әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ӘОЖ 347.965(574)(043) **Қолжазба құқығында**

Умбетов Мадияр Нурдавлетович

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДВОКАТ-ҚОРҒАУШЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІНІҢ РЕТТЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

«6D030100 –Құқықтану»
мамандығы бойынша
философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін диссертациясы

Ғылыми кеңесшілер:
PhD докторы,
қауымдастырылған профессор
Нурмағанбет Е.Т.

Заң ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор
Битемиров Қ.Т.

Шетелдік кеңесші:
Анкара Хажы Байрам Вели
университетінің профессоры, доктор
Илиас Доган

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2024

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР..... 3
АНЫҚТАМАЛАР..... 4
ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН БЕЛГІЛЕУЛЕР..... 5
КІРІСПЕ..... 6
1 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДВОКАТУРА ИНСТИТУТЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ 15
1.1 Адвокатура институтының сипаттамасы..... 15
1.2 Қазақстан Республикасындағы адвокатураның дамуының тарихи-құқықтық қырлары..... 27
1.3 Қазақстан Республикасындағы адвокат-қорғаушы қызметінің заңнамалық реттелуі..... 40
2 АДВОКАТ-ҚОРҒАУШЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ҚАҒИДАЛАРЫ..... 45
2.1 Адвокат-қорғаушының қызметін қамтамасыз етудің конституциялық қағидалары қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету кепілдігі ретінде..... 45
2.2 Заң көмегін көрсету қағидалары..... 55
3 АДВОКАТ-ҚОРҒАУШЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДА ӨКІЛЕТТІГІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 68
3.1 Адвокат-қорғаушының құқықтары мен міндеттері..... 68
3.2 Сотқа дейінгі өндірісте күдіктіге құқықтық көмек көрсету мәселелері 73
3.3 Қорғауға құқығы бар куә және оған құқықтық көмек көрсету мәселелері..... 79
3.4 Айыпталушыға және сотталушыға құқықтық көмек көрсетудің мәселелері..... 88
ҚОРЫТЫНДЫ..... 105
ПАЙДАЛАНЫЛҒА ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ..... 110

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл зерттеуді дайындау келесі стандарттарды ескере отырып жүзеге асырылды:

1 ГОСТ 7.32-2017 «СИБИД. Ғылыми-зерттеу жұмысы туралы есеп. Рәсімдеу құрылымы мен ережелері» (түзетулермен);

2 ГОСТ 7.88-2003 «Ақпарат, кітапхана және баспа стандарт бойынша стандарттар жүйесі. Жарияланым тақырыптарындағы тақырыптар мен сөздерді қысқарту ережелері».

АНЫҚТАМАЛАР

Диссертациялық зерттеу жұмысында төмендегі анықтамалар мен терминдер қолданылды:

Адвокат – (грек тілінен advocatus – шақырылған) – адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын және арнаулы заңда көзделген шеңберде кәсіби құқықтық көмек көрсететін заңгер;

Адвокаттық құпия – заң көмегін көрсетуге қатысты кез келген ақпарат;

Адвокаттың кәсіби этика кодексі – адвокатураның моральдық критерийлері мен қызмет әдеттеріне, сондай-ақ адвокаттық кәсіптің халықаралық стандарттары мен ережелеріне негізделген адвокаттық қызметті жүзеге асыру кезінде әрбір адвокат үшін міндетті мінез-құлық ережелерін қамтитын корпоративтік құқықтық акт;

Адвокаттық қызмет – Адвокаттық қызмет заңда белгіленген тәртіппен адвокат мәртебесін алған тұлғалар, жеке және заңды тұлғаларға олардың құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғау, сондай-ақ сот төрелігіне қол жеткізуді қамтамасыз ету мақсатында кәсіби негізде көрсететін білікті заң көмегі болып табылады.

ҚЫСҚАРТУЛАР МЕН БЕЛГІЛЕУЛЕР

б.	–	бап
БҰҰ	–	Біріккен Ұлттар ұйымы
ЖС	–	Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот
КСРО	–	Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
ҚР	–	Қазақстан Республикасы
ҚР АК	–	Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі
ҚР АПК	–	Қазақстан Республикасының азаматтық процестік кодексі
ҚР ӘқБтК	–	Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық кодексі
ҚР КК	–	Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі
ҚР ҚПК	–	Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодексі
РФ	–	Ресей Федерациясы
ТМД	–	Тәуелсіз мемлекеттер достығы
ІІБ	–	Ішкі істер бөлімі

КІРІСПЕ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Зерттеу жұмысы «Қазақстан Республикасындағы адвокат-қорғаушының құқықтық мәртебесінің реттелуі мәселелері» тақырыбына жазылған. Адам және азамат құқықтарының жоғарғы құндылық ретінде қаматамасыз ететін негізгі институт ретінде адвокатураның жалпы қоғамда алатын орны ерекше маңызды, соның ішінде қылмыстық процесстегі адвокат-қорғаушының құқықтық мәртебесі құқық қорғау қызметінің сапасын жақсартуда аса маңызды.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Азаматтардың өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін білікті заң көмегін алу мүмкіндігі саласындағы Қазақстан заңнамасын одан әрі жетілдіру және дамыту қажеттілігі, сондай-ақ қорғаушылардың құқықтық мәртебесін айқындау мәселесі бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтқан жоқ.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабына сәйкес «әр адамның білікті заң көмегіне құқығы бар» [1]. Заңда көзделген жағдайларда заң көмегі тегін көрсетіледі. Конституциялық норманың мәні тегін заң көмегінің мемлекеттік кепілдіктерінің сипаттамасы заң шығарушының құзыретіне кіретін жағдайлармен шектелетінін көрсетеді. Егер заң талап етсе, заң көмегі тегін беріледі.

Конституцияның 16-бабына сәйкес, барлық ұсталғандар мен қылмыс жасағаны үшін айыпталушылар тиісті түрде ұсталған, қамауға алынған немесе қудаланған сәттен бастап адвокаттың (қорғаушының) көмегіне жүгінуге құқылы Осы адвокаттардың құқықтық мәртебесі туралы мәселе қазіргі уақытта құқықтық жүйеде өзекті тақырыптардың бірі болып табылады.

Мемлекет басшысы Қасымжомарт Кемелұлы Тоқаевтың 2023 жылы 1 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты жолдауында заң үстемдігін орнату маңыздылығын атай отырып, қолданыстағы Қылмыстық кодес пен Қылмыстық процестік кодекстерді саралай отырып, ондағы қолданылмайтын немесе сот төрелігіне кедергі келтіретін артық – ауыс нәрсенің барлығынан арылу қажет. Тиісті түзетулер енгізгеннен кейін оларды қайта қайта өзгерте бермеу қажет. 2015 жылдан қазіргі кезге дейін аталған кодекстерге 1200-ден астам өзгеріс енгізілген. Уақытша жағдайларға немесе аясы тар жекелеген мүдделерге байланысты заңнамаға өзгерістер енгізуге жол бермеу керек. Тиісінше, қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу процедураларын үйлестіру мүмкіндігі Әділет министрлігіне берілуі керек. Ол үшін мекеменің кадрлық әлеуетін нығайтып, заң шығару қызметінің сапасын арттыру керек. Осы тұрғыда адвокатураның атқаратын рөлі өте маңызды. Заңмен бекітілген азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау арқылы адвокатура әділетті мемлекеттің құрылуына үлес қосары сөзсіз [2].

Сонымен қатар, адвокатураның даму мәселелері еліміздегі стратегиялық сипаттағы құжаттарда да көрініс тапқанын атап өту қажет.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ.Тоқаевтың 2021 жылғы 15 қазандағы №674 Жарлығымен 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы бекітілді. Бұл ел тәуелсіздігі кезеңіндегі құқықтық жүйе мен

құқық жүйесін жаңарту және жетілдіру арқылы құқықтық және демократиялық мемлекет құру стратегиясын дәйекті, жүйелі және жан-жақты айқындайтын төртінші бағдарламалық құжат.

Тұжырымдаманың кіріспесінде тергеу және сот практикасының тұрақсыздығын тудыратын қылмыстық іс жүргізу заңнамасының тұрақты түзетулеріне ерекше назар аударылады. Осыған қарамастан, құқық қолданушылар мен заң шығарушының назарын қылмыстық іс жүргізу қызметін реттеу саласындағы негізгі міндеттер ретінде Тұжырымдаманың 4.11-тарауында қойылған мәселелер талап етеді [3].

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспары да өмірдің барлық салаларында заңның үстемдігін, жеке адам мен мемлекеттің өзара жауапкершілігін қамтамасыз ететін азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тиімді іске асыруға бағытталған мемлекеттің құқықтық негіздерін жетілдіруге бағытталған [4].

Халықаралық қатынастардың қазіргі заманғы жүйесі елеулі өзгерістерге ұшырайды, олардың негізгі белгілері сенім дағдарысы және жанжалдар санының өсуі болып табылады, олар көпжақты қауіпсіздік және диалог институттарының жұмыс істеу тиімділігінің төмендеуіне, профилактикалық дипломатияның тиімділігінің төмендеуіне және дауларды шешу тетіктерінің құлдырауына байланысты. Жаһандану мен ұлтшылдық шағын және орта елдерге үлкен қауіп төндіреді – ол қауіпке халықаралық құқықтың негізгі қағидаттарын бұзу, жаһандық деңгейде екі негізгі тенденцияның қақтығысы жатады. Оның ішінде терроризм, экстремизм және жаппай қарулы күштер сияқты қауіпсіздік қатерлерінің таралуы, сондай-ақ зымырандар, ядролық және ғарыштық қарулар және климаттың өзгеруі сияқты дәстүрлі сын-қатерлер мен қауіптер де бар. Геосаясат пен географиялық экономикаға әсер ететін жаңа факторлардың пайда болуы, соның ішінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуына, гибридті және кибер соғыс құбылысына байланысты болады [5].

Елеулі өзгерістердің бірінші бағыты азаматтардың сот төрелігіне қол жеткізуін барынша кеңейту және айыптау тенденцияларын жою жолымен айыптау және қорғау тараптарының бәсекелестігі мен теңдігі қағидаттарын дамытуды жалғастыру болып табылады.

Адвокат – қорғаушының құқықтық мәртебесін қарастыра отырып, қоғамдық қатынастардың барлық жиынтығының даму деңгейін, мемлекеттің демократиялық және құқықтық негіздерінің жетілуін, адамдардың өмір сүру жағдайларын, тәсілдерін, адам бостандығының шекараларын, әркімнің іс-әрекеті мен қызметін үйлестіруді, қатынастарға қатысушылар арасындағы қақтығыстар мен қайшылықтардың алдын алу немесе шешу, сонымен қатар қылмыстық процессті жүргізу және ол жалпыға бірдей танылған халықаралық құқықтың нормаларының талаптарына жауап бере ме, демократиялық бағыт бар ма, жарыс сипаты, белгілі бір нормаларды, қылмыстық іс жүргізу құқығы институттарын қамтамасыз ету тетіктері мен құралдарымен қамтамасыз етілген бе деген сұрақтарға жауап беруге болады.

Мемлекеттің жеке адамдармен қарым-қатынасы мемлекеттік құрылымдардың жеке мүдделер кеңістігіне, өмірге, адамның субъективті

құқықтарына негізсіз енуіне және монополияласуына жол бермеу үшін өзара іс-қимылды, белгілі бір мінез-құлық үлгілерін нақты реттеуді талап етеді.

Жалпы адамзаттық құндылықтарға, жеке тұлғаның басымдығына, оның құқықтарына, бостандықтарына бағдарлану қылмыстық процестің шеңберінде оған мұқтаж әрбір сотталушыны қорғауды қамтамасыз етудің теориялық және практикалық негіздерін зерттеуге негіз болады, адвокаттың кәсібилігіне, тәжірибесіне, жоғары моральдық-этикалық бағдарларына сүйене отырып, оған іс жүргізу заңымен берілген қорғау әдістері мен құралдарын сауатты пайдалана отырып, құқыққа қайшы әрекеттердің алдын алады, өз қорғауындағы адамға көрсетілуі мүмкін психологиялық және физикалық қысымның алдын алып, жазаны жеңілдететін немесе оны ақтайтын жағдайларды анықтауға ықпал етеді, оның құқықтары мен мүдделерін қорғайды.

Бүгінгі таңда, адвокат-қорғаушының қылмыстық процесте құқықтық позицияны қалыптастыру және іске асыру мәселелерін кешенді зерттеу маңызды теориялық және практикалық маңызы бар өзекті міндет болып табылады, бұл аталған тақырыптың өзектілігін көрсетеді.

Бүгінгі күні адвокатураның деңгейін көтеруге, қылмыстық процесте айыптау мен тең дәрежеде қорғаудың жүзеге асырылуын қамтамасыз ету үшін шаралар жүзеге асырылуда. Алғашқы рет елімізде адвокатураның жай-күйін сараптап, 2022 жылғы адвокатура қызметі бойынша Ұлттық баяндама әзірленді. Республикалық адвокаттар алқасы осы баяндама да жалпы еліміздегі адвокатураның мәселелерін көтеріп, шешу жолдарын ұсынады. Бұл жыл сайынғы үрдіске айналды және 2023 жылғы 29 наурызда VIII сайланған Қазақстан Республикасы Парламентінің бірінші сессиясында жалпы елімізде адам құқықтарын қорғау жүйесін күшейту қажеттігін тағы да атай келе, барлық салаларда құқық үстемдігі қағидатын сақтау елдің тұрақты ілгерілеуінің іргетасы ретінде саналуы қажеттігін, кез келген азаматтың өз құқықтарын қорғауға сенімді болуы, соттардың әділдігіне күмәнданбауының маңыздылығын атай келе, сотта өз құқықтарын қорғау үшін сапалы заң қызметтеріне тең қол жеткізуі қажеттігін бекіткен болатын.

Адвокаттар, судьялар, тергеушілер мен анықтаушылар бір мамандықтың өкілдері – заңгер және олардың барлығының құқыққа қызмет ету миссиясы бар. Сонымен бірге, бұл мәртебелерде айқын теңгерімсіздік бар, бұл бүкіл құқықтық жүйенің дисфункциясына әкеледі. Бұдан басқа, мемлекеттік органдар тарапынан адвокаттық қызмет кепілдіктерінің бұзылуы заң мамандығының барлық өкілдері үшін ортақ құндылықтардың бұрмалануына әкеп соғады. Қолжетімді ақпаратты талдау нәтижелері бойынша тәуелсіз Қазақстанның өмір сүруінің барлық кезеңінде адвокаттардың құқықтарын бұзғаны және адвокаттық қызмет кепілдіктерін бұзғаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартудың бірде-бір жағдайы болмағаны анықталды. Адвокаттардың заңды қызметіне кедергі келтіргені үшін қылмыстық жауапкершілік туралы қолданыстағы норма жұмыс істемейді.

Республикалық адвокаттар алқасы мен аумақтық алқалар адвокатураның жағдайын мүмкіндігінше жақсарту үшін бірлесіп қажетті күш-жігер жұмсайды. Бұл ретте негізгі проблемаларды шешу орталық мемлекеттік органдармен тығыз

ынтымақтастық және табысты өзара іс-қимыл жасау кезінде ғана мүмкін болатыны анық.

Адвокатура бірнеше рет тиісті органдарға өзінің өзекті мәселелеріне шағымданды. Сонымен қатар, кездесу мемлекеттік органдар өкілдерінің қатысуымен өтті, ал көтерілген мәселелер Президент жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссияның отырысы аясында жарияланып, парламентарийлер алдында көтерілді. Осындай кездесулердің нәтижесінде құқық қорғау ұйымдары үшін де, тиісті министрліктер үшін де ұсыныстар әзірленді.

Сонымен қатар, адвокатура өз проблемаларын жүйелі негізде шешуге күш салуда – 50-ге жуық өкіл мемлекеттік органдар жанындағы жұмыс топтарына, қоғамдық кеңестерге, комиссияларға және өзге де құрылымдарға енгізілді.

Алайда, Президенттің бағдарламалық көзқарастарына, адам құқықтары жөніндегі комиссия мен заң шығарушы әзірлеген ұсынымдарға қарамастан, іс жүзінде адвокат мәртебесін арттыру процесі жеткіліксіз қарқынмен жүзеге асырылып жатқанын көреміз – бюрократиялық сипаттағы кедергілер еңсерілмейтін болып табылады.

Заңнамалық үдеріс аясындағы жұмыс айрықша мысал болып табылады. Заң шығару процесінде барлық мүдделі тараптардың пікірлері ескерілетіні табиғи нәрсе. Сонымен қатар, адвокатура көптеген құқық қорғау органдары қарсы тұрған жалғыз кәсіби құқық қорғау мекемесі болып табылады. Мемлекеттік құрылымдарды басқаруда да ортақ вектор бар. Осыған байланысты, адвокаттар алқасының бір пікіріне ведомстволық мүдделерін қорғайтын мемлекеттік органдардың ұқсас ұстанымдарының жиынтығы қарсы болған кезде жағдай туындайды.1 нәтижесінде адвокаттар алқасының пікірі еленбейді деп күтілуде. Сонымен бірге, мемлекеттік мекемелер заңгер – бұл ерекше мәртебе, құқықтар мен кепілдіктер, соның ішінде жария-құқықтық функцияларды орындау кезінде берілетін ерекше заңды тұлға екенін ескермейді. Көбінесе адвокаттарға қосымша құқықтар мен кепілдіктер беру туралы сұрақтар туындаған кезде, мұндай ұсыныстарды мемлекеттік органдар қабылдамайды, олар адвокатты ерекше мәртебесін ескермей қарапайым азаматтармен теңестіреді.

Адвокат-қорғаушының мәртебесін анықтауда кейінге қалдыруға болмайтын басқа да маңызды мәселелерді атап көрсетсек, мысалы, мемлекет кепілдік берген заң көмегі жүйесінің жетілмегендігі, мемлекеттің кәсіпке кіруге және одан шығуға шамадан тыс бақылауы, адвокаттарға әділетсіз қарау және басқалар.

Адвокатура өкілдерінің пікірінше, адвокатураны дамытудың мемлекеттік бағдарламасы қажет, себебі ол дамудың шарттарын, кезеңдерін қарастырып, жақсы серпін береді. Өз кезегінде Республикалық адвокаттар алқасы 2022-2025 жылдарға арналған «Жаңа Қазақстан – Жаңа адвокатура» атты қазақстандық адвокатураның даму тұжырымдамасын әзірлеп, ұсынды.

Қорғаныс құқығы мен бәсекелестік қағидатын қамтамасыз ететін конституциялық қағидаттарды дамыту қылмыстық процестің барлық кезеңдерінде күшті мамандардың қорғауын талап етеді. Құқықтық мемлекет құру, қоғамды демократияландыру процесі және азаматтардың заңды құқықтарын нығайту мақсаты қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғаушы

адвокаттардың қызметіне жаңа көзқарасты талап етеді. Айта кету керек, адвокаттардың қызметін реттейтін заңдар үнемі жетілдіріліп отырады, сондықтан қорғаушылардың істерге қатысу мүмкіндіктері мұқият талдауды қажет ететін бұрын қолданылған заңдармен салыстырғанда едәуір кеңейеді.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Диссертациялық зерттеу кезінде С.Л. Ария, К.К. Арсеньев, М.О. Баев, Б.Т. Безлепкин, А.Д. Бойков,Е.В. Васьковский, Д.П. Ватман, Л.В. Владимиров, А.А Власов, Е.П. Данилов,Н.И. Капинус, Е.Г. Тарло, Н.М. Кипнис, А.Ф. Кони, В.Л. Кудрявцев, В.Ю. Львова, П.А. Лупинская, Е.А. Матвиенко, В.В. Мельник, Г.М. Резник, В.П. Рыжаков, А.Ф. Романенков, И.Д. Перлов, И.Л. Петрухин, Н.Н. Полянский, Е.В. Семеняко, Б.Саломов, И.Л. Трунов және тағы басқа революцияға дейінгі, Кеңестік кезеңдегі және бүгінгі Ресей ғалымдарының еңбектері зерделенді.

Қазақстанда мұндай тақырып А.Н. Ахпанов, Е.О. Алауханов,Т.К. Айтмұхамбетов, К. Беков, Л.Ш. Берсүгірова, Т.К. Биятов, М.А. Джанабаев, А.А. Исаев, К.Ж. Капсалямов, М.Ч.Қоғамов, Д.Н. Канафин, Г.А. Куаналиева, Ш.К. Құсайынов, Е.Я. Лопушной, С.С. Молдабаев, Г.М. Нам, Нұрмағанбет Е.Т., К.И. Нұржаубаева, А.С. Нұралиева, С.Д. Оспанов, Т.Е. Сәрсенбаев, Б.Х. Төлеубекова, А.К. Түгел, А.Ж. Тукеев, С.Т. Тыныбеков, Ш.М. Шарипов, Б.К. Шынарбаев, Р.Н. Юрченко және тағы басқа ғалымдардың еңбегінен көрініс тапқан.

Бұл ғалымдардың еңбектері қылмыстық процеске білікті заң көмегін алу құқығын қамтамасыз ету проблемасын шешуге тиянақты теориялық негіз болады. Алайда, осы тақырып бойынша айтарлықтай зерттеулерге қарамастан, қылмыстық сот ісін жүргізуде адвокаттардың құқықтық мәртебесін анықтау және оларды іс жүзінде жүзеге асыру мәселесі ешқашан шешілмеген, сондықтан қорғау мен айыптаудың теңдігі, сондай-ақ, адвокаттардың қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуының басқа да өзекті мәселелері барабар қорғаудың сапасына тікелей әсер етеді.

Қорғаушы мен күдіктінің, айыпталушының және тергеуге алынушының арасындағы қарым-қатынас негізінен қылмыстық іс жүргізу кодексінің нормаларымен реттеледі, олар қорғау шараларын жүзеге асыру мақсатында олардың рәсімдегі тиісті ережелерімен айқындалады.

Қылмыстық процеске қатысқан осы адамдар арасындағы қарым-қатынастың психологиялық аспектілерін де өздері анықтайды, бұл олардың психологиялық қасиеттеріне үлкен мән береді.

Құқықтық психологияның айтарлықтай дамуына қарамастан, қылмыстық қорғау психологиясы мен өзін-өзі қорғау психологиясы бойынша зерттеулер өте аз.

Қорғаушының қызметі тек құқықтық және этикалық мәселелермен ғана емес, сонымен бірге психологиялық мәселелермен де байланысты екенін ескере отырып, қорғаушы адвокаттың күдіктімен, айыпталушымен және тергеушімен қарым-қатынасының құқықтық және психологиялық аспектілерін егжей-тегжейлі қарастыру қажет.

Зерттеудің мақсаты. Бұл жұмыстың мақсаты қылмыстық іс жүргізу процесінде қорғаумен жүзеге асырылатын қызметтің теориялық, әдіснамалық, нормативтік және практикалық мәселелерін жан-жақты зерделеу, оларды

жетілдіру бойынша ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеудің міндеті. Зерттеу қызметінің мақсаттарына жету үшін келесі міндеттерді орындау қажет:

– Қылмыстық сот ісін жүргізуде адвокаттың құқықтық мәртебесін зерделеу;

– Күдіктілердің, айыпталушылардың және сотталушылардың құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғаудағы адвокаттың рөлін анықтау;

– қорғаушының іс жүргізу қабілеттілігін, қылмыстық сот ісін жүргізуде айыпталушының (сотталушының) құқықтарын қамтамасыз ету кепілдігін ашу;

– қылмыстық процес барысында дәлелдемелерді зерттеу бойынша адвокат қызметінің неғұрлым тиімді нысандарын белгілеу;

– қылмыстық процестегі қорғаудың тәсілдерін, құралдарын тұжырымдау;

– адвокаттың іске қатысуын реттейтін қылмыстық іс жүргізу нормаларын жетілдіру жолдарын қарастыру.

Зерттеу объектісі. Адвокат – қорғаушының адам мен азаматтың құқықтары мен заңды мүдделерін қылмыстық іс бойынша қорғау және оны іске асыру процесінде туындайтын құқықтық қатынастардың жиынтығын реттейтін қоғамдық қатынастар.

Зерттеу пәні. Диссертациялық зерттеудің мәні адвокаттардың қорғауға қатысуы, істің мән-жайларын тергеу, сондай-ақ адвокаттардың қылмыстық сот ісін жүргізудегі қылмыстық іс жүргізу қызметінің мәні мен мазмұны, Конституцияға және осы қызметті реттейтін қылмыстық сот ісін жүргізу нормаларының жиынтығына байланысты мәселелер болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізі жалпы ғылыми (диалектикалық, жүйелік-құрылымдық, институционалдық, құрылымдық-функционалдық, әлеуметтанулық және т.б.) (тарихи-құқықтық, ресми-құқықтық) және арнайы сияқты заманауи таным әдістері болып табылады.

Автор жүйелік тәсілді, сондай-ақ талдау мен синтезді, индукция мен дедукцияны, статистикалық және салыстырмалы-құқықтық әдістерді қолдану мүмкіндігіне сүйенді. Диссертациялық зерттеудің эмпирикалық негізін құрайтын материалдарды зерттеу үшін талдау, сауалнама және сараптамалық бағалау түріндегі нақты әлеуметтік әдістер қолданылды.

Зерттеудің нормативтік базасын халықаралық құқықтық актілер, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының қолданыстағы Заңдары, ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары, сондай-ақ бірқатар шет елдердің (АҚШ, Ұлыбритания, Италия және т.б.) заңдары құрайды.

Зерттеудің эмпирикалық базасын: Алматы қалалық адвокаттар алқасының адвокаттық тәжірибе жөніндегі статистикалық мәліметтері, Алматы қаласы аудандық соттарының қылмыстық іс материалдары құрады.

Сонымен қатар, басқа авторлар жүргізген ұқсас зерттеулердің нәтижелері зерттелді, олардың нәтижелері тек өз зерттеулеріміздің нәтижелерімен салыстыру үшін пайдаланылды.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы осы мәселенің өзін зерттеуге деген көзқарасқа байланысты болуы мүмкін. Адамның құқықтарының,

бостандықтары мен заңды мүдделерінің басымдығы, әлеуметтік маңыздылығы мен құндылықтары, Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілген мемлекеттік және қоғамдық құндылықтармен байланысы айыпталушының, тергеуге алынатын және қорғалатын адамның құқықтарын қорғау туралы мәселені шешудің ғылыми негізі болып табылады.

Мақалада қылмыстық процеске қатысқан осы адамдардың психологиялық ерекшеліктері мен жағдайын олардың сот ісін жүргізудегі тиісті ұстанымдары мен оларға берілген құқықтары мен міндеттеріне сүйене отырып, қорғаныс пен айыпталушы, айыпталушы және қылмыстық процесте айыпталушы арасындағы қарым-қатынасты ескере отырып, қылмыстық процесс тұрғысынан зерттеуге әрекет жасалды. айыпталушы.

Қылмыстық іс жүргізуге қатысушы адамның жай-күйін жан-жақты зерделеу ол күдікті деп танылған, алдын ала тергеудің барлық кезеңдерінде жауапқа тартылған, негізгі сот талқылауын тағайындау және сот үкім шығарған сәттен бастап дәйекті түрде зерттелді және жүргізілді.

Бұл зерттеудің ғылыми жаңалығы қорғауға ұсынылған келесі негізгі тұжырымдарда айқын көрінеді:

1. Біз «адвокатура және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының заңнамасына адвокатураның құқықтық тұжырымдамасын енгізу қажет деп санаймыз. Біз адвокатураның анықтамасын азаматтар мен ұйымдарға кәсіби заң көмегін көрсететін тұлға қызметінің негіздерін айқындайтын әлеуметтік-құқықтық институт ретінде енгізуді ұсынамыз;

2. Қорғаушының өкілеттіктерін заңнамалық тұрғыдан пысықтау қажеттілігі негізделеді. Адвокаттың дәлелдеу қызметіне қатысуы, ең алдымен, тергеліп жатқан оқиғаның мән-жайлары туралы мәліметтерді табуға және алуға, оларды зерттеу мен талдауға, сондай-ақ өз сенім білдірушісінің құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін толыққанды қамтамасыз ету мақсатында тиімді пайдалануға бағытталған белсенді танымдық іс-әрекеттер жасауды көздейді. Қорғаушы-адвокатқа айыпталушының (күдіктінің) жауапкершілігін жеңілдететін және ақтайтын мән-жайларды дәлелдеудің құқықтық міндеті жүктелуге тиіс, бұл ҚПК-нің 70-бабына тиісті өзгерістер енгізуді талап етеді;

3. Адвокатура мен прокуратура сот төрелігінің баламалы тараптары болып табылады. Алайда, іс жүзінде тараптардың теңдігі мен бәсекелестік принципі жиі бұзылады. Мұндай бұзушылықтар, әсіресе, сотқа дейінгі тергеу кезеңінде, қорғаныс тарапының өз мүдделерін қорғауға объективті мүмкіндіктері аз болған кезде байқалады.

Адвокат Конституцияда ұсталған, қамауға алынған, айыпталушының көмегін пайдалану құқығы тұрғысынан бір рет қана айтылады.

Теңдік пен бәсекелестік қағидатын сақтау үшін Конституцияға прокуратурамен ұқсастығы мен айырмашылығын ажырататын, адвокатура мәртебесін бекітетін жеке бапты енгізу қажет.

4. Мемлекетпен кепілдендірілген заң көмегін көрсету ақысына қатысты мәселені нақты бекітілген мөлшерін анықтауды ұсынамыз. Бүгінгі күні адвокат-қорғаушының көрсеткен қызмет ақысын тергеуші мен судья анықтайды. Олардың процесстегі қарсы талап екенін ескерсек, бұл жағдайдың адвокат

тәуелсіздігіне нұқсан келтіретінін түсінуге болады, іс жүзінде де солай;

5. Адвокаттардың олардың қорғауындағылармен кездесуінің құпиялылық принципі бұзылып, соның салдарынан адвокаттың құпиясын сақтауға нұқсан келтіруде. Кездесулердің саны мен ұзақтығын шектемей, кез келген уақытта адвокаттың өз қорғаушысына кідіріссіз қол жеткізу құқығын бекіту қажет. Бұл ретте адвокаттық бөлмелердегі бейнекамералар мен қылмыстық атқару жүйесі мекемесі қызметкерлерінің адвокатта бар құжаттарды зерделеу тәжірибесі адвокаттық құпияның кепілдіктерін сақтауды қамтамасыз етуі керек;

6. Бүгінгі таңда кәсіби қызметті жүзеге асыру шеңберінде мемлекеттік құпияларға қол жеткізу үшін адвокатқа арнайы рұқсат алу қажет. Бұл қорғаушылардың қорғаушыны еркін таңдау құқығынан айырылуына немесе сотқа дейінгі тергеудің маңызды кезеңдерінде (ұстау, жауап алу және т.б.) шектелуіне әкеледі. Бұл жағдайда жарияламау туралы қолхат жеткілікті болуы керек деп санаймыз, өйткені жария ету жауапкершілігі тиімді тосқауыл болады.

Тәжірибе көрсеткендей, іс бойынша нақты деректерді жинау кезінде адвокат көптеген кедергілерге тап болады. Осыған байланысты адвокаттық сауалдарды жіберу және орындау рәсімін реттеу, оның ішінде адвокаттық сауалға жауап беру мерзімін қысқарту, сондай-ақ адвокаттарға материалдардан бас тартқаны немесе ұсынбағаны үшін жауапкершілікке тартылатын адамдардың санатын кеңейту ұсынылады.

Диссертациялық зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы. Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы диссертациялық зерттеудің ережелері мен нәтижелерін жетілдіру болып табылады.Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу кодексінің нормаларын жетілдіру жөніндегі заң шығару қызметінде. Адвокат-қорғаушының практикалық қызметінде. «Қылмыстық іс жүргізу құқығы» курсын оқу барысында «қорғау және өзін-өзі қорғау» пәні бойынша арнайы курс оқытылады. Қылмыстық істер бойынша адвокат-қорғаушылардың кәсіби дағдылары мен дағдылары оларды қалпына келтіру процесінде пайдалану мүмкіндігімен анықталады.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі. Зерттеу нәтижелеріне негізделген негізгі теориялық ережелер, тұжырымдар мен ғылыми-практикалық ұсыныстар халықаралық және ведомствоаралық ғылыми-практикалық конференцияларда ұсынылды, ғылым және жоғары білім министрлігі ұсынған басылымдарда жарияланды.

Сонымен қатар, диссертациялық зерттеудің нәтижелері, қорытындылары мен ұсыныстары Қазақ ұлттық университетінің әл-Фараби және А.Х. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті заң факультетіндегі оқу процесінде және адвокатураның практикалық қызметіне енгізілді

Диссертацияның құрылымы мен көлемі зерттеудің пәні, мақсаттары мен міндеттерімен анықталады және **анықтамалардан,** белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден, сегіз бөлімшені біріктіретін үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АДВОКАТУРА ИНСТИТУНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

1.1 Адвокатура институтының сипаттамасы

Қазақстанда сот төрелігін құру негізгі азаматтық институттарды, оның ішінде адвокатураны дамытпай мүмкін емес. Адвокаттың құқықтық мәртебесі қылмыстық іс бойынша Адвокат көрсететін заң көмегінің біліктілігін бағалау критерийлерінің бірі, сондай-ақ күдіктінің немесе айыпталушының құқықтарын іске асырудың маңызды аспектілерінің бірі болып табылады.Адвокаттар жұмысының тиімділігі көбінесе құқықтық жүйенің үйлесімді жұмыс істеуіне және оны құқықтық қатынастардың әртүрлі салаларында қолдануға байланысты болады.

ТМД-ның бірқатар мемлекеттерінің заңнамасында адвокатураның анықтамасы берілген. Мысалы, 1996 жылғы 27 желтоқсандағы №349-1 «Адвокатура туралы» Өзбекстан Республикасының Заңының 1-бабында «Адвокатура – адвокаттық қызметпен айналысатын тұлғалардың тәуелсіз, ерікті, кәсіби бірлестіктерінің және адвокаттық тәжірибемен айналысатын жеке тұлғаларды қамтитын құқықтық институт», – делінген [6]. Ал, 1993 жылғы «Адвокатура туралы» Украина Республикасы заңының 2-бабында «Украинаның адвокатурасы кәсіби негізде қорғауды жүзеге асыруды, өкілдік етуді және заң көмегінің басқа да түрлерін көрсетуді қамтамасыз ететін, сондай-ақ адвокатураны ұйымдастыру және жұмыс істеу мәселелерін белгіленген тәртіпте дербес шешетін мемлекеттік емес өзін-өзі басқаратын мекеме болып табылады» деп көрсетілген [7].

Беларусь Республикасында адвокатураға 1993 жылғы 15 маусымдағы №2406-XII «Адвокатура туралы» Беларусь Республикасының заңының 1-бабына сәйкес «Беларусь Республикасындағы адвокатура Беларусь Республикасының Конституциясына сәйкес кәсіби құқық қорғаушылық қызметті жүзеге асыру үшін шақырылған тәуелсіз құқықтық институтты білдіреді», – деген анықтама берілген [8]. 2002 жылғы 31 мамырдағы №63-ФЗ «Ресей Федерациясының Адвокаттық қызмет және адвокатура туралы» Ресей Федерациясының Федералдық заңының 3-бабында «Адвокатура адвокаттардың кәсіби қауымдастығы және азаматтық қоғамның институты ретінде. мемлекеттік билік органдары мен өзін-өзі басқару органдарының жүйесіне кірмейді», – деген анықтама берілген [9].

Алайда, жоғарыда аталған ТМД мемлекеттеріне қарағанда Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында, сондай-ақ, Қазақстанның заңи әдебиеттерінде де адвокатураның нақты анықтамасы берілмеген. Мысалы, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасы заңының 1-бабы адвокаттық қызмет түсінігін берген. Бірақ адвокатураны кәсіби қауымдастық ретінде де немесе басқа құқықтық институт ретінде де анықтамаған [10]. Осылайша, осы олқылықты жою және осы тұжырымдаманы кеңейту арқылы адвокаттар алқасы өздеріне мұқтаж жеке тұлғаларға және ұйымдарға мамандандырылған заң көмегін көрсететін адамдар қызметінің

негіздерін анықтайтын қоғамдық-құқықтық мекеме ретінде қарастырады. Алайда, аталған Заң адвокатураның мақсаты мен міндетін анықтап кеткен, соған сай Қазақстан Республикасындағы адвокатура адамның өз құқықтарын, бостандықтарын сот арқылы қорғауға және заң көмегін алуға мемлекет кепілдік берген және Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқықтарын іске асыруға жәрдемдесуге, сондай-ақ, дауды бейбіт жолмен реттеуге жәрдемдесуге арналған институт деп анықтау қажет.

Азаматтық құқықтық нормаларына сәйкес анықталатындай адвокатураның негізгі ұйымдық-құқықтық нысаны «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының заңына негізделген адвокаттар алқасы, адвокаттар үшін негізгі ұйымы болып табылады. Бұл коммерциялық емес ұйым жеке және заңды тұлғаларға білікті заң көмегін көрсету, адвокаттардың құқықтарын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген басқа да міндеттерді қамтамасыз ету және қорғау үшін құрылған. Адвокаттар алқасы кәсіби, автономды және өзін-өзі қамтамасыз ететін құрылым болып табылады.Arca адвокаттар кеңсесі Заңда мемлекеттік мекеме ретінде аталмаған. Бірақ оның осы мемлекеттік мекемеге тән сипаттамалары бар.Кәсіби қауымдастықты құрғандардың теңдігіне негізделген тиісті тәртіппен бекітілген мүшеліктің болуы. Адвокаттар алқасы біліктілік емтиханын сәтті тапсырған және адвокаттық іс практикасына лицензиясы бар жоғары заң білімі бар Қазақстан Республикасының азаматтарынан қалыптастырылады. Алқа мүшелерін қабылдауды және шығаруды сайланбалы алқалы орган - адвокаттар алқасының төралқасы жүзеге асырады. Әрбір адвокат алқаның толыққанды мүшесі болып табылады және Қазақстан Республикасының Адвокаттық практика және заңдық қолдау туралы заңнамасында көзделген барлық құқықтар мен міндеттерге ие.

Қоғамдық ұйымдар тек мүлікті сатып алуға және басқаруға өздерінің меншігі мен материалдық қатысуын шектемейді. Адвокатура шеңберінде ұйымның мүліктік базасын құру заң бойынша консультациялар беруге, заң кеңестерін қамтамасыз ету бойынша қызметтер көрсетуге және азаматтар мен ұйымдарға алынған төлемдер үшін заңгерлік қолдау алуға көмек көрсетуге негізделеді. Ұйым мүлікті мүліктік мәмілелер мен қайырымдылықтардан, қайырымдылық көмектен, сондай-ақ заңмен тыйым салынбаған басқа да көздерден жасайды.

Адвокаттардың өз ұйымын басқаруға қатысуы, алқаның негізгі органдарын таңдау, басшылардың қызметін бақылау – бұл өзін-өзі басқаратын ұйымның көрсеткіші.

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңының 7-бабының 1-тармағына сәйкес адвокат-жоғары заң білімі бар, адвокаттық қызметпен айналысуға лицензия алған, міндетті түрде адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын және Заңмен регламенттелетін адвокаттық қызмет шеңберінде кәсіби негізде заң көмегін көрсететін Қазақстан Республикасының азаматы [10].

Адвокат термині латынның advocates-шақырылған деген ұғымды білдіреді. Сонымен бірге ағылшын тілінде Lawyer, barrister, advocate – тергеу мен соттың барлық кезеңдерінде айыпталушыны қорғау, жәбірленушілердің мүдделерін

білдіру және т. б. арқылы консультациялар, ұсыныстар, кәсіби құқықтық көмек көрсететін заңгер деген ұғымды білдіреді.

Соңғы деректерге сәйкес 4 миллионнан астам адвокат бар. Бұл санға АҚШ-тың шамамен 850 мың адвокаты, ЕО елдерінен 450 мың, Үндістаннан 400 мың, Бразилиядан 300 мың және әлемнің қалған бөлігінен шамамен 1 миллион 500 мың адвокат кіреді.

Алынған мәліметтерді сараласақ, елімізде адвокаттар саны 6200, бұл 3900 адамға 1 адвокатты құрайды. Германияда 500 адамға шаққанда 1 адвокат, Францияда шамамен 1200 адамға шаққанда 1 адвокат бар.

Адвокатураны одан әрі дамыту бағыттарын ұсыну мақсатында адвокатураның мақсатын, оның құқықтық жүйедегі орнын анықтау қажет. Адвокаттар клиенттердің құқықтарын жеке пайдаға басымдықпен қорғауда көрсетілген қоғамдық мүдделердің тасымалдаушылары болып табылады. Р. Мюллерат «адвокаттық қызметті жүзеге асыру кезінде адвокаттың коммерциялық сәттілік стандарттарын елемеуі керек. Адвокаттардың нақты міндеттері бар, сот төрелігіне қызмет етеді, олардың міндеті - азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғау. Адвокаттың кәсіби қызметті жүзеге асыру процесінде орындайтын міндеттері оның абсолютті тәуелсіздігін және оған сырттан қандай да бір ықпал етпеуін, жоғары этикалық стандарттарды (кәсіби этика), әдептілікті, ұқыптылықты және басқа да қасиеттерді сақтауды талап етеді» деп санайды [10].

Адвокатура институтының бүгінгі күні маңызы қандай деген сұрақ туындайтын болса, шындығында оған институтына жүктелетін мақсаттар мен міндеттер толыққанды іске асырылмайды. Жоғарыда айтылғандай, адвокаттардың тапшылығы, ұсынылатын заң көмегі бойынша жоғары ставкалар, адвокаттардың кәсіби және этикалық талаптарды сақтауының төмен деңгейі байқалады.

Сонымен бірге мемлекет пен қоғам дамуының құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және мәдени жағдайларындағы өзгерістер Қазақстанда адвокатураны құқықтық реттеуді жетілдіру қажеттілігін айқындайды.

Адвокатураны одан әрі дамыту бағытын заңгерлердің қызметіне қатысты халықаралық-құқықтық құжаттардан анықтауға болады. Бұл құжаттар ұсынымдық сипатта болғанымен, оларды мемлекеттер құқықтық реттеуді жетілдіру үшін қабылдай алады.

Заңгерлердің қызметі бірқатар аймақтық және халықаралық құқықтық құжаттарда жүзеге асырылады, олар азаматтарға заң көмегін ұйымдастырудың жалпы принциптерін анықтайды және заң көмегін көрсететін адамдарға этикалық талаптарды белгілейді:

– Министрлер комитетінің адвокат кәсібін жүзеге асыру еркіндігі туралы № Rec (2000) 21 ұсынысы (Еуропа Кеңесінің Министрлер комитеті 2000 жылғы 25 қазанда қабылдады);

– 1988 жылғы 28 қазандағы ЕО елінің адвокаттарына арналған жалпы ережелер кодексі;

– Адвокаттардың рөлі туралы негізгі ережелер (Нью-Йорк, тамыз 1990);

– Халықаралық заңгерлер қауымдастығының заң мамандығының

Тәуелсіздік стандарттары (Нью-Йорк, 7 қыркүйек 1990 ж.);

– Адвокаттар этикасының жалпы принциптері (Эдинбург, 1995) және т. б.

Халықаралық норма «Еуропалық қоғамдастық елдерінің адвокаттарына арналған ережелердің жалпы кодексінде» құқықтық мемлекет аясында құқықтарды қорғаушы ретінде адвокаттың ролі ерекше. Оған бекітілген міндеттері заң шеңберінде өзіне бекітілген борыштарын заңға сәйкес, адамгершлікпен адал орындаумен шектелмейді. Адвокат жалпы құқықтың мүддесі үшін, оның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға сеніп тапсырылғандардың мүддесі үшін әрекет етуі керек. Адвокатқа көбінесе өзара қарама-қайшылыққа түсетін және шартты түрде келесі санаттарға бөлінетін құқықтық және моральдық сипаттағы міндеттемелердің тұтас кешені жүктеледі:

– клиент алдындағы міндеттемелер;
– сот және басқа да билік органдары алдындағы міндеттемелер;
– әріптестер алдындағы міндеттемелер;
– қоғам алдындағы міндеттемелер;

Адвокаттардың рөлі туралы негізгі ережелерде (1990 жылы тамызда Нью-Йоркте өткен БҰҰ-ның сегізінші қылмыстың алдын алу Конгресі қабылдаған) «барлық адамдар құқығы бар адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын жеткілікті түрде қамтамасыз ету оларға экономикалық, әлеуметтік, мәдени, азаматтық және саяси өмірде беріледі және барлық адамдардан тиімді болуын талап етеді тәуелсіз заң мамандығы жүзеге асыратын заң көмегін пайдалану мүмкіндігі».

«Заңгерлерге өз мүдделерін білдіру, оқуын жалғастыру, қайта даярлау және кәсіби деңгейін ұстап тұру үшін автономды мекемелер құру құқығы берілуі керек. Сараптама органының атқарушы органын оның мүшелері сайлайды және өз функцияларын сырттан араласпай орындайды».

Ел тарихи дәстүрлерге, құқықтық даму деңгейіне, әлеуметтік-экономикалық және мәдени жағдайларға сүйене отырып, Адвокаттық құрылымның моделін таңдайды.

Сонымен бірге, қазақстандық жариялылық туралы заңда белгілі бір жағымды сипаттамалар бар, оларды сақтау қажет (адвокаттар алқасы қызметінің кәсіпкерлік емес сипаты).

Мақалада 3-блокта (Германия, АҚШ, Франция, Грузия, Қырғызстан, Беларусь және Украина) құқық қолдану практикасы мен заңгерлер кәсібінің анықталған проблемаларын ескере отырып, Қазақстан Республикасының жариялылығын жақсарту бойынша ұсыныстар келтірілген. Азаматтардың білікті заң көмегін алуға мүмкіндігі бар. Адвокатураның ұйымдастырушылық мәселелері. Әр блок бір-бірімен байланысты, сондықтан оны шартты түрде блоктарға бөлуге болады. Бір блоктың күйін жақсарту басқа блоктардың күйіне тікелей немесе жанама әсер етеді.

Білікті заң көмегін алу, азаматтардың конституциялық құқықтарын сақтау және қамтамасыз ету мәселелерін талқылау кезінде жариялылық институтының проблемалары мен даму перспективаларына ерекше назар аудару керек, өйткені ол халыққа білікті заң көмегін көрсететін құқықтық институттарда маңызды

орын алады. Осыған байланысты келесі шаралар негізінде құқықтық жүйені жетілдіруге бағытталған бірқатар реформалар жүргізу қажет:

– ұлттық заңнаманы халықаралық-құқықтық қағидаттар мен нормаларға сәйкес келтіру;

– бас бостандығынан айырылған адамдарға заң көмегін көрсету механизмін жетілдіру бойынша, процестік заңнаманы реформалау;

– адвокатураның өзгеде құқық қорғау ұйымдарымен өзара іс-қимылының құқықтық негіздерін әзірлеу;

– адвокатура бойынша халықаралық-құқықтық және ұлттық заңдар туралы, бірыңғай компьютерлік ақпараттық-құқықтық жүйе мен деректер көлемін құру;

– Адвокатура туралы халықаралық-құқықтық актілер жинағын ұлттық тілдерде жариялау;

– жоғары (заң) оқу орындарында «Адвокатура тарихы, теориясы және практикасы», «Адвокатураның халықаралық стандарттары», «Адвокаттың кәсіптік этикасы» арнайы курстарын енгізу.

Бұл тұрғыда адвокаттарды әзірлейтін жеке оқу орындарын ашып, оларды арнайы мамандандыру қажеттігі жайлы пікір бар. Мысалы, ішкі істер органдарының мамандарын даярлайтын оқу орындары немесе құқық қорғау органдарына маман даярлау тәжірибесіне сәйкес адвокатттарды әзірлейтін жеке оқу орындарын қарастыру пікірлері айтылады. Біздің ойымызша, жеке оқу орны емес, заң факультеттерінде арнайы адвокатура білім беру бағдарламаларын енгізу тиімді, мұндай арнайы бағдарлама бойынша маман әзірлеу адвокаттардың арнайы осы қызметке дайындығын қамтамасыз етіп, қызмет көрсету сапасын да арттыруға септігін тигізеді.

Шет ел адвокатурасының құқықтық сипаттамасына тоқталып өтсек, демократияның және адам құқықтарын қорғаудың үздік үлгісі болып табылатын АҚШ тәжірибесін қарастырайық. АҚШ-та сот ісін жүргізу процесінде Адвокаттың құқықтары мен міндеттерін бекітетін нормативтік-құқықтық акт жоқ. Адвокаттың сот ісін жүргізуге қатысуының негізгі қағидасы АҚШ Конституциясына алтыншы түзетуде (1791) «айыпталушының айыптаудың мәні мен негіздері туралы хабардар болуға құқығы бар; ол өзіне қарсы куәгерлермен бетпе-бет ставка жасауға, өз тарапынан куәгерлерді мәжбүрлеп шақыруға және адвокаттың өзін қорғауға көмектесуіне құқылы». Бұл түзету бірқатар сот шешімдерінде өз дамуын тапты:

1. 1963 жылы «Гидеон Уэйнрайтқа қарсы» ісінде АҚШ Жоғарғы Соты алтыншы түзетумен берілген адвокаттарға құқықтар іргелі және әділ сот ісін жүргізу үшін қажет деп шешті;

2. 1966 жылғы «Миранда Аризонаға қарсы» шешімінде Жоғарғы Сот штат билігіне адам құқықтарын полицияның ықтимал бұзушылықтарынан қорғау үшін нақты қадамдар жасауды тапсырды. Оларға келесілер жатады: 1) куәлік бермеу құқығы; 2) адамның полицияға мәлімдегеннің бәрі сотта оған қарсы қолданылуы мүмкін екендігі туралы түсініктеме алу құқығы; 3) жауап алғанға дейін немесе жауап алу кезінде қорғаушының қызметтерін пайдалану құқығы; 4) сотта қорғау құқығы. қорғаушыны тағайындау құқығы, егер ол жетіспесе,

мұндай қызметтерге ақы төлеу үшін қаражат алуға құқылы. Бұл оңтайлы тәжірибе;

3. 1977 жылы қабылданған Брюер Уильямсқа қарсы Жоғарғы соттың шешіміне сәйкес, қорғаушы адвокаттың құқықтары іс қозғау, алдын-ала тыңдау, жауапқа тарту немесе әкімшілік сот отырысында айыптау сатысында қолданылады. Алайда, Адвокаттың құқықтары үлкен қазылар алқасының талқылауына, сондай-ақ жеке басын анықтау мақсатында фотосуреттер, қан үлгілері немесе қолжазбалар жинауға қолданылмайды. Адвокаттың құқықтары жеке тұлғаны сотқа дейінгі сәйкестендіруге қолданылады.Бұл процесс, сот процесі сияқты, мүдделер қақтығысымен байланысты;

4. Бұл «АҚШ-қа қарсы Эш» ісінде расталды және Жоғарғы сот адвокаттар «басқа процессуалдық тарап қарсылық білдірген кезде айыпталушыға құқықтық мәселелерді шешуге немесе кеңес беруге көмектесу үшін» іс жүргізу әрекеттеріне қатысуы керек деп шешті [13].

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының адвокатурасының жағдайын зерделеп қарастырсақ, ол адвокат мәребесін жетілдіруді, оның қызметінің кепілдіктерін күшейтуді қамтамасыз ету қажеттіліктерін көрсетеді. Жалпы 2022 жылғы статистикаға сүйенсек, республика бойынша 5915 адвокат өз қызметін атқаруда, және бұл көрсеткіш жыл сайын артуда, яғни халыққа құқықтық көмекті қамтамасыз етуге санына қарай адвокатураның мүмкіндігі жеткілікті. Дегенмен құқықтық көмек көрсетудің сапасы да жоғары болуы міндетті, осыған орай адвокаттық қызметтің кепілдіктері және ол кепілдіктердің іс жүзіне асуы маңызды [14].

Республика бойынша мемлекетпен кепілдендірілген құқықтық көмек көрсету жүйесінде 2278 адвокат өз қызметін жүзеге асыруда.

Жалпы 2019 жылы құқықтық көмек 345 202 адамға, 2020 жылы құқықтық көмек 351 326 адамға, 2021 жылы құқықтық көмек 347 205 адамға, 2022 жылы құқықтық көмек 347 901 адамға көрсетілген. Соның ішінде, 2022 жылы көрсетілгендерді жынысына шақсақ: 241 806 ер адам, 90 175 әйел, 9 617 кәмелетке толмаған, 6 303 шетелдік және азаматтығы жоқ адамдар [14].

Сотқа дейінгі іс жүргізуді қоса алғанда, құқықтары қылмыстық процесте қорғалуы тиіс азаматтарға көрсетілетін адвокаттардың заң көмегі аса сұранысқа ие болып табылады.

Қылмыстық істер бойынша кәсіби қорғауды тек адвокаттар жүзеге асырады. Бұл ретте олар көрсететін заң көмегінің сапасы адвокаттың қандай құқықтарға ие болуына, оның өз қызметіне заңсыз араласудан қаншалықты қорғалғанына, оның қандай кепілдіктері бар екеніне, адвокаттық қызметке кедергі келтіргені үшін жазаның бұлтартпаушылық қағидаты қамтамасыз етілгеніне тікелей байланысты. Құқықтар мен кепілдіктер көбінесе «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңымен, қылмыстық іс жүргізу заңымен белгіленген.

Алайда, мұндай нормалардың кейбір бөлігі декларативті болып табылады, олардың едәуір бөлігі мүлдем жұмыс істемейді, ал адвокаттардың құқықтары мен қорғаушылардың кепілдіктерін заңнамалық түрде кеңейту қажет.

Жоғарыда келтірілген себептерді ескере отырып, іс жүзінде құқық бұзушыларды жауапкершілікке тарту мүмкін емес міндет болып табылады.

Адвокаттардың адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау, сондай-ақ жеке және заңды тұлғаларға заң көмегін көрсету жөніндегі заңды қызметіне кедергі келтіргені үшін қылмыстық жауаптылық көзделген.

Алайда, қолда бар деректерді талдау нәтижесінде 30 жыл ішінде адвокаттық қызметке кедергі келтіргені үшін қылмыстық жауапкершілікке тартудың бірде-бір жағдайы болмағаны белгілі болды, дегенмен шағымдар, соның ішінде құқық қорғау органдары қызметкерлерінің әрекеттері үнемі тиісті органдарға жіберіледі.

Осылайша, біз қорғаушыларға көмек көрсету бойынша адвокаттардың қызметіне кедергі келтіргені үшін елеулі жазаның жоқтығын байқаймыз.

Негізі бұзылатын нормаларды сараптайтын болсақ, оларға келесілерді жатқызуға болады:

Конституцияның 13-бабының 3-тармағы:

– әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Заңда көзделген жағдайларда заң көмегі тегін көрсетіледі [1].

Конституцияның 16-бабының 3-тармағы:

– ұсталған, қамауға алынған, қылмыс жасады деп айыпталған әрбір адам, тиісінше, ұсталған, қамауға алынған немесе айып тағылған сәттен бастап адвокаттың (қорғаушының) көмегін пайдалануға құқылы [1].

Қылмыстық процестік кодексінің 70-бабы 2-тармағының 3-тармақшасы:

– қорғаушы күдіктіден, айыпталушыдан жауап алуға, сондай-ақ олардың қатысуымен немесе олардың өтінішхаты не қорғаушының өз өтінішхаты бойынша жүргізілетін өзге де тергеу әрекеттеріне және процестік әрекеттерге, оның ішінде қарап-тексеруге, тінтуге, алуға қатысуға, күдікті деп тану, күдіктінің іс-әрекетін саралау туралы қаулыларды жариялау кезінде күдіктіге қатысуға, сондай-ақ осы қаулыларды прокурор келіскеннен кейін олардың көшірмелерін алуға құқылы [66].

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңның 35 бабының 7 тармағы:

– қылмыстық қудалау органдары, олардың лауазымды адамдары іс жүргізу заңында көзделген жағдайларда адвокатпен келісілген мерзімде оның тергеу және өзге де іс жүргізу әрекеттеріне қатысу қажеттігі туралы адвокатты хабардар етуге міндетті [10].

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңның 35 бабының 6 тармағы:

– адвокатқа заңда белгіленген тәртіппен адвокаттық қызметті жүзеге асыру кезінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету құқығына кепілдік беріледі [10].

Сонымен қатар, бүгінгі таңда заңдық көмек көрсету адвокатурадан басқа да көптеген субъектілерге тиесілі. Бірақ, олардың ішінде адвокатура ерекше роль атқарады.

Мемлекет адамның, оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын өзінің ең жоғары құндылықтары деп жариялай отырып (ҚР Конституциясының 1-бабының 1-бөлігі), сол арқылы оларды қамтамасыз ету міндетін өз мойнына

алды. Осындай қамтамасыз ету құралдарының бірі ҚР Конституциясының 13-бабының 3-бөлігінде адамның білікті заң көмегін алу құқығын бекіту болып табылады [1]. Сондықтан азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау міндеті жүктелген мемлекеттік органдармен қатар республикада арнайы мемлекеттік емес ұйым – адвокатура ұйымдастырылып, жұмыс істейді, оның негізгі мақсаты мемлекет кепілдік берген және ҚР Конституциясымен бекітілген адамның өз құқықтарын, бостандықтарын сотта қорғауға және білікті заң көмегін алуға құқығын іске асыруға жәрдемдесу болып табылады (1-бөлім.1. «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы) [10]. Ең тиімді, тиімді адвокаттар өз функцияларын басқа органдарға тәуелсіз тәуелсіз ұйымға біріктірілген кезде жүзеге асыра алады. Мұндай ұйым адвокаттар алқасы болып табылады, ол заңға сәйкес құрылған кәсіпқой заңгерлердің бірлестігі болып табылады, оның негізгі мақсаты заңнамада көзделген заң көмегінің әртүрлі түрлерін көрсету болып табылады.

Заң көмегін көптеген ұйымдар мен адамдар көрсете алады және көрсете алады (мысалы, кәсіподақ кеңестерінің заң кеңестері, кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың заң бөлімдері, заң кеңесшілері және т.б.). Бірақ адвокаттар көрсететін заң көмегі ерекше маңызға ие.

Біріншіден, адвокаттар кез келген құқықтық мәселе бойынша адвокатура органдарына жүгінуге және осындай көмек көрсету туралы келісім жасасуға құқылы кез келген азаматқа, мемлекеттік және өзге де органға, лауазымды адамға заң көмегінің алуан түрлерін көрсетеді.

Екіншіден, заңгерлердің заң көмегіне жүгінетін адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға кең мүмкіндіктері бар.Заң заңгерлердің заң көмегін көрсетуде қолданатын әдістері мен құралдарын нақты анықтайды.

Үшіншіден, заң көмегін көрсету тек арнайы заң білімін ғана емес, сонымен қатар оны қолдануда практикалық дағдыларды қажет етеді, тек маман мұндай қасиеттерге ие бола алады, ал құқықтық салада қалыптасқан қатынастардың күрделілігі көптеген нормативтік құқықтық актілерде кәсіби бағдарлауды, дұрыс таба білуді, дұрыс түсіндіруді және қолдануды талап етеді. нақты жағдайда әрекет етеді. Сондықтан заңгерлік көмек көрсету қызметі жеке азаматтардың, жеке тұлғалардың мүдделеріне де, қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне де жауап беретін заңгерлерге қажеттілік бар.

Төртіншіден, заңгерлік көмек көрсететін басқа ұйымдар мен органдардан айырмашылығы, соңғысы көптеген адамдардың бірі емес, адвокаттардың басты және жалғыз функциясы болып табылады. Бұл адвокаттарға өз қызметін тиімді және білікті түрде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Бесіншіден, адвокаттың білікті заң көмегін көрсетуі мемлекеттік, қоғамдық-құқықтық маңызға ие, өйткені бұл жекелеген азаматтарға, ұйымдарға және басқа ұйымдарға ғана емес, сонымен бірге мемлекеттің өзіне, әсіресе сот ісін жүргізетін органдардың атынан (азаматтық, қылмыстық және әкімшілік істерде) қажет.

Сонымен қатар, кейбір жағдайларда мемлекет адвокаттың қатысуын міндетті деп таниды (мысалы, ҚР ҚПК 71-бабында, ӘҚБтК 589-бабында

көзделген мән-жайлар болған кезде. Егер қылмыстық іс қорғаушының қатысуынсыз қаралған болса, оның заң бойынша қатысуы міндетті болып табылса немесе сотталушының қорғаушыға ие болу құқығы өзге жолмен бұзылса, үкім міндетті түрде жойылуға тиіс (ҚР ҚПК 415-бабының 3-тармағы 4-тармағы, ӘҚБтК 668-бабының 3-тармағы 3-тармағы). Осылайша, адвокатура сот төрелігін жүзеге асыруға айтарлықтай ықпал етеді. Алайда, бұл адвокатура мемлекеттік функцияларды орындайды дегенді білдірмейді, мұндай тұжырым қате болар еді, өйткені оның құрылу тәртібі, оны ұйымдастыру және қызмет ету принциптері, адвокаттарға қойылатын талаптар, олардың өз қызметін жүзеге асыруда қолданатын әдістері мен құралдары, сондай-ақ басқа белгілер оны мемлекеттік органдарға жатқызуға мүмкіндік бермейді.

Көбінесе адвокаттар алқалары салыстырылады, тіпті қате түрде қоғамдық бірлестіктер деп аталады [15, б.365]. Шынында да, бұл бірлестіктер арасындағы кейбір сыртқы ұқсастықтарды көруге болады: олар мемлекеттік емес, коммерциялық емес (яғни олардың қызметінен пайда табу мақсаты жоқ), оларға мүшелік еріктілік принципіне негізделген, олар кем дегенде он құрылтайшының бастамасымен құрылады, олардың қызметі тиісті заңдардан, жарғылардан басқа реттеледі. Алайда, олардың арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар, олар келесідей.

1) Біріншіден, бұл бірлестіктердің ұйымдық-құқықтық формалары әртүрлі. Адвокаттар алқалары, қоғамдық ұйымдардан айырмашылығы, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 20-бабында көзделген Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 34-бабының талаптарына жауап беретін әртүрлі арнаулы ұйымдық-құқықтық нысандарға ие-бұл коммерциялық емес ұйым, тәуелсіз, кәсіптік, дербес, өзін-өзі қаржыландыратын заңгерлер ұйымы. Сонымен қатар, қоғамдық бірлестіктерден айырмашылығы, адвокаттар алқасы кәсіби ұйымдар болып табылады, өйткені олар адамдарды тек кәсіби себептермен біріктіреді – олардың жоғары заңгерлік білімі бар және заңгерлікпен айналыса алады.

Бұл белгі адвокаттар алқасын өндірістік-салалық принцип бойынша құрылатын кәсіподақтардан ажыратады, бұл соңғысының атқарушы билікпен және жұмыс берушілермен қарым-қатынасының сипатын анықтайды. Қарым-қатынастың бұл ерекшелігі кәсіби одақтарға олардың әлеуметтік-экономикалық қызметіне әсер етуге мүмкіндік беретін билік пен жұмыс берушіге әсер ету құралдарын беруді қамтиды[16, б.64].

2) осы бірлестіктердің мақсаттары, міндеттері мен функциялары әртүрлі. Адвокаттар алқалары өз мүшелерінің емес, алқа мүшесі болып табылмайтын өзге де азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарын іске асыруға жәрдемдесу мақсатында олардың құқықтарын, бостандықтарын, заңды мүдделерін сотта қорғауға және заң көмегін алуға құрылады; ал, А.Д. Бойков пен Н.И. Капинус дұрыс көрсетіп отырғандай: « ... қоғамдық бірлестіктер олар оған кіретін адамдардың мүдделерін қорғау үшін құрылады. Оларға кәсіби негізде мүшелерді қатаң іріктеу тән емес, оларды іске асыру мемлекеттік билік органдарымен тығыз ынтымақтастықты талап ететін арнайы өкілеттіктер берілмейді»[17]. Сонымен қатар, адвокаттар алқасы сот ісін жүргізу саласындағы маңызды мемлекеттік

функцияны – сот төрелігін жүзеге асыруға жәрдемдеседі;

3) осы бірлестіктерге кіретін адамдарға қойылатын талаптар да әртүрлі; егер адвокаттар тек республика азаматтары ғана бола алса («Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңының 7-бабының 1-бөлігі), онда қоғамдық бірлестіктердің мүшелері (қатысушылары) республика азаматтары ғана емес, сонымен қатар шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдар да бола алады (ст.1996 жылғы 19 мамырдағы «Қоғамдық бірлестіктер туралы»ҚР Заңының 11-бабы). Адвокаттардың қызметі лицензиялауға жатады («Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңның 9-12-баптары); ал аймақтық және жергілікті қоғамдық бірлестіктерге мүшелік лицензиялауға негізделмеген. Сонымен қатар, заңда адвокаттар үшін белгіленген бірқатар шектеулер қарастырылған (мысалы, адвокаттарға мемлекеттік қызметте болуға, кәсіпкерлік қызметпен айналысуға, оқытушылық, ғылыми немесе шығармашылық қызметтен басқа басқа ақылы қызмет атқаруға тыйым салынады), ал қоғамдық бірлестіктердің мүшелері үшін заңда мұндай шектеулер қарастырылмаған;

4) адвокаттардың кәсіби қызметі олардың табысының негізгі және жалғыз көзі болып табылады, ол басқа қызмет түрлерін жүзеге асыру кезінде алынатын табыстардан ерекшеленеді. Адвокатурадан айырмашылығы, қоғамдық бірлестіктер кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыра алады, өйткені бұл жарғылық мақсаттарға қызмет ете алады. Сондықтан олар алған кірісті оның мүшелері арасында қайта бөлуге болмайды және аталған мақсатқа жету үшін пайдаланылуы керек. Осыған байланысты С.Тыныбековтың «адвокаттар алқасы коммерциялық емес ұйым ретінде кәсіпкерлік қызметпен айналыса алады, өйткені бұл оның жарғылық мақсаттарына сәйкес келеді» деген пікірі қате болып көрінеді [18, б.256].

Бұл пікірді бөліспей, оның авторы ҚР Азаматтық кодексінің 34-бабының 3-бөлігінің, сондай-ақ «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» ҚР Заңының 33-бабының 1-бөлігінің қолданысын адвокатураға қате таратынына назар аударған жөн. Шынында да, бұл нормалар коммерциялық емес ұйымның «кәсіпкерлік қызметпен оның жарғылық мақсаттарына сәйкес келетіндіктен ғана айналыса алатындығын» көздейді. Алайда, бұл ереже, біздің ойымызша, адвокатураға қолданыла алмайды, өйткені «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» ҚР Заңының 33-бабының 2-бөлігі ҚР заңнамалық актілерінде «жекелеген ұйымдық-құқықтық нысандардағы коммерциялық емес ұйымдардың кәсіпкерлік қызметіне шектеулер белгіленуі мүмкін» деп белгілейді. Осы Заңның соңғысына адвокаттар алқасы кіреді (17-баптың 1-бөлігі). ҚР АК 34-бабының 5-бөлігіне сәйкес заңды тұлға (бұл жағдайда – адвокатура) ҚР АК, заңды тұлғалардың әрбір түрі туралы заң (бұл жағдайда – «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңы), өзге де заңнамалық актілер мен құрылтай құжаттары негізінде әрекет етеді. Аталған заң адвокатураның тағайындалуын анықтай отырып, адвокатураның кәсіпкерлік қызметпен айналысуына тыйым салуды белгілейді (1-бап). Сондықтан адвокаттар алқаларының жарғыларында олардың кәсіпкерлік қызметпен айналысуы туралы ережелер болуы мүмкін емес және болмауы керек, өйткені бұл олардың жарғылық мақсаттарына қайшы келеді. Сонымен қатар, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР

Заңының 21-бабының 1-бөлігі заң көмегін көрсету саласындағы мемлекеттік саясат жеке және заңды тұлғалардың заң көмегін алуға құқықтарының кепілдіктерін іске асыру мақсатында іске асырылатын ұйымдастырушылық, құқықтық, әлеуметтік-экономикалық, техникалық, ақпараттық, сертификаттық, лицензиялық, басқарушылық және өзге де шаралар жиынтығымен қамтамасыз етіледі [10]. Заң шығарушының адвокатураға кәсіпкерлік қызметпен айналысуға тыйым салу мәселесін шешудегі бірегейлігіне қарамастан, заң әдебиеттерінде соңғы кездері заңдарда белгіленген адвокаттарға кәсіпкерлік қызметпен айналысуға тыйым салудың заңсыздығы туралы мәселе талқылануда [19, б.386]. «Адвокатура қызметіне қатысты пайда туралы айту негізсіз болып көрінеді» деген қарама-қарсы пікір бар [20, б.27].

Қорыта келгенде айтарымыз, адвокатура институты қоғам дамыған және өзгерген сайын бұл институтқа да заман ағымынан қалмай өзгерістер еніп тұратындығы заңдық құбылыс. Еліміздегі құқықтық реформа неғұрлым алдыға жылжыған сайын адвокатура институты да дами береді.

1.2 Қазақстан Республикасындағы адвокатураның дамуының тарихи-құқықтық қырлары

Кеңестік саяси жүйе құрылғаннан кейін адвокат мамандығы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. 1864 жылғы реформалар аясында құрылған институттар мен жеке адвокаттардың қызметі кеңес үкіметінің алғашқы Жарлықтарымен жойылды, өйткені олар жаңа социалистік мемлекет құру принциптеріне сәйкес келмеді. Адвокатура біртіндеп орыс сот жүйесінде көмекші лауазымдарды ала бастады. Құқық қорғау органдарын ұйымдастыруға және «сот» мүшелерінің рөліне деген көзқарас бірнеше рет өзгерді. Бір форманы жоққа шығарып, екіншісін енгізе отырып, орыс заңнамасы тоталитарлық режимнің талаптарына жауап беретін және оны бекітуге бағытталған құқық қорғаушылардың ұжымдық жұмыс формасын қоя бастады.Соған қарамастан, адвокатура жаңа қорғаныс ұйымының штаттық істер, қылмыстық істер және консулдық бойынша ұзақ мерзімді іздеулерінің нәтижесінде дами берді. Таныс практикалық және дерексіз дағды жинақталған. Адвокаттық жұмыстың жаңа формалары байқалды, оның құқықтық нормативтік негізі нығайтылды және т.б. КСРО-ның ыдырауынан және жаңа тәуелсіз елдердің күресінен кейін орыс уақытында жиналған жақсы дағды, мемлекеттік адвокаттық жұмыс базасына іргелес болды.

Кеңес дәуіріндегі адвокатураның ұйымдық формасы оның мемлекеттен бөлінуіне байланысты революцияға дейінгі адвокатурамен көптеген ұқсастықтарға ие болғанын атап өткен жөн. «Екі адвокаттар алқасы да жергілікті деңгейде ұйымдастырылды, олардың орталық кеңсесі мен идеологиялық платформасы болмады, нәтижесінде олар Корольдіктің немесе Кеңес үкіметінің саясатын басшылыққа алды. Екі адвокаттар алқасы да Әділет министрлігінің олардың іс-әрекеттері, судьялардың бейтарап мінез-құлқы және сотқа дейінгі іс жүргізудегі рөлінің төмендеуі үшін мұқият қадағалануға мәжбүр болды. Қалай болғанда да, адвокаттардың екі қауымдастығы да өздерінің құқықтары мен міндеттерін анықтауда мемлекетке сүйенді».

РСФСР Халық Комиссарлары Кеңесінің (СНК) 1917 жылғы 24-қарашадағы N1 сот туралы декретімен присяжной және жеке адвокатура институты таратылды. «Алдын ала тергеу сатысында жіберілетін айытаушылар мен қорғаушылар рөлін азаматтық құқықтарды пайдаланатын, кінәраттары жоқ барлық азаматтар мен азаматшалар аткара алады. Алайда, азаматтардың құқығын қорғауға тиіс арнайы орган Декретпен құрылған жоқ» [21, б.35].

Бүкілодақтық Орталық атқару Комитетінің (ВЦИК) 1918 жылғы 7 наурыздағы соттар туралы Жарлығымен жұмысшылар, сарбаздар, ауылдар мен қазақ депутаттарының кеңестерінде әлеуметтік айыптаушылар, әлеуметтік адвокаттар ретінде құқықтық делдал ретінде қатысатын адамдар алқасын құру көзделген. Бұл алқаға жоғарыда аталған кеңестер таңдаған және қайтарып алған адамдар кірді. Тек осы адамдар ғана сотта делдалдық етуге құқылы болды.

1925-26 жылдардағы Бүкілодақтық Орталық Атқару комитетінің (ВЦИК) бұйрығымен бекітілген адвокатура ережелері адвокаттық практиканы реттейтін алғашқы ережелер болды және адвокатураны қылмыстық соттарда заңды көмек пен еңбек дауларын қорғауды қамтамасыз ету үшін жасалған автономды компания ретінде анықтады.

Қылмыстық және азаматтық қорғаушылар университеті мемлекеттік Әділет департаментінің жанынан құрылды. Бірінші құрамдағы қорғаушылар университетінің құрамы мемлекеттік сот департаментінің ұсынысы бойынша Мемлекеттік атқару комитетімен бекітілді. Бұдан әрі Басқарма мүшелерін қабылдауды басқарманың атқарушы комитеті жүзеге асырады, ол Басқармаға жаңа мүшелерді қабылдаудан бас тарту құқығы берілген облыстық атқару комитетінің атқару комитетіне қабылдау туралы хабарлайды.

Қорғаушылар комитетінің мүшелері мемлекеттік мекемелерде немесе компанияларда жұмыс істей алмады. Тек келесі адамдарға рұқсат етілді:

1. сайлауда Мемлекеттік қызмет атқарғандар;

2. заң ғылымдарының профессорлары мен оқытушыларының, провинциялық қорғаушылар университетінің мүшелерінің жалпы жиналысы өз мүшелерінің арасынан Төралқа сайлады.

Қорғаныс комитетінің мүшелерінен басқа айыпталушының немесе жәбірленушінің жақын туыстары, мемлекеттік органдар мен кәсіпорындардың уәкілетті өкілдері және олармен бірге Бүкілресейлік кәсіподақтардың Орталық Кеңесі (ВЦСПС), Бүкілресейлік тұтынушылар бірлестіктерінің Орталық одағы және басқа да кәсіби және қоғамдық ұйымдар жіберілді. қорғауға. Басқа мәселелер соттың арнайы рұқсатымен ғана жіберілді. [22, б.96].

Қазақстанда кеңестік адвокаттар алқасын қалыптастыру процесі объективті және субъективті қиындықтарға тап болды. Біріншіден, білікті және дайындалған кадрлар болған жоқ. Екіншіден, адвокаттар алқасында көптеген сот қызметкерлері, сот комитеттерінің басшылары және басқа да құқық қорғау органдары жұмыс істеді. Олар КСРО соты өзінің пролетарлық сипаты бойынша қателеспеді және кез-келген істі өз бетінше шеше алды деп сенді. Шынында да, қоғамда үгіт-насихат – бұл патша үкіметі институт ретінде қалдырған жәдігер және т.б.

Қырғыз (Қазақ) АССР Кеңестерінің Құрылтай жиналысында 1920-1910-6

жылдары «КСРО еңбекшілерінің құқықтары декларациясы» қабылданды. «Халықтық сот төрелігі дәл осы декларацияда бекітілген еңбек құқықтарының негізгі қағидаттарына қайшы келмейтін түс ретінде Қырғыз халық түрмесінің сипаттамасын ескере отырып, Кеңестік Ресейдің халықтық революциялық сотының тәжірибесіне сәйкес құрылуы керек». «КСРО-ның әділ құрылысы туралы» қаулысында парламент сот органдарына жергілікті консультациялар мен сот арқылы қорғау түрінде халыққа тегін заң көмегін ұйымдастыруды міндеттеді. Құқықтық қолдау көрсету үшін парламент партиялардың, кәсіподақтардың және Мемлекеттік мекемелердің жауапты қызметкерлерін тартуға қатысты, сондай-ақ сот қызметкерлерін даярлау үшін заң курстары ашылды.

Орталық Атқару комитетінің (ОСК) қаулысымен бекітілген Қырғызстан Автономиялық Социалистік Республикасының Халық Соты туралы Ереженің арнайы бөлімі 1921-жылдары КСРО Орталық Атқару комитетінің қорғанысын ұйымдастыру мәселесіне арналған. Онда 1920-10-21 жылдардағы РСФСР халық соты туралы Ереженің сол бабы қайталанды. Мысалы, 43-49-баптарда сот органдары қорғаушы ретінде азаматтарды осы міндетті орындауға тарта алады делінген. Осы мақсатта Мемлекеттік департамент арнайы тізім жасады. Алайда, прокурор іс туралы сөйлескенде немесе қамауда отырған айыпталушы бұл туралы сұрағанда, халық соты қорғаушыларды жіберуге немесе тағайындауға міндетті болды.

Халық соты айыпталушы тұрған ұйымның мүшелерін (кәсіподақтар, зауыт, зауыт комитеттері және т.б.) сотқа жіберді. Бұл іс бойынша айыпталушыға барған оның жақын туыстары ғана емес, сонымен бірге қорғауға келді. КСРО Халық Әділет комиссарының жанынан 3 адамнан тұратын халыққа құқықтық көмек көрсету бюросы құрылды.

Қазақстанның заңгерлік кәсібінің қазіргі жағдайы мен қызметі оның қалыптасу және даму тарихын толық түсінуге және қарауға мүмкіндік бермейді. Өйткені, оларсыз институт алдында тұрған осы маңызды әлеуметтік-құқықтық міндеттердің мәнін түсіну мүмкін емес. Өйткені, бұл бізге құқықтық және демократиялық мемлекет құрудағы кәсіби заңгерлердің орнын, рөлі мен маңыздылығын анықтауға мүмкіндік береді.

Адвокатураның алдына қойылған міндетке және оның құқықтық қатынастар жүйесіндегі жағдайына сәйкестігінің егжей-тегжейіне байланысты, әр тарихи кезеңде оған деген көзқарас қоғамның саяси жүйесіне, оның экономикалық дамуына, құқықтық мәдениетіне, азаматтардың құқықтық санасына және басқа да көптеген сәттерге байланысты [23, б.26].

Адвокатураның қалыптасу жолы күрделі және қоғам дамуының белгілі бір кезеңдерінде адвокаттық ұйымдар қызметінің нысандарын, әдістері мен әдістемелерін жетілдірудің әртүрлі жолдары табылды.

1917 жылға дейін кәсіби қорғаушылардың пайда болуы Ресей империясында (Қазақстанды қоса алғанда) соттылықтың қалыптасу және даму тарихымен және 1864 жылы алдыңғы қатарлы сот реформаларын жүргізумен тығыз байланысты.

Сол дәуірдің құқықтық терминологиясында «заңгер» ұғымы 1864 жылы

пайда болды, бірақ кеңес заманында да ол 1939 жылға дейін қолданыстағы заңнамада қолданылмады. Адвокаттар алқасы сияқты заңгерлік кәсіптің ұйымдық-құқықтық нысандарына келетін болсақ, дамыған демократиялық елдерде (АҚШ, Германия, Франция және т.б.) олар осы күнге дейін ешқашан әлеуметтік-құқықтық мәнге және корпоративтік бірлікке ие болған емес.).1864-жылғы сот жарғыларымен (Сот ұйғарымдарын белгілеу туралы Жарғы; Азаматтық сот ісінің Жарғысы; Татуластырушы судьялар қолданатын жазалар туралы Жарғы.) төлтума және тиімді сот төрелігі жүйесі құрылды.

1864-жылдары Үкімет Сенатының Жарлығымен бекітілген сот ұйғарымдарын құру туралы заң адвокатураны Ресейдегі жаңа заң институтына айналдырды.

Императордың диктатурасы кезінде адвокатураның дамуына мемлекет тәуелсіз азаматтық қоғамның жаңа институттарын құруға кедергі келтірді-Петр I (оларды «өсекшілер, ұрылар, алаяқтар» деп атады), «судья басшысын қажетсіз бос дәлелдермен қағып, істі қарауды кешіктірді». Бұл француз заңгерін жойған жоқ па? Бұл осылай аталды. Мирабо, Марат және Робеспьер сияқты адамдар қайдан пайда болды?! «Жоқ ... мен билік етіп тұрған кезде жатқанда, Ресейге заңгерлер қажет емес – біз оларсыз өмір сүреміз») Ресей империясында батыс үлгісіндегі заң фирмаларын құруға қарсы күресті.

Сот жүйесі реформаланғанға дейін нақты мақсаттары мен міндеттері бар ресми және ұйымдасқан қоғамдық топ болған жоқ. Сонымен қатар, олардың өкілдері Елеулі тәжірибеге, өздерінің ұйымдық құрылымына және атауына ие болмады. Ғасырлар бойы адвокаттардың мүдделерін жеке делдалдар (адвокаттар) немесе басқарушылар (судьялар) ұсынды. Бұл маңызды емес, өйткені олардың білімі заңмен реттелмейді (мысалы, арнайы білімнің болуы).Әдебиеттегідей, олардың қызметі символизммен және 1 құжаттың (қағаздардың) берілуімен үйлестірілді.Оның түрі 1832 жылы құрылды, өйткені институционалдық мекеменің алқабилер медиаторы (заңгері) қызметінің қарама-қайшы сипатына байланысты өнер қоғамы институтының мүдделерін қорғауға кепілдік беру мүмкіндігі болмады [24, б.23].

Адвокаттық ұйымға сүйенбейтін сот органдары ережелерді бұзу белгілеріне тап болды – тургинанның өз клиенттерінің, делдалдарының, баяндамашыларының және сенімінің Заңы бойынша түсік жасатуын бұзу олардың ресми жұмысы мен Саран логикасына қайшы келетін адам әрекеттерімен жүзеге асырылды. Бұл заң альянсы Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің заңнамасына сәйкес оны құруға түрткі болды. Еуропа елдерінде заңды тұлғалар мен сот өкілдері тәуелсіз 2 орган ретінде дамыды.

Адвокаттар 2 санатқа бөлінді: адвокаттар – кәсіби адвокаттар болып табылатын заңгерлер және жеке заң практикасымен айналысатын жеке адвокаттар. Сот құрамына алқабилер алқасы мүшелерінің арасынан сайланатын алқалы кеңес кіреді. Олардың міндеттеріне жеке заңгерлердің қызметі мен басқа да әрекеттерін бақылау кіреді. Директорлар кеңесінің қызметіне жоғары қадағалау сот палатасы мен басқарушы Сенатқа жүктелді.

Сот комиссиясы сот комиссиясының автономиясына жауап берді (бірақ бүкіл штат емес). Оның құрамына сайланған президент, серіктестік төрағасы,

Кеңес мүшелері кірді. Кеңеске сайлау қарапайым көпшілік дауыспен әр лауазым үшін бөлек өткізілді. Кеңес жыл сайын бұрынғы құрамның есебінен сенушілердің қазылар алқасының жалпы жиналысында қайта сайланды.

Кеңес түрлі бағыттарда қызмет атқарды. Ол қамқоршылар алқасын қабылдады және таратты, тәртіптік іс-шаралар өткізді, басқарма қамқоршылар арасында «еркін» істерді бөлді, олардың арасындағы дауларды шешті және ол өз шешімін қарапайым көпшілік дауыспен қабылдады.

Осылайша, адвокаттар алқасы – бұл Жоғарғы соттың орналасқан жері – ерікті кәсіп иелері қоғамы-алқабилер кеңесшілері комитетінің сыртқы бақылауындағы сайланбалы мекемелер түріндегі ішкі автономиямен біріктірілген кеңесшілерінің санаты болды. Қылмыстық істер бойынша қорғаумен қатар, тараптардың азаматтық сот ісін жүргізудегі өкілдері (оның ішінде соттың тағайындауы бойынша) адвокаттар халыққа заң көмегін, оның ішінде аз қамтылғандар үшін тегін консультациялар көрсетеді.

Сот органдарын құру туралы Жарлықта жаңа қоғамдық және заңды органдарға қатаң талаптар қойылады. Онда алқабилердің құқықтары, міндеттері және жауапты көзқарастары нақты көрсетілген. Заң кеңесшісі қажетті шарттарға сай келетін және заңгердің заңды тұлғасында белгіленген тәртіппен жұмысқа жіберілген тұлға ғана бола алады.

Осы нормативтік-құқықтық талаптар 2 санатқа бөлінді: оң (болуы мүмкін) және теріс (болмауы мүмкін).

Сот шешімінің 354-бабына сәйкес, 25 жасқа толған және жоғары заңгерлік білімі бар және сот департаментінің қызметкері немесе алқабилердің көмекшісі ретінде 5 жылдық сот тәжірибесі бар адам ғана алқабилердің адвокаты бола алады.

Бұл шешімде 355-бапта кеңестің қамқоршысы бола алмайтындар туралы нақты айтылады: 1) 25 жасқа толмаған; 2) шетелдіктер; 3) қарыздарын төлеуге қабілетсіз деп танылғандар; 4) мемлекеттік қызметте немесе сайлауда абыройы немесе қоғамдық мәртебесі барларды қоспағанда жоқ жалақы; 5) сот шешімі бойынша мүліктік құқықтарынан айырылғандар немесе шектелгендер. 6) құқықтарынан айыруға немесе мүліктік жағдайын шектеуге әкеп соғатын және осындай қылмыстар мен теріс қылықтар үшін сот шешімімен ақталмаған қылмыстар мен теріс қылықтарды тергеп-тексеру; 7) соттың немесе діни мекемелердің, сондай-ақ қоғамдық және дворяндық жиналыстардың жауапқа тартуы. олар жұмыс істеген қоғамның еңбектері. Ол қабылданбады.8) басқа жағдайларда олардың қозғалуына тыйым салынады, сондай-ақ олар кеңестен шығарылады.

Бұл ретте Қамқоршылық кеңесі қабылдау туралы шешім қабылдай отырып, осы адам туралы барлық ықтимал деректер негізінде кандидаттың моральдық қасиеттерін талқылауды басшылыққа алады.

Сот қаулысында алқаның заңгері лауазымына кіру рәсімі айқындалады, ол мынадай талаптарды қамтиды: рұқсат беру және тіркеу. қамқоршыларын қабылдау директорлар кеңесіне байланысты болды; оның шешімі алқабилерден тұратын заңды тұлғаларды тіркеудің негізгі актісі болды. Егер кеңестердің бірі өтініш берушіні қабылдаудан бас тартса, бұл адамды сол мәліметтермен басқа

кеңес қабылдауы мүмкін.

Ресми әрекет қабілеттілігі жағдайында қабылдаудан бас тарту туралы Консультативтік шешім шығару үшін сот палатасына, содан кейін Үкіметтік Сенатқа шағым беруге болады. Алайда, жеке тұлғаны моральдық бағалауға негізделген бас тартудың кеңестік анықтамасына шағымдануға болмайды. Хат ресми сипатта болды және оны сот басқармасы осы адамды кеңеске қабылдау туралы Кеңестің анықтамасы негізінде жүзеге асырды, тіркеу процесі қабылданған адамның атын округ кеңесі мүшелерінің тізіміне енгізуді, кеңес берген сертификатқа қол қоюды және оны қабылдау туралы жариялауды қамтыды [25, б.332].

Институт қамқоршыларының маңызды құқықтарының бірі-сот палатасының әр округінің қамқоршылары институттың корпоративтілігін көрсететін өз мүшелерінен кеңес сайлады. Содан кейін 1874 жылғы реформаға қарсы іс-қимыл адвокатураны едәуір әлсіретті және осыған байланысты «жылжымайтын мүлік» термині арнайы қоғамдық қызметпен айналысатын заңгерлер қауымдастығына қатысты қолданыла бастады. Заңмен реттелмеген меншік мүшелерінің құқықтары мен міндеттері Жарлықта көрсетілген, бірақ олардың саны азшылықта болды.

Алқалы заңгердің қызметтері үшін сыйақысы оның сенім білдірушісі мен клиентінің жазбаша келісімімен айқындалды; мұндай келісім болмаған кезде сыйақы Әділет министрі белгілеген арнайы баға бойынша айқындалды (тек азаматтық істер бойынша). Сыйақы мөлшерін анықтаудың негізгі критерийі талап қоюдың бағасы болды, бірақ бұл жағдайда талап қою бағасының өсуімен пайыз төмендеді.Сенімді талапкер ол үшін төлем сомасының 4/1, ал сенімді жауапкер 3/1 алды.

Кеңес қамқоршысы берген ант оның заң мен заңгердің абыройын қатаң сақтайтынын уәде етті және Кеңес оның нақты орындалуын бақылауы керек еді (бап-367, 2-тармақ).

Сот бұйрығының 356-бабына сәйкес, олар тіркелген округтің қалаларының бірінде тұрақ орнын таңдауы керек еді.

Кеңес мүшелерін бақылау оның қызметі Кеңестің іс-қимылдары шеңберінде, яғни осы сот округінің шегінде болған жағдайда ғана жүзеге асырылды. Заң 1-ге рұқсат береді қорғау құралдары: егер бір округте қозғалған іс басқа округке берілсе, мысалы, бас тарту туралы шешім қабылдау үшін, адвокат істі қарау үшін ант береді, егер ол іс бойынша талап қою үшін басқа қалаға кетуі керек болса, ол барлық істерді сотқа беруге құқылы. іске қатысты қолжетімді істер ол болмаған кезде (сенімгерлікпен басқарушының келісімімен) басқа алқабиге беріледі.

Алқалы қамқоршының міндеттеріне өзіне тапсырылған істердің тізімін жасау (жүргізілуге жататын және жүргізілуге жатпайтын) және сұрау салу бойынша оларды алқаби сенім білдірілген өкілдің қамқоршылық кеңесіне беру кіреді.

Осы уақытта алқалы қамқоршылар институты тарала бастады. Сот шешімдері агенттігі туралы Заңның 354-бабына сәйкес, оған «көмекші ретінде бес жыл бойы алқалы басқарушының басшылығымен сот практикасынан өткен

адам кірді». 354-баптың түсініктемесінде: «алқалы қамқоршының мүлкін құрумен заң курстарын бітірген, бірақ еш жерде қызмет етпеген көмекшілер пайда болды (практикалық сабақтарда), сондай-ақ ақпараттың дұрыстығы мен әділдігі» Мэйдзи 6 (1874), бірге алқалы қамқоршы, заң қабылданды, оған сәйкес заң қабылданды жеке қамқоршылар институты құрылды. Жеке сенімі бар адамды лауазымға бекітуге және бейбітшілік судьясының азаматтық істерді жүргізуге және жалпы юрисдикция сотының шешімдерін шығаруға қатысу құқығын алуға жеке сенім болған жағдайда өтініш білдірген аудандық сот берген арнайы куәлік негіз болды. Кез-келген сотқа қатысуға құқығы бар алқабилермен салыстырғанда, жеке өкіл тек осындай рұқсат берген сотқа қатыса алады.

Жоғарыда сипатталған Қазақстанда патшалық жүргізген сот реформалары колонияның сот билігі жоспарлаған сот процестерін жүргізу үшін маңызды болды.

Қазақ қоғамында табиғатты қорғау институтының тарихи дәстүрі болған. Бүгінгі таңда Қазақстандағы құқық көздері кеңінен танымал Л.И. Баллузек, Н.Я. Гродеков, К.А. Жиреншин, С.А. Сабатаев, С.С. Фукс. Ресей империясы отарлағанға дейін қазіргі Қазақстан аумағында арнайы қорғаныс мекемелері болған, олардың болуы (немесе мұндай белгілер) қазақ сот төрелігі рәсімдеріне қайшы келді, олардың кейбіреулері 20 ғасырдың 20-жылдарына дейін созылды. Осылайша, қазақ ритуалдық құқығындағы айыптауды бағыттаумен қатар, қылмыстың мән-жайларын шынайы талқылауға мүмкіндік беретін, сол арқылы айыпталушыны негізсіз жала жабудан қорғауға ықпал ететін оңшыл «тергеу қағидаты» болды. Қылмыстық істі жедел қарауға «істі мұқият тергеу және қарау» және «қоғамдық пікірді қамтамасыз ету» кедергі келтірді.Көп жағдайда мүліктік даулар судьяның сот шешімімен бірге шешілді, бірақ сот органдары емес, «моральдық беделі бар ақсақалдар» арқылы шешілді.

Бұл идеяны С.А. Сабатаев дамытады, ақсақалдар соты тек ежелгі дәстүрлер мен рәсімдерге сәйкес билік еткен Халық Соты ретінде өмір сүрді [26, б.18].

Құқықтанушылар К.А. Жиреншин, А.Н. Риска және басқалар қазақтардың салттық құқығында қорғау элементтерінің бар екендігін ашпайды, бірақ «судьяларды бөлу институты», «істі қарауға келісім» және «ант беру институты» сияқты терминдер олардың бар екендігіне сілтеме жасауға негіз болып табылады [27, б.80]. Соған қарамастан, Ресей империясының басқа заңдары сияқты, ант берген сенушілер қауымдастығының қазақ қоғамына кіруі өте баяу болды. Себебі, 1867-1868 жылдардағы реформалар барысында ел мен аймақтың ерекшеліктерін ескере отырып, белгілі бір мәселелер бойынша шешім қабылдаған судьялар мен алқабилердің соттары сақталып, ішінара колонияның міндеттері мен мақсаттарына бейімделді. Дауды шешу кезінде билер соты шариғаттың әдет-ғұрыптары мен қағидаттарын басшылыққа алды, ал қазылар алқасы тек шариғаттың нұсқамаларын басшылыққа алды, соңғылары исламның және басқа да белгілі сәттердің (қазақтардың экономикалық және әлеуметтік әдет-ғұрыптарының егжей-тегжейлері, қарапайым құқықтың артықшылығы, Ресей мемлекетінің саясаты және т.б.) жеткіліксіз ықпалына байланысты қазақтардан кем түспеді.).

Жергілікті әкімшілік әскери және уездік соттарға қатысы жоқ барлық

азаматтық және қылмыстық істерді қарады. Бұдан басқа, жоғарыда аталған актілермен белгіленген қорғау негіздері белгілі бір заңдық күшке ие болды және қазақстандық қоғамның сот практикасына тұрақты түрде енгізілді.

XIX ғасырдың аяғында Қазақстанның сот құрылысы 1886 және 1891 жылдары Түркістан мен Дала облыстарын басқару туралы жаңадан бекітілген Ережеге сәйкес жүзеге асырылды. 1898 жылғы сот реформасы заңгерлік кәсіпті реттеуді және оның қызметінің құқықтық негізін көздеді. Мысалы, 1898-1862 жылдары «уақытша ережелердің» 24-бабында аудандық сот заң практикасымен айналысу құқығы туралы куәлік беруі керек деп көзделген. Бұл куәлік бейбітшілік сотында заңгерлікпен айналысуға құқық берді. Бұл куәлікті алған адам 75 рубль мөлшерінде баж салығын төлеуге мәжбүр болды. Бұл соманың жартысы мемлекеттік қазынаға, ал қалған жартысы жергілікті земство қорларына түсті.

Осылайша, бұл ережелер отарлық сот құрып, Қазақ әдет-ғұрыптарының қолданылу аясын тарылтты. Ресей империясының сот билігі бүкіл Қазақстан халқына таралды, сондықтан алқабилер сотының жақтастары сот процесіне белсенді қатысты. Бұл штатта алқабилер мен жеке қамқоршылар институты 1917 жылға дейін созылды.

Құқықтанушы ғалымдар К.А. Жиреншин, А.Н. Риска және басқалар Қазақ ритуалдық құқығында қорғаныс элементтерінің бар екендігін ашпайды, бірақ «судьяларды бөлу институты», «істі қарауға келісім» және «ант беру институты» сияқты терминдер олардың бар екендігін көрсетуге негіз болып табылады. Кеңестік саяси жүйе құрылғаннан кейін заңгер мамандығы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. 1864 жылғы реформалар аясында құрылған алқабилер мен жеке адвокаттар соттарының қызметі кеңес үкіметінің бірінші Жарлығымен жойылды, өйткені олар жаңа социалистік мемлекет құру принциптеріне сәйкес келмеді. Адвокатура біртіндеп кеңестік сот жүйесінде қосымша орын ала бастады. Қорғау институтын ұйымдастыруға және қатысушылардың сотқа қатысуына көзқарас бірнеше рет өзгерді. Бір нысанды жоққа шығарып, екіншісін енгізе отырып, кеңестік заңнама тоталитарлық режимнің талаптарына жауап беретін және нығайту мақсатын көздейтін құқық қорғаушылар қызметінің ұжымдық нысанын белгілей бастады.

Дегенмен, кәсіби заңгерлер азаматтық істер, қылмыстық істер және өкілдер бойынша жаңа қорғаныс ұйымдарын ұзақ жылдар бойы іздеу нәтижесінде дамуын жалғастырды. Белгілі практикалық және теориялық тәжірибе жинақталады. Кеңес Одағы ыдыраған жаңа мемлекет құрылғаннан кейін Кеңес дәуірінде жинақталған жақсы тәжірибе мемлекеттің қорғанысына негіз болды.

Кеңес дәуіріндегі адвокатураның ұйымдастырушылық формасы және оған мемлекет қатынасы революцияға дейінгі адвокатурамен көптеген ұқсастықтарға ие болғанын атап өткен жөн. «Екі адвокаттар алқасы да жергілікті деңгейде ұйымдастырылды және Орталық кеңсе мен идеологиялық платформа болмады, нәтижесінде олар патшалық пен кеңес үкіметінің саясатын алға тартты. Екі адвокаттар алқасы да өз әрекеттері, судьялардың немқұрайлылығы және адвокаттық қызметпен айналысатын адвокаттар санының азаюы үшін Әділет

департаментінің бақылауында болуға мәжбүр болды. сотқа дейінгі істердегі рөлі. Қос қорғаныс өзінің құқықтары мен міндеттерін анықтауда мемлекетке де сүйенді» [28,б.113].

Адвокаттар алқасының жұмысын ұйымдастырудың қыр-сырына қарамастан, республика заңгерлерін даярлау мүмкіндіктер шегінде жүзеге асырылды. Сонымен, 1936 жылы адвокаттар алқасында 141 адам болды. Сол жылы Алқа қызметкерлерінің Алғысымен бүкіл Қазақстанның Парламенті шақырылып, онда адвокаттар алқасының халықты құқықтық қолдауды жақсарту жөніндегі мандаты айқындалды. Қылмыстық істерде (әсіресе саяси) көптеген себептерге байланысты «Біріккен Республиканың қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын қайта қарау туралы» 1934-12-1 Заңының қорғаныс қызметіне әсері төмендейді. КСРО Орталық Комитетінің (ОСК) қаулысы өте жағымсыз рөл атқарды. Ол террористік қылмыстар мен терроризм актілері бойынша сот ісін жүргізудің ерекше тәртібін белгіледі: тергеу мерзімі 10 күн ішінде аяқталады, айыпталушы прокурордың қатысуымен сот алдында жауап береді және Коганның сот процесіне қатысуы тоқтатылады.Рақымшылық жасау әрекеттері мен талаптары қанағаттандырылмады. Содан кейін Кеңес Одағы Орталық Комитетінің (ОСК) 1937-жылдардағы қаулысымен бұл тәртіп революцияға қарсы зиянкестер мен диверсиялар туралы істерді қарауға байланысты белгіленді.

Адвокатураға деген теріс көзқарасқа қарамастан, сол кезде адвокатты қызмет көрсету бөлімінің қызметкері деп санауға бола ма деген пікір жоққа шығарылды. Құқықтық ортада «біз тосқауылдарды көпшіліктің алдына қою, оларды қарапайым кәсіп өкілдерінің қатарына қосу және Қызметтерді сататын адамдар сияқты көзқарастарды батыл түрде айыптауымыз керек» деп баса айтылды. Сол жылдары төзімсіздік, дұшпандық, жаппай күдік, қорқақтық, жала жабу және сатқындық жағдайы Қырым елінің саяси дамуына теріс әсер етті. Мұндай жағдайларда адвокатураның қандай да бір маңызды рөлі туралы айту мүмкін болмады. Алайда, бұл жағдайлар кәсіби заңгерлердің дамуына және белгілі бір кәсіпорынның тұтастығы мен шектеулі автономиясын орнатуға кедергі келтірмеді, кәсіби заң корпусын құру процесі тоқтаған жоқ, олардың көпшілігі өз міндеттерін адал орындады.

1958-жылдардағы сот ісін жүргізу туралы Заңның негізінде «сот қорғауын қамтамасыз ету, сондай-ақ азаматтарды, кәсіпорындарды, мекемелер мен отбасыларды құқықтық қолдау мақсатында адвокаттар алқасының жұмысы жүзеге асырылады, адвокаттар алқасы өз қызметін Біріккен Республиканың Жоғарғы Кеңесі бекіткен Ережелер негізінде жүзеге асыратын адвокаттық қызметпен айналысатын түлектердің ерікті бірлестігі болып табылады» деп негізделді. Осы тармаққа сәйкес әрбір одақтас Республика Адвокатура туралы өз ережелерін қабылдайды. Қазақстанда мұндай ережелерді КСРО Жоғарғы Кеңесі 1960-7-5 жылдары бекітті.

1950-1960 жылдары Қазақ КСР Министрлер Кеңесі жанындағы заң комитетінің төрағасына адвокаттар алқасының жиналысымен бірлесіп, университет төралқасының төрағасына тәртіптік шараларды қолдануға бұйрық берілді. Басқа республикаларда бұл мәселе сол кезде тіпті адвокатураның

ережелерімен реттелмеген. Бұл сұрақ әлі күнге дейін үлкен күмән мен қайшылықтарды тудырады. Шынында да, кейде университет төралқасының төрағасына немесе оның өкілдеріне байланысты соттар мен басқа да мемлекеттік органдардан жеке анықтамалар мен ақпарат келіп түседі. Адвокаттар алқасы үшін президиумды мемлекеттік басқару нысаны ретінде тарату мәселесі қарастырылды, содан кейін жаңа құрам сайлануы керек еді.

1977 жылы Кеңес заңнамасы тарихында алғаш рет КСРО Конституциясында адвокатура мәртебесі бекітілді (161-бап). Осылайша, Мемлекет Дэн Сяопиннің ресми адвокатурасын Конституциялық институт және сот ісін жүргізудің тікелей қатысушысы деп таныды. 1979-11-30 жылдары КСРО адвокатурасы туралы заң қабылданды. Бұл Нормативтік құқықтық акт кеңестік барлардың ішкі және ресми мәселелерін реттейді. Әрбір одақтас республиканың осы Заңының негізінде «барлар туралы Ереже» әзірленді (Қазақстанда мұндай ережелер 1980-11-13 жылдары бекітілген). Мұндай заңның қабылдануы адвокаттардың қызметін дәйекті реттеуді қамтамасыз етеді және сонымен бірге адвокаттарға кейбір мәселелерде үлкен тәуелсіздік беріп, заңгерлік кәсіптің мемлекетке тәуелділігін арттыра отырып, адвокаттардың рөлін арттырады.

Бұл ереже адвокаттар алқасының міндеттерін, адвокаттар алқасының мүшелерін қабылдау және кері қайтарып алу тәртібін айқындайды, Директорлар кеңесінің ұйымдастырушылық қызметін жетілдіру жөніндегі шараларды қарайды, заңгер қызметінің кепілдіктерін тұжырымдайды. Атап айтқанда, мемлекеттік органдар адвокаттардың өтініші бойынша заңгерлік консультациялар арқылы заң көмегін көрсетуге байланысты қажетті құжаттарды ұсынуға міндетті болды. Адвокаттар алқасынан шығарылған адвокаттардың шағымдарын қараудың сот тәртібі қайта қаралды. Басқарушы органдарды сайлаудың және Alki өкілеттік мерзімінің бірыңғай ережелері белгіленді. Мұның бәрі, сөзсіз, КСРО сот жүйесіндегі адвокатураның орны мен маңыздылығын арттырды, азаматтар мен ұйымдарға көрсетілетін заң көмегінің аясын кеңейтті, соңғысының нақты құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз етті, осы Ереженің көптеген ережелері Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының негізін құрады және заңгерлердің қызметін тиімдірек етті. Конституцияға. Қазақ КСР-ін қорғау туралы ережені регламенттеу және қабылдау Заңдылықты, құқықтық, қисынды және әділ сот талқылауын қамтамасыз ету тұрғысынан қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғау институтының табысты рөлінің белгісі болып табылады.

80-ші жылдардың аяғында Кеңес қоғамын қайта құру және орталықтандыру дәуірінде кооперативтік қозғалыс өркендеп, құқықтық саланы толтырды. Әр түрлі кооперативтер, қауымдастықтар, одақтар және т.б. барлық жерде пайда болады және halkka төлейтін барлық заң қызметтерін ұсынады. Бұл заңгерлік ынтымақтастыққа құқық қорғау органдарының қызметкерлері, жұмыс тәжірибесі жоқ заңгерлік жоғары оқу орындары мен кәсіптік-техникалық училищелердің оқытушылары мен студенттері қатысты.

Қазақ КСР Жоғарғы Соты Пленумының 1989-6.30 «заң кооперативтері мүшелерінің қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуы туралы» қаулысына сәйкес, оның жарғысында азаматтарға, кәсіпорындарға, мекемелер

мен отбасыларға заң көмегін көрсету көзделген.Заң кооперативінің мүшесі айыпталушының (сотталушының) қорғаушысы бола алады немесе қылмыс жасаған адам сот процесіне жеке қатысушы ретінде, азаматтың өкілі, азаматтық сотқа заңды өкіл ретінде жіберілуі мүмкін. Алайда, іс жүзінде бұл шешім қате болып шықты (кейде адвокаттар өздерінің жеке мүдделерін білдіргендер, адвокаттардың этикасын айтарлықтай бұзғандар, біліктілігі мен тәжірибесі төмен, адвокаттар алқасынан шығарылғандар, құқық қорғау органдарынан барлығына теріс көзқарасы үшін босатылғандар болды) бұл заңсыз сот шешімдерін қабылдау ықтималдығын күрт арттырды) және олар 1991 жылы 28 маусымда заңды түрде жойылды [29,б.115].

Қылмыстық сот ісін жүргізудің бірінші сатысында қорғау құқығы КСРО мен Біріккен Республиканың 1989-11-13 жылдардағы сотстрой туралы Заңдарына сәйкес бекітілді, ал 1990-4-10 жылдардағы КСРО заңдарына сәйкес қылмыстық сот ісін жүргізудің 13, 22 және 23-баптарына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. сот процестері. Осыған ұқсас заңдарды Қазақ КСР тиісінше 1990-11-23 және 1991-21-16 жылдары қабылдады.

Осы заңдар қабылданғаннан кейін Әділет министрлігі мен Республикалық адвокаттар алқасының Төралқасы прокуратурамен және ішкі істер министрлігімен (ІІМ) бірлесіп 1989-1990 жылдар аралығында ұстау, қамауға алу, айып тағу және қамауда ұстау санының артуына талдау жасады. Осыған сүйене отырып, азаматтардың заң көмегіне жүгіну санының артуы болжануда. Бұл факторлар адвокаттар санының артуына, қылмыстық істерді тергеудің алдын ала сатысында қылмыстық сот ісін жүргізу құқығы туралы Заңды іске асыру бойынша кейбір шараларды қабылдауға және т. б. ықпал етті. Атап айтқанда, прокуратура мен ішкі істер министрлігінің заңгерлері келісілген кестеге сәйкес барлық заң консультацияларында жұмыс істейді.

Жоғарыда аталған өзгерістер Қазақстан Республикасының 1991-6-28 жылдардағы заңнамасында көрініс тапты және шектеулер адвокаттар алқаларының санын ұлғайту мақсатында алынып тасталды.Біліктілік емтиханын тапсырған және заң практикасымен айналысу құқығына патент алғандар сәйкесінше Басқарма құрамына қабылданды.Заңгерлермен заң консультацияларында жұмыс істегендерге заң көмегі ұйымдарының басқа да нысандарын пайдалануға мүмкіндік берілді.

Осы Заңға сәйкес, қажетті тәжірибе мен кәсіби дағдыларға ие болған жоғары заң білімі бар кандидаттарды адвокатураға қабылдауды қамтамасыз ету мақсатында облыстың Әділет министрлігі мен Алматы қаласы Халық депутаттары Кеңесінің Атқарушы комитеті жанынан Біліктілік комиссиясы құрылды.

Комиссия тиісті Әділет министрлігі басшысының бұйрығымен және Адвокаттар алқасының жалпы жиналысының шешімімен құрылды, оның құрамына Қазақ КСР адвокаттар федерациясының облыстық атқару комитеті мүшелерінің мүдделерін білдіретін 3 жылдық тәжірибесі бар заңгерлер, құқықтанушы ғалымдар мен практик заңгерлер кірді. Комиссия құрамына заңгерлердің кемінде елу пайызы кіруге тиіс.

Комиссия заңгер дәрежесіне үміткер түлектердің емтихандарын

қабылдады.Кандидаттың Регламентте көрсетілген талаптарға сәйкестігі туралы шешім қабылдады.Заң практикасымен айналысу құқығына патент берді.

Заң адвокаттар санының сапалы және сандық өсуіне жағдай жасады және қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдарды қорғауға мүмкіндік берді (айыпталушыға (күдіктіге) нақты адвокат таңдауды қоса алғанда).

Қазақ КСР ҚІЖК қорғаушылардың қатысуын қамтамасыз ету туралы баптарды іске асыру кезінде, әсіресе күдіктілерден бірінші жауап алу кезінде және осы Заңның басқа да ережелері әртүрлі себептерге байланысты, оның ішінде әкімшілік-аумақтық бірліктің қашықтығы мен мөлшеріне байланысты, сондай-ақ өңірдің аз халқы мен оның бір аймақта бір ғана заңгер бар екендігі. Сонымен қатар, 1991-2016 жылдардағы Заңға үстеу туралы хаттама жарияланған сәттен бастап немесе сот тілінде сөйлемейтін кәмелетке толмағандар мен кәмелетке толмағандардың істерін қарау тәртібі туралы Жарлық жарияланған сәттен бастап түзетулер енгізілді; алқа мүшелерінің Елеулі қызығушылығының болмауы (мемлекет алқаның күнтізбелік жылдағы орташа айлық қорғаудың жоғары шегін есептегенін және оның сомасын анықтады). белгіленген сомадан аспады). Міндетті қатысуды қажет ететін және қорғауға кедергі келтіретін физикалық және психикалық бұзылулары бар.

Қазақстан Республикасы Президентінің 1994-2012 жылдардағы Жарлығымен Қазақстан Республикасындағы заңдарды қайта қарау жөніндегі мемлекеттік бағдарлама (негізгі бағыт) бекітілді. Онда республиканың терең дағдарысты бастан өткеріп жатқан құқықтық жүйесі нарықтық экономиканың дамуы, ұлтсыздандыру және жекешелендіру процесі, қазіргі парламентаризм мен басқа да демократиялық институттардың қалыптасуы арқасында айтарлықтай нығаятыны атап көрсетілген. Мұндай жағдайларда мемлекет құқық қолдану, халықты құқықтық қолдау саласындағы қызметті құқықтық реттеуден шеттетілмейді. Реттеудің мақсаты, ең алдымен, заң қызметтері нарығын құқық қорғау органдарының сапалы жұмысымен қамтамасыз ету болып табылады, бұл әрбір азаматқа оны қорғау бойынша конституциялық өкілеттіктерді жүзеге асыруға кепілдік береді.

Заңнамалық түзетулерді әзірлеу Республиканың құқықтық қорғау жүйесінде құнды орын алатын автономды, өзін-өзі қаржыландыратын, коммерциялық емес ұйым ретінде адвокатура институтының тәуелсіздігін болжайды. Ол үшін адвокат өзінің кәсіби міндеттерін орындауы керек процедуралық өкілеттіктер мен міндеттерді алуы керек.

Осылайша, адвокаттар жұмысының рөлі мен беделінің артуынан көрініп тұрғандай, адвокатура іс жүзінде мемлекеттің қажетті әлеуметтік және құқықтық институтына айналды. Мысалы, 1995 жылдың басында заңгерлердің жалпы саны 1989 жылмен салыстырғанда 3/1 өсіп, 2000-нан асты. 1992 жылы Алматыда 244 заңгер, ал 1997/1/1 жылдары Алматы қалалық адвокаттар алқасы мүшелерінің саны 300 адамнан асты. Бірақ адвокаттар сот процесінің кез-келген кезеңінде бәсекелестік, қол сұғылмаушылық, бедел, кінәсіздік презумпциясы, заңды қолдау және қорғау принциптері бойынша процеске толығымен қатысты деп айтуға әлі ерте.

Сөз заңгер, латын тілінен аударғанда advocatus, адвокат, «шақырамын»,

«көмек сұраймын» дегенді білдіреді.

Алғашқы заңгерлер Ежелгі Римде пайда болды. Бүгінде поляк заңгері және тарихшысы Ю.И. Стецовский «...Римде алғашқы заңгерлер меценаттар болды, ал адам үшін 2 мамандық біріктірілді: кеңесші заңгерлер мен адвокаттар. Адвокатура Ежелгі Рим Республикасы кезінде тәуелсіз мамандық ретінде жұмыс істеді және ұйымдасқан ұйым болған жоқ» [30,б.115].

Ресейде алғаш рет соттың кәсіби өкілі XV ғасырдың заңды ескерткішіне жазылды. Псков сот жарғысы (1397-1467).Сенімді адамдарды пайдалану құқығын барлығы емес, тек әйелдер, балалар, діни қызметкерлер (монархтар), қарттар мен саңыраулар пайдаланды.

1.3 Қазақстан Республикасындағы адвокат-қорғаушы қызметінің заңнамалық реттелуі

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстандағы адвокатура институтын реформалауды және заңнаманы жаңғыртуды бастаған негізгі құжат Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1994-2-12 № 1569 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының заңнамасын қайта қарау жөніндегі мемлекеттік бағдарлама болды. Бұл мемлекеттік бағдарлама сот жүйесінің тиімді жұмыс істеуі үшін білікті адвокатураның қажеттілігін көрсетеді. Адвокаттардың азаматтарды қорғау және өзге де заң көмегін көрсету жөніндегі қызметіне араласпау; кез келген мемлекеттік мекемеде сот талқылауының кез келген сатысында білікті заң көмегін көрсету және қорғау құқығы; заңда белгіленген тұлғаларға мемлекет есебінен қорғауға арналған шығыстарды төлеу; заңгерлердің қоғамдық бірлестіктеріне жеңілдікті салықтар; жеке мемлекеттік қызметшілер мен құрылыс компанияларын көрсету керек.

1995 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясын қабылдау, атап айтқанда, барлық қолданыстағы заңдарды реформалауды талап етті, бұған 1997-12-5 жылдары «Адвокатура туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдау дәлел бола алады.

Адвокаттар алқасының жағдайы мен адвокаттың құқықтық мәртебесі әр штатта әр түрлі болатыны белгілі. Бұл қоғамның, мемлекеттің және заңның тек құқықтық жүйелер мен жеке ұстанымдарға, құқықтар мен бостандықтарға ғана емес, сонымен бірге мемлекеттің құқықтық жүйелеріне және мемлекет пен оның экономикасының дәстүрлеріне байланысты.

Адвокатура туралы заңға енгізілген өзгерістер адвокаттық қызметті жетілдіру мәселесіне байланысты адвокатураның қызметі туралы басқа ақпарат көздерін тартуды талап етті. Атап айтқанда: заңгерлерді Қазақстан Республикасының заңдарына толықтырулар мен өзгерістер енгізу бойынша сот талқылауына дайындау барысында туындаған проблемаларды толық және жан-жақты зерделеу, мысалы, заңдық қолдауға ақы төлеу және республикалық бюджет қаражаты есебінен қорғауға және өкілдік етуге байланысты шығыстарды өтеу.

Біраз уақыттан бері адвокаттық қызметті реттейтін негізгі заң жоғарыда аталған арнайы заң болды, ол адвокаттық қызметтің процедуралары мен

мазмұнын, сондай-ақ олардан туындайтын құқықтық қатынастарды реттейтін құқықтық нормаларды біріктірді және кодификациялады.

Алайда, қолданыстағы заңнама маңыздылығына қарамастан одан әрі жетілдіруді талап етті. Бұл тек ұйымдастырушылық проблемалармен ғана емес, сонымен бірге жалпы Нормативтік-құқықтық базаның жетілмегендігімен де байланысты, атап айтқанда, заңгерлердің тергеу органдарымен, анықтаушылармен, прокуратуралармен және соттармен өзара әрекеттесу тәртібін нақты және нақты құқықтық регламенттеуі болған жоқ. Қазақстан Республикасы Заңгерлер Одағының халықаралық ынтымақтастық саласындағы құқықтық мәртебесі мен мәртебесі және т. б. анықталмаған.

Сот жүйесінің тиімді жұмыс істеуі үшін мықты және білікті заңгерлердің қажеттілігін баса айта отырып, Қазақстан Республикасының заңнамасына өзгерістер мен толықтырулардың мемлекеттік бағдарламасын (негізгі бағыт) (Қазақстан Республикасы Президентінің 1994-2-12 жылдардағы Жарлығымен бекітілген) адвокатура үшін маңызды тұжырымдамалық маңызды ережелерге жатқызуға болады.

Осы мемлекеттік бағдарлама қабылданған кезде қолданыстағы Адвокатура туралы заңға заңнамалық түзетулер енгізілді. Адвокаттардың азаматтарды қорғау жөніндегі қызметіне араласпау және сот талқылауының кез келген кезеңінде кез келген мемлекеттік және мемлекеттік емес мекемелер мен институттарға өзге де заң көмегін, кәсіби заң көмегін көрсетуге құқығым бар.; заңда айқындалған адамдарды ұстауға мемлекет есебінен шығыстарды төлеу.Заңгерлер, заң фирмалары және кәсіпорындардың қоғамдық бірлестіктері арасынан аударымдар. 1. Мемлекеттік бағдарламаны іске асырудың сенімді нәтижелерінің бірі 1997-12-5 жылдардағы «Адвокатура туралы» Заң және адвокаттық қызметті реттейтін басқа да заңдар болып табылады.

Жалпы, заңға енгізілген бұл түзету өз рөлін атқаратынын атап өткен жөн. Бұл уақытша болған қоғамның белгілі даму кезеңі болды. Қазір, біз реформадан көрі мемлекеттің құқықтық дамуының күрделілігі туралы көбірек айтуымыз керек. Қазіргі уақытта кодификацияланған және қабылданған актінің кемшіліктері қолданыстағы заңға қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы жойылуы керек.

Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі Қазақстанның құқықтық даму тұжырымдамасын іске асыру, негізсіз айыптаулар мен айыптау үкімдерінен барынша қорғауды, адам құқықтары мен азаматтардың бостандықтарын заңсыз шектеуді болдырмауды қамтамасыз ету, сондай-ақ қылмыстық процесті жетілдіру жөніндегі жұмысты жалғастыруы тиіс.

Қазакстан Республикасы Әділет министрлігінің бұл жұмысы Қазақстан Республикасы Президентінің 2002-жылғы 20-қыркүйектегі N949 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат Тұжырымдамасына сәйкес орайластырылды. Қылмыстық іс жүргізу заңдарын одан әрі жетілдіру кажеттігі анықталды.

Бұл орайда негізгі мақсат қылмыстық іс жүргізудің адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған мынадай түбегейлі принциптерін нақты нормаларда одан әрі дәйекті жүзеге асыру болып табылды (басқалардың

арасында): сот ісін жүргізуді сотта іс қарауда айыптау функциясын қорғау функциясы мен істі шешу функциясынан бөлек болатындай етіп құратын тараптардың бәсекелестігі мен тең құқықтығы, сол секілді Қазақстан Республикасының Конституциясы белгілеген, халықаралық құқықтық нормалармен және Республиканың қылмыстық іс жүргізу заңымен танылған басқа да принциптер негізінде жүзеге асыру.

Тұжырымдама қылмыстық сот ісін жүргізудегі қылмыстық саясат ізгілігі үрдісінің көрінісі мыналар болып табылатылдығын белгіледі (басқалардың арасында): жәбірленушілердің, соның ішінде мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін кеңейту іс жүзінде қылмыстық процестің негізгі басымдықтарының бірі болуға тиіс. Осы мақсатта адвокаттар мен азаматтардың сот төрелігінің тиісті сатыларына қатысуының нақты тетігін қамтамасыз ететін нормаларды қарастыру қажеттігі анықталды. [31,б.10].

Бүгінгі таңда адвокаттар қызметі 2018 жылы 5 шілдесінде қабылданған Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңмен реттеледі. Бұл заң көптеген талқылаулардан кейін, бұрын қолданыста болған заңның олқылықтарының орнын толтыру мақсатындағы атқарылған жұмыс нәтижесінде қабылданды.Әрине бұл Заңның да олқы тұстары қоғамда қызу талқыланды, адвокаттар қауымдастығы да оның осал тұстарын барынша айтуда, соның ішінде Заң адвокаттық қызметті басқа заң көмегімен теңестіріп, адвокат мәртебесін жеке қарасырмай, заң кеңесшісі мәртебесімен тең қарастыратынына наразылық танытқан адвокаттар да болды.Дегенмен бүгінгі таңда аталған заң адвокаттық қызметті және өзге де заң көмегін көрету мәселелерін реттеудегі негізгі нормативтік құжат.

Заң заң көмегін көрсетудің екі институтының – адвокаттар мен Заң консультанттарының қатар жұмыс істеуін көздейді. Өзін-өзі реттейтін ұйымдарға міндетті мүшелікке негізделген заң консультанттары палаталары енгізіледі. Осы Заң жобасын талқылау кезінде берілген Халықаралық Адвокаттар одағының (Достастығының) қорытындысында көрсетілгендей, параллельді коммерциялық «квази-адвокатураны» енгізу халықаралық тәжірибеге және халықаралық стандарттарға қайшы келеді. Халықаралық адвокаттар Одағы (Достастық) өз қорытындысында заң жобасында заң консультанттары институтын құру негізінен «параллель адвокатураның» қалыптасуын білдіреді, посткеңестік кеңістіктегі адвокатураның дәстүрлері мен даму тарихына сәйкес келмейді, қалыптасқан адвокатура институтының жойылуына әкелуі мүмкін және тұтастай алғанда халықаралық практика мен стандарттарға қайшы келеді деп есептеді.

Еуропа кеңесінің қорытындысында жаңа кәсіпті қазіргі түрінде заңнамалық рәсімдеу бар проблемаларды шешуге ықпал етпейтіні және тіпті жаңаларын тудыратыны айтылған. Заң жобасында ұсынылған заң консультанттары қызметінің ерекшеліктері еуропалық стандарттарға сәйкес келмейді және мұқият қайта қаралуға жатады.

Қорытындылай келе, Польшадан басқа барлық еуропалық елдер бұл мамандықты адвокат мамандығымен біріктірді. Қорытындыда адвокаттардың, заң консультанттарының қызметін және кепілдендірілген мемлекеттік заң

көмегін көрсетуді реттейтін жекелеген нормативтік актілерді шығару нұсқасын қарастыру ұсынымы қамтылған. IBA сараптамалық талдауы көптеген еуропалық елдерде мұндай кәсіптердің бірігуіне назар аудара отырып, заңгерлік көмек көрсетушілерді саралауды заң мамандығының өкілдерінің негізсіз бөлінуі деп атады, мысалы, Францияда Адвокаттық мәртебе екі кәсіпті - сот адвокаты мен заң кеңесшісін біріктірді [32,б.53].

Бұл ұсыныстарды әзірлеушілер мен заң шығарушылар ескермеген. Парламент қабылдаған заң әртүрлі реттеуші органдар мен әртүрлі агенттіктерді біріктіреді.

Заң жобасында сот органдарының сот көмегі субъектісінің қызметін үйлестіруі, сот органдарының мемлекет кепілдік берген сот көмегі субъектісін бақылауы мен қадағалауы, Әділет министрлігінің Республикалық адвокаттар палатасымен және заң консультациялары палатасымен өзара қатынастарда тексеруі көзделеді.

Халықаралық заңгерлер Федерациясының (Достастық) қорытындысы заң жобасының заңгерлер мен олардың қауымдастықтарына реттеуші және құқық қолдану әсерін күшейтуге бағытталған жалпы бағытын көрсетті.Бұл адвокаттар алқасын реттеуді дамытудағы жағымсыз фактор болып көрінеді, керісінше адвокаттар алқасын реттеуді талап ететін ең жоғары халықаралық тәжірибелер мен стандарттарға толық сәйкес келмейді.

Халықаралық заңгерлер Федерациясы (Достастық) заң жобасы республиканың адвокаттары мен адвокаттар алқасына, атап айтқанда, мемлекеттік адвокаттар қауымдастығын құру, тәртіптік органдарға штат өкілдерінің едәуір санын енгізу, сондай-ақ Республиканың адвокаттары мен адвокаттар алқасына реттеуші және құқық қолдану әсерін күшейтеді деп мәлімдеді. адвокаттардан жауап алуға байланысты мәселелер бойынша сот сұрақтарын енгізу.

Халықаралық адвокаттар комиссиясы өзінің Пресс-релизінде заң жобасы адвокатураның тәртіптік жүйесін өзгертуді көздейтініне алаңдаушылық білдірді: тәуелсіз процедураның орнына ол атқарушы органдардың айтарлықтай ықпалында болатын процедураны болжайды.

Ол Еуропа Кеңесі сарапшысының қорытындысына сәйкес заң жобасы құзыретті органдарға заң көмегі ұйымдарының қызметін үйлестіру құқығын беретінін атап өтті. Бұл ереже еуропалық стандарттарға сәйкес келмейді және оны жою керек, өйткені ол адвокаттардың тәуелсіздігіне қауіп төндіреді. Еуропа Кеңесінің сарапшылары Республикалық адвокаттар алқасына тексеру жүргізу рәсімдерін әзірлеу және бекіту үшін бекітілген органдардың функциялары еуропалық стандарттарға сәйкес келмейді және қайта қаралуға жатады деген қорытындыға келді.

IBA сараптамалық талдауы сонымен қатар уәкілетті органның заң көмегін көрсету субъектілерінің қызметін үйлестіру, Республикалық адвокаттар алқасына тексеру жүргізу тәртібін әзірлеу және бекіту жөніндегі өкілеттіктерін сынға алды. IBA сарапшыларының пікірінше, мұндай өкілеттіктер адвокатураның тәуелсіздігін шектейтін тікелей бақылау/қадағалау болып табылады (адвокатураның Тәуелсіздік принциптерін бұзады), бұл құқықтық

және демократиялық мемлекетке тән емес. Адвокатура, IBA сарапшыларының пікірінше, тәуелсіз орган болып табылады және оны мемлекеттік бақылау құқықтық және демократиялық мемлекетте болмауы тиіс.

Халықаралық ұйымдар өз қортындыларында адвокатураны тәуелсіз орган ретінде сақтау қажеттігіне баса назар аударып, мемлекеттің бақылауын барынша азайту мәселелерін атап айтты.

Бұл ұсыныстар Парламент Мәжілісінде қаралған кезде ішінара ескерілді. Әділет министрлігі Мемлекет кепілдік берген заң көмегін көрсететін заңгерлерге қатысты ғана үйлестіруді жүзеге асырады. Бақылау функциясы алынып тасталды. Қадағалау тек мемлекет кепілдік берген заң көмегін көрсететіндерге ғана жүзеге асырылады. Республикалық адвокаттар алқасын тексеру мүмкіндігі де алынып тасталады.

2 АДВОКАТ-ҚОРҒАУШЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ҚАҒИДАЛАРЫ

2.1 Адвокат-қорғаушының қызметін қамтамасыз етудің конституциялық қағидалары қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету кепілдігі ретінде

Адвокаттық қызмет қағидаларын қарастырмас бұрын жалпы қағида терминіне келер болсақ, оның әр түрлі түсініктемелерін сөздіктерден табуға болады. В. И. Дальдің түсіндірме сөздігінде принциптің келесі анықтамасын береді: «ғылыми немесе моральдық бастама, негіз, ереже, олар өзгермейтін негіз» [33]. Принциптің сәл өзгеше түсіндірмесі С.И. Ожеговтың «орыс тілінің сөздігінде»: «кейбір теорияның, ілімнің, дүниетанымның, теориялық бағдарламаның негізгі, бастапқы ұстанымы; заттарға деген сенім, көзқарас; бір нәрсенің құрылымындағы басты ерекшелік» деп берілген[34].

Принциптің берілген анықтамаларына сүйене отырып, бұл термин қай салада қолданылса да, ол әрине, белгілі бір негізгі, іргелі тұжырымдаманы білдіреді деп қортындылауға болады.

Заң ғылымындағы іргелі ұғым осы қағида түсінігі, аталынғандар, құқықтың дерлік анықтамасын және түсінігін белгілейтін бөлік ретінде «құқықтың қағидалары» секілді жан-жақты санат болады. Уақыт ағымына сай құқық қағидаларының мәселесіне назар аударылды, сол себепті айтылғандарды анықталынбаған дей отыра, алайда, аталмыш ұғымның нәтижесін және мазмұндық сипаттамасын тұжырымдау мәселесі әлі де бірқатар кең теориялық пікірталастарды тудырады, өйткені бұл екінші дәрежелі емес, керісінше, құрылымның негізгі мәселелерінің бірі болып табылады.

Көзқарастардың елеулі қайшылықтарына қарамастан, ғалымдар қағидаларды басшылыққа алатын негізгі ережелер, негізгі бастаулар деп таниды. Мысалы, С. А. Комаров және А. В. Малко құқық принциптерін құқықтың заңдылықтары мен ерекшеліктерін белгілейтін тәртіптер, ойлар туындайтындығын, Р. П. Пузиков өз кезегінде құқықтың қағидалары аталынғандары анықтайтын ойлар (көздер, тәртіптер) деген пікір білдірді. [35, б.358].

Өз кезегінде, С. С. Алексеев құқықтың принциптері құқықта көрініс тапқан бастапқы нормативті түсінеді, принциптер құқытың мазмұнын сипаттайды[36,б.241], ал В. П. Грибанов принциптер Социалистік құқықтың басшылық ережелері ретінде түсіндірген[37,б.236].

Барлық ғылыми пікірлер құқық қағидаларын сол саланың негізін құрайтын бастаулар, ережелер деген тұжырым жасайды.Адвокаттық қызмет те өз міндеттерін белгілі бір қағидаларды басшылыққа ала отырып жүзеге асырады.

Адвокаттардың қызметі заңның үстемдігі қағидатын сақтау және қылмыстық процесте адам құқықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз ету практикасындағы негіздердің бірі болып табылады, бұл олардың тәуелсіздігінің тиісті кепілдіктерінсіз және заңнаманы нақты сақтаусыз мүмкін емес.

Адвокаттық қызметтің кепілдіктері адвокаттардың жеке кәсіби кепілдіктері

ғана емес-бұл ең алдымен біздің клиенттеріміздің білікті заң көмегін алуға конституциялық құқықтары мен кепілдіктері.

Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексіндегі міндеттер мен қағидаттардың заңнамалық бекітілген нормалары да заң көмегін көрсету арқылы іске асырылатын адамның құқықтарын және бостандықтарын сотта қорғауы конституциялық құқықтарының мызғымастығының негізгі кепілі екендігі аян.

Қылмыстық процестік түсінікте ерекше ұғым екендігін белгілеп, аталған түсініктің субъектісін ерекшелейтін бірқатар аықтамаларды қарастырады. Қылмыстық процестің уақытында дәлелдеудің нысанымен бірге, оның мәні де ерекшеленеді, аталынғандар іс жүргізудің танымдық мәнінің ажыратусыз болатындығын көрсетеді. Басты сот талқылауы қылмыстық іс жүргізудің негізгі сатысы екндігі аян. сот талқылауындағы дәлелдемелер айрықша сипатқа ие, аталынған процесте алынған айғақтар істің тағдырына ары қарата әсер етеді.

Сот процесінің бір бөлігі ретінде дәлелдеу қызметінің критерийлері мен негізгі принциптері, сондай-ақ фактілерді растау үшін қолданылатын әртүрлі әдістер мен нысандар айқын көрінетін дәлелдеудің қатаң реттелген тәртібі бар. Дәлелдемелерге қажетті нақты міндеттер мен шарттарды анықтау тікелей сот отырысында жүзеге асырылады.

Соттық талқылау барысында қылмыстық процестің приницптерін ұстану мен жүргізу арқылы қарастырылады. Сондай ақ, сот процесінде дәлелдеу үдерісіндегі қағидаларды анықтап кету маңызды. Алайда, шынайы түрде қарастырсақ, қылмыстық процестің қағидадары дәлелдене алатындығын айта аламыз.

Әдебиетте дәлелдеудің арнаулы қағиадаларын қарсырылғанымен, мәселен, мүліктік ақиқат – дәлелдемелерді қолданудың міндеті және қорытындысы, судьялардың құқықтық пайымы дәлелдемелерді анықтаудың түбірі, кінәсіздік презумпциясы қатарында қарастырамыз. Сот талқылауы барысында дәлелдеудің жағдайлары және қағидалары басты сот талқылауының негізгі жағдайларымен қылмыстық процестің қағиадаларымен ұштасқан. Аталған ұстанымдарды қарастыру, қылмыстық процестің категорияларының сипатымен ерекшеленеді. Тұжырымдасақ, бір-бірінен айырмашылығы бар.

Қылмыстық процесте қағиадалар негізгі орынды иеленелі, олар ажырағысыз және қағиадлардың түсінігін анықтайтын немесе бір-біріне бағыныста әртүрлі нормалардан тұратын негізгі нормалар екендігі айқын. Қоғамда деңгейі биік, ерекше тәртіппен жүргізілетін қағиадалар қылмыстық процестің барлық жүйесін синхрондайды немесе конституциялық және қылмыстық процесс тетігіне ықпал етеді [38,б.86].

Қылмыстық іс жүргізудің қағидалары, өзінің мазмұынан байланысты, уақытқа қарай біркелкі жұмыс істемейді, сонымен бірге қылмыстық процестің негізгі өзегі ретінде қылмыстық іс жүргізу танымында іске асырудың ерекшелігіне ие. Сот процесінде дәлелдеу процесіне қатысты кейбір қылмыстық іс жүргізу принциптерінің әрекетін талдауға тырысайық.

Қылмыстық процестің принциптері бүкіл қылмыстық процесс барысында қолданылады, бірақ олар, әрине, сот процесінде көрінуі керек.

Негізінен алдын-ала тергеу барысында шектеліп және де сот тергеуінің барысында кеңінен қарастырылатын ашықтық қағидасынан көрініс табады. Сонымен қатар, жарыссөздік қағидасының шектілігі жайлы әдебиетте көп жазылған [39,б.225].

Тергеу амалдары барысында, қылмыстық іс жүргізудің біркелкі емес түрі болғандықтан, сотқа дейінгі сатыда әрекет мәжбүрлеу арқылы жүргізіледі, бәсекелестік қағидасы шартты болады, бәсекелестік елеулі деңгейде ғана жүреді [40,б.110]. Алайла, сотқа дейінгі сатыда ашықтық және теңдік приниципінің бір бірімен қатынасында ашықтық тән [41,бб.15-18], сот процесі сатыларында, теңдік қағидаларының кеңінен кездесетіндігін көреміз. Сотқа дейінгі сатыда субъективті құқықтарға біраз шектеулер қойылса, сот талқылауы барысында қойылған шектер, сот талқылауының ережелерімен айқындалады.

Шытуайтында, сот тергеуі барысында, қылмыстық іс жүргізудің қағидалары ізденушінің пікірінше, сот процесінің қағидалары біркелкі кезеңде қаралады [42,б.206]. Сот процесіндегі дәлелдеу – процестік заңнамада қойылған талаптарға жауап береді. Аталмыш талаптар процестік тәртіпті, сонымен бірге сот қызметінің ережелері мен жағдайларын анықтайды. Дәлелдеу үдерісінде қылмыстық процестің қағидалары анықтаушы мен куәлік беруші қатарында дәлелдеуіне қарай, айырқша түсінігі болады. Қылмыстық іс жүргізудің қағидаларының өз тәртібі бар.

Сот талқылауында дәлелдеу үдерісінде айқын немесе заңдық презумпциялар айрықша орынға ие. Болжам (латын тілінен аударғанда praesumptio-ықтималдыққа негізделген болжам) – бұл логикалық тәсіл (толық емес индукция), нақтыланатын оқиғалардан бөлек, басқаша шарттың анықтығы әлде анық еместігі жайлы болжамнан тұрады [43,б.282]. Презумпциялар табиғи және заңды. Құқықтық презумпциялар – бұл құқықтық нормаларда көрініс тапқан әлде солармен байланысты немесе құқықтық салада пайдаланылатын жүріс-тұрыс қағиадалары. Құқықтық болжамдарға тән нәрсе – аталынғандардың дәлелді болжамды бойынша қорытынды жасалмайды, алайда теріске де шығарылмайды [44,б.237].

Қылмыстық процестің қағидасы кінәсіздік презумпциясы заңды анықталған. Аталған принициптерден мынадай тұжырым жасауға болады. Ол айып тағылған адамның, құқықтық мәртебесін нақтылайды, процестік құқығына іргетастық рөлді атқарады. Ақиқатты білудің негізі, құқық қорғау қыметінің процестік әрекетін өрістетеді; қылмыстық іс жүргізуде дәлелдеудің іргетесы ретінде, дәлелдеу міндеттерін бөлуге әсер етеді [45,б.243]. Аталған приниц қылмыстық процестегі бір тараптан, айып тағуға жол бермейді.

Кінәсіздік презумпциясы келесідей дәлелдеу тәртіптерін қорытыныдылайды, бірқатары нормативті актіде, нақтылап айтқанда, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік 19-бабында: қылмыс жасаған адамның айыбы заңда белгіленген ережемен дәлелденгенше және де соттың заңмен күшіне енген үкімімен анықталғанша күдіктілер айыпсыз ретінде санадлады; сот пен өзге де органдар (ҚР ҚПК 11-бабы 2- бөлігі); кез келген адам айыпты екенін дәлелдеуге міндетті емес; айыпкердің айыбы дәлелді дәлелденуі қажет; айыпкердің айыбына туындаған сезік оның пайдасына шешіледі;

айыпкердің өз айыбын растауы айып тағу мен үкім бойынша айғақтар жиынтығымен анықталғанын растаған кезде ғана негізделуі мүмкін(ҚР ҚПК 119-бабының 4-бөлігі); дәлелденбеген кінәлілік заңды мәні тұрғысынан дәлелденген кінәсіздікке тең және айыпталушының толық ақталуын білдіреді (мысалы, ҚР ҚПК 37-бабының 2-бөлігі бойынша дәлелдемелер жеткіліксіз болған кезде қылмыстық іс айыптау үкімі жорамалдарға негізделмеуі мүмкін және дәйекті дәлелдердің толықтығымен дәлелденуі керек.

Тиісінше, қарама-қайшы мәліметтер негізінде айыпталушының кінәсі туралы тұжырымдарға жол берілмейді. Айыпкердің немесе процестегі бөгде тұлғалардың дәлелдемелерін күштеу, қорқыту немсе басқа да заңнан тыс қуғындауға жол берілмейді. Процесс барысында біржақты дәлелдеу әдісі қарастырылмайды.

Қатысушылардың бәсекелестік немесе теңдік принципі, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1998 жылғы 14 мамырдағы № 1 Қаулысында сай сот сот төрелігін жүргізуде бейтараптық ұстанып араласпай, қатысушылардың бәсекелестігі мен теңдігі приниципін бұлжытпай атқарады. Соттың белгілі формада процесте алдын ала тұжырым жасауы орын алмауы шарт. Сот процесте өзінің ойын тек ақылдасу бөлмесінде айта алады [46].

Судья сот талқылауына қатысушылардың барлығына тең жағдайларды және олардың мүдделерін қорғай отырып, процестің әртүрлілігін қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 23-бабына сәйкес судья құқық қорғау органы болып табылмайды және айыптау немесе қорғау позициясын ұстануға тиіс емес. Дегенмен, қатысушылардың процессуалдық міндеттерін орындауға және құқықтарын жүзеге асыруға мүмкіндіктері мол. [47,б.24]. Мұндай тең мәртебе бәсекелестік принципін қатаң ұстанған жағдайда ғана мүмкін болады.

Бәсекелестік қағидаты мүдделі тараптар мен олардың өкілдері тарапынан дәлелдеу процесін жандандыруға мүмкіндік береді. Сотқа қатысушылар берген айғақтарды зерделеу барысында мейлінше бейтараптықты және объективтілікті ұстануға жағдай жасайды. Судья қатысушылардың өтінішінсіз айып тағу шегін арттырмайды немесе айыптының ахуалын ауырлатпайды [48, б.124]. Аталынған тәртіп судьяға біржақты нұсқаларды ұсынуға жол бермейді, қылмыстық процестік пайымын іс жүргізуде объективтендірудің негізін қалайды.

Мынадай заңды сауал туындайды: жарыссөз приниципі судьяны дәлелдеу құзыретінен босатады ма? Біздіңше, бұл кереғар пікір. Судья дәлелдеу үдерісінің субъектісі болғандықтан, қатысушылар сияқты белсенді емес шығар, сондай ақ «бәсекелестік бейберекетсіздік дауы емес, сот қадағалануындағы процесс» [49,б.127].

Жарыссөздік қағидасы сот ісін жүргізу барысындағы алқабилердің кеңінен қатысуы маңызды. Қатысушылардың процестегі теңдігі тараптардың теңдігін анықтамады, прокурор құзыретіне сай сотталушымен теңдестірілмейді, алайда процесте олар тең. Сот талқылауы сатысында дәлелдеу үдерісіне қатысудағы құқықтар мен өкілеттіктерінің көлемінің бірлей болуы, айғақтарды бағалау және процесте қарсы тараптың айғақтарын жоқ екендігін негіздеу жолдары көрініс тапқан. Бәсекелестік мүліктік-құқықтық немесе процестік-құқықтық мүдделерді

қорғауда мүмкіндікті арттырады, сондай ақ судья шешіміндегі қорытындылар үшін қатысушыларға елеулі моральдық-психологиялық жауапкершілік артады. Судья нақты қарсылық көрсету үдерісінде қатысушылардың әрекеттерін қарастыратын төрешінің орнында көреміз. Қатысушылардың мақсаты-судьяға өзінің айғақтарына иландыру, соттың ішкі сенімін қалыптастыруда, әділ шешім шығаруға жәрдемедесу.

Қолдағы бар дәлелдемелерге баға беруде, объективтілік судьяның беделі болып табылады. Сот қызметінің тараптардан барынша шеттетілуінде, оны Тараптардың функцияларын орындау міндетінен босатуда қылмыстық істі шешу субъектісінің дәлелдемелерін біржақтылық пен субъективизмнен бағалаудың толыққанды еркіндігі іске асырылады. Соттың бейтараптығы оған объективті және әділ болуға, шынымен негізделген және заңды шешім шығаруға мүмкіндік береді. Дәлелдемелерді жинауға қатыспаған судья, әрине, кез-келген алдын-ала тұжырымдар мен сенімдерден босатылуы керек. Аталынғандары негізге ала отырып, қолданбалы сипатты иеленетін проблемалар пайла болады: судья қатысушылардан бірдей алыста немесе қатысушылардың теңдігін қамтамасыз ететіндігі және де сот төрелігі немесе айғақ қорытындыларының сапасын бағалауына әсері. Судьяға әр түрлі қатысушылардың өкілдеріне, олардың іске қатынасуындағы ой оамдарына қарай, әрқашан теңдік сақталмайды. Мәселен, судья бір қатысушының өкілінің тоскауыл туғызатын ісіне кедергі келтірсе, қарсы жақ өкілінің осындай мінез-құлқымен еленбей қалса әлде бір жақтың қатысушылары соттың бөлмесіне тікелей ене алса, қарсылас жақтың осындай мүмкіндігі болмайтын жағдайларды жатқызамыз. Әдебиетте ғалымдар аталмыш мәселені, құқық қолдану қақтығыстарын ҚПК-ге өзгерістер енгізу арқылы реттеу ұсынылады [50,б.189].

«Іс бойынша жағдайды тергеудің жан-жақты, толықтығы мен объективтілігі» принципі Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 24-бабында бекітілген. Бұл принцип Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына кіретін мемлекеттердің барлық қылмыстық іс жүргізу кодекстерінде нормативтік негіз болып табылмайтынын (атап айтқанда, Беларусь Республикасы ҚІЖК-нің 18-бабында, Украина ҚІЖК-нің 22-бабында, Өзбекстан Республикасы ҚІЖК-нің 22-бабында «ақиқатты анықтау») атап өткен жөн. Мысалы, Ресей Федерациясының қылмыстық процестік заңнамасында бұл қағида принциптерге арналған арнайы тарауға кірмейді. Біздің ойымызша, ресейлік заң шығарушы осылайша бәсекелестік принципі туралы дауды шешуге тырысты. Бұл жағдай соттың қарама-қайшы талаптарына – осы принциптің әрекеті кезіндегі белсенділікке және талап қою жағдайындағы бәсекелестік принципінің пассивтілігіне әсер етеді. Әрекет етуші Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу заңнамасының қағидаттарын «қажеттілік» және «жеткіліктілік» терминдерін қолдану арқылы қолдануға кейбір шектеулер қойылды, бұл олардың сенімділігін арттырды. Бұл ережелер ең алдымен қылмыстық процеске қатысатын ұйымдарға арналған. Олар қылмыстық істі дұрыс шешу үшін оның барлық аспектілерін мұқият зерделеуі керек және кінәсіз, ақталған немесе жеңілдетілген барлық кінәсіздікті немесе дәлелдерді растауға міндетті. Бұл олардың алдында оны дәлелдеу міндеті тұрғанын білдіреді. Бұл

қағида континенттегі қылмыстық іс жүргізудің аралас түрлеріне тән инквизициялық процестегі атавизмнің бір түрі болып табылады. Сот процесі шеңберінде бұл қылмыстық іс бойынша шындықты анықтау үшін қажетті шараларды қолдану мүмкіндігін білдіреді; істі екі тараптың да толық және жан-жақты тергеуіне жағдай жасау. Істің мән-жайын толық зерттеу дәлелдемелердің маңыздылығы мен іске қатысты басқа да факторлардың толық ескерілуін білдіреді. Сонымен қатар, тараптар ұсынған барлық айыптаулар мен қорғау сөздерінің дұрыстығы мұқият тексерілетін болады.

Толықтық дәлелдемелерді зерттеу процесіне және ең алдымен оның жеткіліктілігіне (істің мәнін анықтайтын дәлелдемелердің көлеміне) қатысты. Нақты қолда бар дәлелдер түбегейлі шешім қабылдауға жеткілікті дегенді білдіреді. Бұл мәлімдеме дәлелдемелердің жеткіліктілігі түсінігімен сипатталады.

Егер осы іске байланысты қолайлы және сенімді дәлелдер жиналса және дәлелдеуге жататын мән-жайлардың объективтілігінің бірі субъектіні әділ және бейтарап болуға міндеттейтін дәлелдемелер туралы талап болып табылса, айыпталушыны айыптайтын және ақтайтын, оның жауапкершілігі мен жазасын жеңілдететін және күшейтетін жағдай қылмыстық істі шешу үшін дәлелдемелер жиынтығы жеткілікті деп саналады. Принциптің бұл элементі іс бойынша жағдайды зерттеудің әмбебаптығымен тығыз байланысты.

Қарастырылып отырған қағида дәлелдемелерді қарау кезінде соттың белсенділігін болжайды, бұл белгілі бір дәрежеде бәсекелестік принципіне қайшы келеді. Мұндай жағдайларда сот әділдік пен объективтілікті сақтай алмайды. Американдық қылмыстық сот ісін жүргізудегі бәсекелестік принципін жақтаушылар адам әлі толық хабардар емес, бірақ гипотезаның толық болмау қаупі бар деп санайды. «Негізгі тәуекел айқын: алғашқы әсерлер көбінесе ең күшті, содан кейін олардан құтылу қиын. Екінші қауіп онша айқын емес, бірақ одан да ауыр. Ақпарат келгенде, шешім қабылдаушылар гипотетикалық теорияға жүгініп қана қоймайды, сонымен қатар ақпараттың кейінгі жиналуын бақылайды және бұл гипотетикалық теория тергеу ісінде көрінбейді, бірақ қандай ақпарат жиналатынына және болашақта қалай бағаланатынына нақты әсер етеді»[51]. Сонымен бірге, сот мүлдем пассивті болмауы керек және мүлдем әрекетсіз ұстанымммен әрекет етпеуі керек деп дұрыс айтылды, өйткені сот дәлелдемелерді бағалау нәтижелерін талап қою процедуралық шешімінің негізіне қояды [52,б.38].

Жоғарғы сот «қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерді бағалауға байланысты ерекше мәселелер туралы» 2006-4-20 № 4 нормативтік қаулысында дәлелдемелерге байланысты соттың міндеттерін белгілеген, алайда сот тараптар ұсынған дәлелдемелерді жан-жақты, толық және объективті түрде зерттеуге және оларды Ресей Федерациясының заңнамасына сәйкес бағалауға міндетті. заң. Істі дұрыс шешу үшін сот қылмысты дұрыс саралау және жаза тағайындау үшін қажетті ақпаратты ұсынады (ұрланған адамның құны, соттылығы, отбасы құрамы туралы анықтама, үкімнің көшірмесі және т.б.). П. (), оның ішінде жауапкердің мінезін сипаттайтындар. Іс бойынша қажетті деректерді беру жөніндегі процеске қатысушыларға міндеттерді жүктеу орындалу мерзімін

көрсете отырып, сот бұйрығымен ресімделеді. Егер Тарап ықтимал арызға байланысты қажетті құжаттарды алуға жәрдемдесу үшін сотқа жүгінсе, сот оны қанағаттандыруға құқылы [53].

Сот іс бойынша дәлелдемелерді тараптар ұсынған көлемде тексереді. Бұл ретте ол сотталушының кінәсі немесе кінәсіздігі туралы қосымша дәлелдер жинамауы және алдын ала тергеудегі олқылықты жоймауы тиіс [54,б.224]. Бұл 2 принциптің өзара әрекеттесуінің ерекшелігі.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде және Ресей Федерациясының ҚІЖК-де бұл қағида деректерді бағалау еркіндігі деп аталады. Дәлелдемелерді бағалаудағы маңызды аспект ішкі сендіру мәселесі болып табылады. Ішкі сенім талдаудың негізгі бағалауы, әдісі немесе принципі ретінде қабылданады. Оны бағалау критерийі ретінде немесе бағалау нәтижесі ретінде де қабылдауға болады. Кейбір авторлар ішкі өзіне деген сенімділікті жоғарыда айтылғандардың барлығының немесе кейбір аспектілерінің бірлігі ретінде қарастырады. Сенімнің табиғаты гносеологиялық (когнитивті), логикалық немесе психологиялық мағынада әр түрлі анықталады [55,б.289].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 25-бабына сәйкес қылмыстық іс жүргізу органдары мен алқабилер дәлелдемелерді бағалайды.

Осы принципке сүйене отырып, ішкі нанымдылықпен дәлелдемелердің сенімділігін бағалаудың келесі ережелерін шығаруға болады:

1. Ішкі сенімділік – дәлелдемелерді талдау процесі мен нәтижесі. Ішкі сенімдер ішкі нанымдылыққа негізделген дәлелдемелерді талдау нәтижесінде қалыптасып, өзі шындыққа сәйкес келетіндігіне ықпал етеді. Бірінші жағдайда, бұл бағалау объектісінің заңды күшін және белгілі бір дәлелдеменің мағынасына алдын-ала анықталған көзқарастан еркіндікті білдіреді. Екінші жағдайда, бұл гносеологиялық, логикалық және психологиялық аспектілері бар бағалау объектісінің сөзсіз және сенімді таксономиялық айқын мәлімдемелері. Бұл бағаланатын объектінің өз тұжырымдарының дұрыстығына деген сенім жағдайын сипаттайды.

2. Ішкі сенімнің мәні бағалау субъектісінің дәлелдемелерді жеке қабылдауына негізделген өз пайымдаулары мен қорытындылары негізінде өз сенімін еркін қалыптастыра алуы керектігін білдіреді.

3. Дәлелдемелерді бағалау субъектісінің тәуелсіздігі мен еркіндігі басқа субъектілер мен процеске қатысушылар ақпаратты беру тәртібіне немесе мәнмәтініне қарамастан бағалау нәтижелерін қабылдауға міндетті еместігін білдіреді. Алайда, басқа органдардың пікірлері мен шешімдері міндетті емес.

4. Бағалау үшін дәлелдеудің алдын ала белгіленген күші жоқ.

5.Барлық дәлелдемелер объективті байланыстарды ескере отырып бағаланады. Бағалау объектісінің ішкі сенімдері объективті шындықты көрсетуі керек. Дәлелдемелер заңға сәйкес ұжымдық және жеке түрде жан-жақты, толық және объективті түрде жиналуы және зерттелуі тиіс.

6. Ішкі сенім бағалау объектісінің психикалық, практикалық және моральдық-психологиялық қызметінің нәтижесінде қалыптасады. Бұған әсер ететін көптеген факторлар бар.

Дегенмен, бағалау объектісінің міндеті – ақпаратты талдау және оның жеке, кәсіби, адамгершілік және тәрбиелік аспектілерін ескере отырып, барынша объективтілікпен әрекет ету. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты судьяларға арналған осы Ереженің мәнін былайша көрсетті: дәлелдемелерді ішкі наным негізінде бағалау дәлелдемелердің дұрыстығын, оның сенімділігін немесе жалғандығын, сондай-ақ құқық қорғау органы ретінде олардың жеткіліктілігін тек судья анықтай алатынын білдіреді. түпкілікті және негізделген шешім қабылдау үшін. Судьялар дәлелдемелерді заңға сәйкес бағалайды, бұл дәлелдемелерді жинау және растау тәртібін, оның негізділігі мен қолданылуын реттейтін құқықтық нормалардың сақталуын тексеруді білдіреді [56,б.323].

Куәгердің міндетінен босату принципі куәгердің міндетінен босату принципі деп аталады. Бұл норма ата заңның 77-бабында көрсетілген.

Ғылыми еңбектерде тұжырымдалғандай, айғақтар беруден иммунитет туралы куәгерлердің айғақтарын алу бойынша тергеу әрекеттерінің шеңбері не байланысты ғана емес (жауап алу, бетпе-бет ставка, жергілікті жерде айғақтарды тексеру және нақтылау), сондай-ақ 286-бапта, 3-бөлімде көрсетілген мәселелер (түсіндірулер) тәрізді басқа да іс жүргізу әрекеттері туралы айту қажет Қазақстан Республикасының ҚІЖК [57,б.146]. Айғақтар беруден иммунитетке ие тұлғаның айғақтар беруден бас тартуға құқығы көзделген. Айғақтар беруден абсолютті және салыстырмалы иммунитетті бөлуді ұсынамыз. Өзінің құқықтық мәртебесіне немесе басқа да ерекшеліктеріне байланысты жауап ала алмайтын адам абсолютті иммунитетке ие. Бұл адамдар 82-бапта, 2-бөлімде белгіленген: судья, алқабилер - олар қаралатын қылмыстық істің мән – жайларына байланысты; төреші немесе судья – осы адамдардың міндеттерін атқаруымен байланысты өздеріне белгілі болған мән-жайлар бойынша.; Күдіктілердің, айыпталушылардың қорғаушылары мен жәбірленушілердің өкілдері, азаматтық талапкерлер мен азаматтық жауапкерлер – олардың қызметтік міндеттерін атқаруымен байланысты мәлім болған мән-жайлар туралы қылмыстық істер бойынша. Діни қызметкер – бұл конфессиядан өзіне белгілі жағдайды дұрыс қабылдай алмайтын адам.Жағдайды қабылдай алмайтын және өзінің жастығына немесе оқиғаға байланысты психикалық немесе физикалық кемшіліктеріне байланысты оған куәлік бере алмайтын адам. Қазақстан Республикасы ҚІЖК 3-бөлігінің 27 және 82-баптарында аталған адамдардың салыстырмалы иммунитеті болады. Бұл адамдар өздерінің ерік-жігері негізінде айғақтар беруден босатылады. Қажет болған жағдайда олар куәлік бере алады және басқа куәгерлермен бірге жалған куәлік үшін қылмыстық жауапкершілік туралы ескертіледі. Бұл адамның өзі, оның жұбайы және жақын туыстары қылмыстық қудалау немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы сөз болғанда өзіне және жақындарына қарсы куәлік беруге міндетті емес. Діни қызметкерлермен қарым-қатынастағы нормалардың соқтығысуы айқын. Ол бір уақытта иммунитеттің Екі сәйкес келмейтін түрінің иесі. Заң туыстары (ата-әжелерінен ата-әжелеріне дейін ортақ ата-бабалары бар туыстық қатынастар) мен жақын туыстары (ата-аналары, балалары, асырап алушылары, асырап алынған балалары, ағалары, аталары, ата-әжелері, немерелері) арасындағы айырмашылықты анықтайды. Тек соңғы санат куәгерлердің иммунитетімен қорғалған.

Сертификатқа салыстырмалы иммунитеті бар адамдар тобына дипломатиялық өкілдер кіруі мүмкін. Бұл Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 501-бабының 1,3-6-баптарына сәйкес: шет мемлекеттердің дипломатиялық өкілдіктерінің басшылары, осы өкілдіктердің дипломатиялық персоналының мүшелері және олардың отбасы мүшелері, егер олар бірге тұрса және Қазақстан Республикасының азаматтары болып танылмаса, өзара қарым-қатынас негізінде – дипломатиялық өкілдіктердің әкімшілік және техникалық персоналының қызметкерлері және олардың отбасы мүшелері (жоғарыда көрсетілгендей шарттарда); дипломатиялық курьерлер, шет мемлекеттердің басшылары мен өкілдері, парламенттік және үкіметтік делегациялардың мүшелері және өзара түсіністік негізінде – халықаралық келіссөздерге, кездесулер мен конференцияларға қатысу үшін және өзге де ресми тапсырмалар; Халықаралық ұйымдар жанындағы Шетелдік өкілдіктердің басшылары, мүшелері мен персоналы, Қазақстан Республикасының территориясындағы дипломатиялық артықшылықтар мен иммунитеттер халықаралық шарттар немесе жалпы қабылданған халықаралық нормаларын негізге алып, 1961 жылғы Дипломатиялық қатынастар туралы Вена конвенциясында тұжырымдалған. Әдеттегі нормалар заң субъектісі бұл норманы заңды күшіне енген сәттен бастап көп жылдық тәжірибеден туындайды [58,б.119]. Куәгердің иммунитеті тек куәгерді ғана емес, сонымен бірге күдіктіні немесе айыпталушыны қорғау құқығы шеңберінде пайдалынылады. Демек, Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының шешімінде күдіктіні, айыпталушыны айғақтар беруге, оған тағылған айыптарды тануға, заттай дәлелдемелер беруге және оған қарсы куәлік бермеу құқығын бұзуды қоса алғанда, өзге де іс-әрекеттер жасауға мәжбүрлеу елеулі құқық бұзушылық деп есептелуі тиіс делінген. Осыған байланысты күдіктінің, айыпталушының (тергеушінің) тергеудің заңсыз әдістерін қолдану туралы мәлімдемелері мұқият талдануға, ал олардың қолданылуы расталған жағдайда іс жүргізу заңнамасының талаптарына сәйкес тиісті іс материалдары заңсыз алынған деп танылуға тиіс.

Қылмыстық процестің негізгі қызметі ретінде дәлелдеу принципі нормативті түрде бекітілмеуі керек, ол қылмыстық процестің принциптерін талдауға негізделуі керек. Осылайша, ол белгілі бір принциптерден туындайтын дәлелдеу ережелерін орнатуға негіз болады. Сонымен қатар, сот дәлелдеу процесіне сәйкес келетін қылмыстық процестің әртүрлі принциптерін атап өтті, мысалы, кінәсіздік презумпциясы, бәсекелестік пен тараптардың теңдігі, қылмыстарды тергеудегі әмбебаптық, әділеттілік пен бейтараптық принципі. Істің мән-жайы, ішкі сенімдер негізінде дәлелдемелерді бағалау принципі және куәгерлердің иммунитеті принципі.

Қазіргі уақытта бәсекелестік пен қайшылықтылық қағидаты, іс бойынша жағдайды зерделеудің толықтығы мен объективтілігі арасында қайшылық бар, бұл Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының басшылық түсіндіруімен жоққа шығарылмайды. Бұл принциптер, бір жағынан, соттан дәлелдеу процесіне белсенді қатысуды талап етеді, ал екінші жағынан оны шектейді. Осыған байланысты біз Соттың сот талқылауындағы дәлелдеу өкілеттіктерін сараланған және мұқият талдауды қажет деп санаймыз.

2.2 Заң көмегін көрсету қағидалары

2018 жылғы 05 шілдеде қаыблданған ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңына сәйкес, «адвокаттық қызмет бұл жеке тұлғалардың және заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерін қорғауға және жүзеге асыруда жәрдемдесуге бағытталған, заңда белгіленген тәртіппен адвокаттардың кәсіби тұрғыда көрсететін заңи көмегі болып табылады»; сонымен қатар, «заңи көмек дегеніміз – ҚР Конституциясы 13-бабының 3-тармағында көрсетілген әрбір жеке тұлғаның білікті заң көмектерін алу құқығы, оның ішінде арнайы заң білімін, біліктілік дағдыларын жүзеге асыра отырып, адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңында және ҚР өзге де заңдарында көрсетілген тәртіппен жүзеге асыруды қамтамасыз етуге бағытталған кәсіби қызмет түрі. Нақты Заңның 3-бабында заң көмегінің принциптері тізбеленген: 1) заңның үстемдігі және билігі; 2) заң көмектерін көрсететін мамандардың тәуелсіздігі; 3) жеке тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен құрметтеу; 4) жеке тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын, мүддесін қорғау үшін арнайы заң көмектерін көрсету; 5) қызметтік құпиялылықты қатаң сақтау; 6) әдептілік және қызметтік мінез-құлық ережелерін қатаң сақтау; 7) көрсетілетін заңдық көмек көрсету шаралары мен шектерін еркін айқындау[9].

Бұл қағидаттар жеке тұлғалардың құқықтары және міндеттерін іске асыруда басты шарттарды қамтамасыз ете келе, заң көмегін көрсетудің маңызды бастамаларын негізге алады, мазмұнын белгілейді. Заң көмегін көрсетуді іске асыруда негізгі заң принциптерді сақтамау осы Заңда және ҚР-ның өзге де заңдарында бекітілген жауапкершілікке әкеліп соқтырады.

Аталған қағидаларға жеке тоқталатын болсақ, алғашқысы заң үстемдігі, бұл тек адвокаттық қызметке ғана тән қағида емес екенін атап өту қажет. Қоғамдық қатынастар субьектілерінің құқық ережелерін қатаң түрде сақтауы – бұл заңдылық. Заңдылық маңыздылығы – құқық қорғау органдары субьектілерінің құқық ережелеріне аса жауапкершілікпен қарап, оларды сақтап, іс жүзінде қолдануында.

Заңдылықтың екіге бөлініп қарастырылады, формальдылық тұрғысынан қарастырсақ – оларды орындау, ал мазмұны тұрғысынан әділ, шынайы, ғылыми, құқықтық жағына негізделген заңдардың болуы болып саналады. Қоғамдық қатынастардың кез-келген қатысушысы заңдылықтың субъектілері болып есептеледі, атап айтқанда: азаматтар, қоғамдық ұйымдар, еңбек бірлестіктері, лауазымды тұлға, мемлекет, мелекеттік органдар. Объектісі – тұлғалардың еркі, санасы мен іс- әрекеттері заңды міндеттелген жүріс-тұрысы.

Заңдылық принциптері – заңдылықтың мәнін ашатын бастапқы идеялар, негізгі бастамалар.

Заңдылық принциптері ретінде мыналарды жатқызамыз:

1) заңның үстемдігі қағидаты – барлық жеке құқықтық, нормативтік актілердің заңға тәуелділігін білдіреді;

2) заңдылықтың бірегейлігі қағидаты – елдің бүкіл аумағында нормативтік актілерді түсіну мен жүзеге асыру біркелкі болуы міндетті дегенді білдіреді;

3) заңдылықтың нақты мақсаттылыққа сәйкестілігі қағидаты – құқық шығармашылық, құқықты іске асыру және қоғамның мақсаттары мен міндеттеріне жауап беретін ең дұрыс түрлерін қатаң түрде заңдардың шеңберінда таңдау қажеттігін, мақсат пен заңдылыққа сәйкестіліктің қарама-қайшылығын болдырмауды білдіреді, яғни мақсатқа сәйкестілікті сылтау етіп заңды бұзушылықтарға жол беруге болмайтындығын білдіреді;

4) заңдылықтың шынайылылық қағидаты – құқықтық ережелердің барлық қызметтер түрінде практика жүзінде жүзеге асыруға және оларды кез келген жағдайда бұзу қатаң жауапкершілікті көздейтінін білдіреді.

Тәуелсіздік – бұл адвокаттардың құқығы да, міндеті де. Әрине, тәуелсіздік – бұл адвокатураның принципі, бұл оның қалыпты жұмыс жасауының және әлеуметтік пайдалы функцияны орындаудың шарттары. Міндет ретінде тәуелсіздік адвокатқа қарсыластың жеке пайдасы мен күшіне мән бермей, кез-келген заңды істі қорғауға нұсқау береді. Егер ықпалды құдалаушылар қазір сирек кездесетін болса, онда кейбір ықпалға ие интриганттар осы уақытқа дейін ауысқан жоқ.

Адвокаттардың қызметі заңның үстемдігі қағидатын сақтау және адам құқықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз ету практикасының негіздерінің бірі болып табылады. Бұл қызмет тәуелсіздіктің тиісті кепілдіктерінсіз мүмкін емес. Адвокатураның тәуелсіздігі ресми түрде «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңымен қорғалады, ол сондай-ақ, философиялық ұғымдардың бірі болып табылады.

Заң көмегін көрсету құқығына ие тұлғалар ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңының 6-бабына сай, кәсіби міндеттерін орындау мен құқықтарын іске асыру барысында толығымен тәуелсіз болады.

Аталған Заңның бүкіл мәтіні бойынша адвокаттың тәуелсіздігі туралы бұл тек жанама ескерту болып табылады, өйткені заңның осы нормасына қатысты заң консультанттары палатасының мүшелігіндегі заң консультанттары да осындай тәуелсіздікке ие, олар да заң көмегін көрсететін адамдарға жатады.

Қылмыстық және әкімшілік процестегі теңдікті айтпағанда, адвокаттың процестегі өкілеттіктерін реттейтін іс жүргізу заңнамасында адвокаттың тәуелсіздігі туралы айтылмайды.

Жоғарыда айтылғандардан адвокаттың тәуелсіздігінің жоқтығы туралы қорытынды жасауға болады.

Осы баптың мақсаты әділет органы иеленген адвокаттардың тәуелсіздігін шектеудің бірнеше қолда бар тетіктерін жариялау болып табылады.

Бірінші тетігі: Әділет органымен (ҚР Әділет министрлігімен) адвокаттық көрсетілетін кәсіби қызметті бекіту, жүзеге асыруға рұқсат беру.

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңына сай адвокаттық қызметті іске асыруға рұқсат беру, рұқсат беру беруден бас тарту, адвокаттық қызметпен айналысуға құқығының қолданылуын тоқтата тұру және тоқтату мәселелері 41-44-баптарымен реттеледі.

ҚР Әділет министрлігі «Сот-сараптама, адвокаттық және нотариаттық қызметті лицензиялаудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Үкіметінің 2015 жылғы 26 қыркүйектегі №790 қаулысымен адвокаттық қызметтің лицензиары болып

айқындалды.

Адвокаттар алқасы әр жыл сайын «Адвокаттық қызмет және құқықтық көмек туралы» ҚР Заңында көрсетілген тәртіпке сәйкес 1 желтоқсанға дейін заң көмегін көрсету жүйесіне қатысатын адвокаттардың тізімін аумақтық органға жіберуге міндетті. Тағылымдамадан сәтті өткен адамдар үміткерлерді аттестаттау үшін құрылған комиссияда аттестатциядан өтеді.

Адвокаттық кәсіпті жүзеге асыруға үміткер тұлғаларды аттестаттау жөніндегі комиссия құрамы, олардың жұмыс істеу тәртібі ҚР Әділет Министрлігінің бұйрықтары арқылы бекітіледі; аумақтық, республикалық адвокаттар алқаларының қолдаухаты негізінде адвокаттық қызмет түрімен айналысуға арналған лицензияның қолданылуын тоқтата тұру іске асырылады. Сондай-ақ, адвокаттық қызмет түрімен айналысу заңның 4-тармағының 1), 3), 4) және 5) тармақшаларында көзделген жағдайларда қызметпен айналысу құқығынан айыру үшін аумақтық әділет органының ұсынуы да себеп болып табылады.

Адвокаттық қызметпен айналысу құқығынан айыру үшін, немесе ол құқықты тоқтата тұру үшін аумақтық әділет органының ұсынуы негіз болып табылады. Тәртіптік комиссия құрамында кемінде 5 жылдық адвокаттық еңбек өтілі бар, алқа ұсынысы бойынша 6 адвокат, қоғамның 3 өкілі, отставкадағы 2 судья болады. Тәртіптік іс жүргізуді қозғау туралы ұсыныс енгізілген жағдайда оны қарау Әділет органдары өкілдерінің қатысуымен жүзеге асырылады.

Адвокаттық қызмет туралы бейіндік заңның жоғарыда берілген нормаларынан Әділет органы адвокатура институтында адвокаттық қызметті жүзеге асыруға рұқсат алу немесе тоқтату, тоқтата тұру сатысынан бастап, сондай-ақ адвокатураның ішкі тәуелсіз органдарында-адвокатқа қатысты тәртіптік істерді қарау кезінде тәртіптік комиссия мүшелерінде болады, бұл адвокатураның тәуелсіздігіне, дербестігіне тікелей әсер етеді.

«Адвокаттық қызмет және құқықтық көмек туралы» ҚР Заңын қолданудың құқық қолдану практикасы әділет органының адвокаттық қызметтің тәуелсіздігіне нақты қауіп төндіретінін көрсетеді.

Адвокатура құрылғаннан бастап оның мақсаты мен міндеттері барлық мемлекеттік органдардан толық тәуелсіздік болды.

Өздеріңіз білетіндей, адвокаттың құқықтық дәрежесінің элементтерінің бірі болып – тәуелсіздігінің кепілдіктері танылады.

Адвокат әрдайым сырттан немесе жалпы мемлекет, құқық қорғау органдары тарапынан келіп түсетін қысымнан алыс болуы қажет, себебі тәуелсіздік адвокат қызметінің маңызды бөлігі.

Заң мамандығының тәуелсіздігі көптеген елдердің заңнамасында бекітілген адвокатураның құқықтық табиғаты мен мәртебесін сипаттайтын негізгі қағида болып табылады. Бұл Заң Үстемдігі қағидатының негізі, адам құқықтарын ілгерілету мен қорғаудың негізгі кепілі.

Адвокатура тәуелсіздігінің құқықтық кепілдіктерінің негізін адвокаттарға қатысты қолданылатын және халықаралық және ұлттық заңнама нормаларында қамтылған иммунитеттер мен артықшылықтар құрайды.

Адвокаттың кәсіби қызмет барысында орындайтын міндеттері оның

абсолютті тәуелсіздігін және оған бірінші кезекте оның жеке қызығушылығымен немесе сыртқы қысымымен байланысты қандай да бір ықпалдың болмауын талап етеді.

Адвокаттың тәуелсіз жағдайы қоғамдағы сот төрелігі рәсімдеріне және судьялардың бейтараптығына деген сенімді нығайтуға ықпал етеді. Осылайша, адвокат өзінің тәуелсіздігіне нұқсан келтірмеуі керек және клиенттің, соттың немесе басқа адамдардың мүдделері үшін кәсіби қарыз қағидаттарына бағынбауы керек.

Осыған байланысты, демократиялық және құқықтық мемлекеттің қазіргі заманғы сауалдарының Қазақстан Республикасының Әділет Министрлігі атынан лицензиардың барлық өкілеттіктерін Республикалық адвокаттар алқасының жаңа органына, мысалы, Республикалық адвокаттар алқасының төралқасына заңнамалық деңгейде беру орынды және анық болып көрінеді.

Әділет органы мен отставкадағы судьялар адвокаттар алқасының ішкі органдарында, адвокаттар алқасының мүшелерінен ерекше сайланған құрамнан тұратын тәртіптік комиссияда болмауы керек екені анық.

Екінші тетігі: 01.01.2020 жылдан бастап адвокаттардың қызметін міндетті сақтандыру қолданылады.

Қазақсан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңының 36-бабының 3-тармағына сәйкес Сақтандырылған субьектінің жіберген кәсіби қателіктері негізінде шарттық міндеттемелерге сай заң көмегі көрсетілетін тұлғалардың мүліктік құқықтарына келтірілген зиянды өтеттіру бойынша сақтанушы субьектінің азаматтық жауапкершілігінің басталу нәтижесі адвокаттың қызметтік жауапкершіліктерін сақтандыру шартына сәйкес сақтандыру жағдайына жатқызылады.

Осы бапқа сәйкес кәсіби қателіктер деп:

1) іс –жүргізу уақытын өткізіп алу;

2) матералдық деректерді дұрыс рәсімдемеу;

3) шарт пен заңға сәйкес заң көмегі көрсетілуі қажет тұлғаларға өзіне зиян келтіруге әкеп соғатын, заңдық іс-әрекеттердің қауіпі туралы хабар етпеу;

4) сақтанушы тұлғадан заң көмектерін көрсету мақсатында алған құжаттардың бүлінуі немесе жоғалту;

5) заңсыз қызметтік құпия болып танылатын мәліметтерді жария ету.

Адвокаттың кәсіби қызметте жіберуі мүмкін кәсіби қателіктердің жоғарыда аталған тізімі өте пікірталас тудырады, өйткені заң қоғамының өкілдері адвокаттың кәсіби қателігі фактісін мойындауы мүмкін, ал басқалары, керісінше, кәсіби қателік фактісінің жоқтығы туралы қорытындыға келуі мүмкін.

Алайда, заңның өзінде сақтандыру жағдайының туындауы мақсатында адвокаттың кәсіби қателігін белгілеуге уәкілеттік берілген субъект айқындалмаған, бұл тәртіптік комиссияның мүшелері болып табылатын тәжірибелі және кәсіби адвокаттардың адвокат қызметін кәсіби бағалауына ықпал ететін болады.

Мұндай субъектіні заңнамалық деңгейде бейінді заңның өзінде айқындау және осы өкілеттіктерді аумақтық адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясына оның шешіміне Республикалық адвокаттар алқасының тәртіптік

комиссиясына шағымдану мүмкіндігімен беру қажет деп ойлайды.

Үшінші тетігі: Осындай тетіктердің бірі-адвокатты ғылыми-оқытушылық, шығармашылық қызметтен өзге де ақылы негізде көрсетілетін кәсіп түрлерімен айналысу құқықтарынан шектеу.

33 - бабы 7-тармағының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңына сәйкес адвокаттар алқасының құрамына кірген адвокат бір ай ішінде коммерциялық ұйымдары жарғылық капиталындағы өз меншік үлестерін өзге де мүліктерді пайдалануды, сенімгерлік басқаруға беруге міндетті. Нотариаттық куәландыру ретінде сенімгерлік басқару шарты жатады. Адвокат аралық инвестициялар, ашық пай қорларын, облигацияларды сенімгерлік басқаруға бермеуіне құқығы бар.

Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңының 33-бабының 11-тармағында айтылғандай, адвокат кәсіптік қызмет түрлерімен айналысуға, сондай-ақ ҚР Жоғары Сот Кеңесі мен коммерциялық ұйымның Байқау кеңесінің мүшелігіне кірген, төреші етіп сайланған, өзге де ақша төленетін лауазымды атқаруға тыйым салынады.

Әрине, адвокатура ақша табуды көздемейтін ұйым және оны пайда табуға бағыттауға жол берілмейді, өйткені бұл адвокаттың адвокат тағайындау бойынша істерге деген қызығушылығының түпкілікті төмендеуіне әкеледі.

Бірақ адвокатураны адвокаттық іс-әрекеттерді іске асырумен қатысты барлық мақсатта пайда табуға бағыттауға, коммерцияландыруға жол берілмейді.

Адвокатура мемлекеттік немесе коммерциялық қызметтің мүдделеріне ешқандай қатысы жоқ ұйым болып табылады, сондықтан адвокаттың кәсіпкерлік қызметі немесе адвокаттық қызметпен байланысты емес басқа ақылы қызметті жүзеге асыру мемлекеттің, қоғамның және адвокатураның заңды көзделген құқықтарын бұзбайды.

Біздің қоғам нарықтық қатынастарға толы ғасырда өмір сүріп келеді, бұл адвокаттың адвокаттық кәсіби міндетерін жүзеге асырумен байланысты емес басқа ақылы кәсіп түрімен, болмаса кәсіптік қызметті жүзеге асыруына шектеу қою кеңес заманының бір бөлігі ретінде көрінеді, сонымен қатар нарықтық қоғамдағы қазіргі заман сұранысына жауап бере алмайды.

Сол себептіде адвокаттардың адвокаттық кәсіптен басқа өзге де кәсіптік қызметтерді жүзеге асыру мүмкіндігі туралы мәселе өзекті десекте болады. Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға тыйым салатын түсініктеме бұл заң шектеуді тек адвокаттық кәсіптің өзіне, яғни адвокаттардың білікті заң қызметін көрсетуіне ғана жатқызады.

Түсініктеме берілген заңда адвокаттар мен адвокаттық құрылымдардың осындай өкілеттіктеріне нұсқаулардың болмауы ақталмайды және түсіндіруде қиындықтар туғызады және олардың ақылы заң қызметтерін көрсету саласынан тыс кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру құқықтарын негізсіз шектеу мүмкіндігін тудырады.

Осыған қатысты заң шығарушы адвокаттың адвокаттық қызметпен байланысты өзге де ақылы (Кәсіпкерлік) қызметін адвокаттық кәсіптік қызметпен байланысты емес қызметінен ажырату жолымен адвокаттың өзге де ақы алу арқылы немесе кәсіптік қызметпен айналысу құқығын шектеу туралы

мәселеге баса назар аударып, дұрыс көзқараспен қарау қажеттігі туындады. Сонымен қатар адвокатты басқа ақы төленетін (кәсіптік) қызметті жүзеге асыру және адвокаттық қызметті жүзеге асыру арқылы өзге де пайда табу құқығынан айырып және ұтымды емес, ұйымдастырылмаған заңнамалық шешім, нәтиже болып табылады және бұл адвокаттардың адвокаттық іс-әрекеттерді жүзеге асырумен қатысты емес кәсіпкерлік қызметпен айналысу бостандығына адвокаттардың еркіндігіне әсер етеді, оны бұзғаны және сақтамағындығы үшін адвокат адвокаттық қызмет түрін жүзеге асыру құқығынан айырылуы мүмкін.

Адвокаттың кәсіби және кәсіби емес қызметінде адвокаттың тәуелсіздігіне әсер етудің жоғарыда келтірілген мысалдары, әрине, толық емес.

Біздің пікірімізше, бұл бап бойынша «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР Заңының жекелеген нормаларына сәйкес қазіргі уақыт сұранысына және қолданыстағы өзге де күрделі мәселелерге сәйкес жетілдіруді қажет ететін, біздің мемлекетіміздегі адвокатураның көрінісі мен еркіндігіне күмән тудыратын ой-пікірлер мен көзқарастар ғана берілген. Адвокаттардың кәсіби құқықтарын және олардың қызметінің кепілдіктерін қорғауға бағытталған жоғарыда айтылған ұсыныстарды іске асыру адвокатураның беделін нығайтуға ғана емес, сонымен қатар адвокаттық қызметтің тиімділігін арттыруға, сондай-ақ халықаралық стандарттарға сәйкес келуге ықпал ететін сияқты.

Негізі принциптердің тағы бірі ол жеке тұлғалардың бостандықтарын құқықтарын құрметтеу мен қатар қорғау.

Адвокат қызметі субьектілердің заңды мүдделерін, құқықтарын, бостандықтарын, сонымен қатар заңды тұлғалардың мүдделерін қорғау, құқықтарын жүзеге асыруда көмектесу мақсатында көрсетіледі.

Заң көмектерін жүзеге асыру уақытында жеке тұлғаның қадір қасиетін қорлайтын немесе кемітетін, жеке тұлғаның өміріне қол сұғатын, тұлғаның отбасылық жеке құпияларымен, салымдарын, жинақталған ақшаларын, пошталық, телеграфтық және өзге де әдістерді пайдаланып хабарлама алмасу, ұялы телефон көмегімен сөйлесулердің, құпиялылығын бұзу мүмкін әрекеттеріне заңмен шектеу қойылады.

Адвокат қажетті шараларды қабылдай отырып заңдық көмектерді көрсетіп тұлғаның құқықтарын, мүддесін қорғауға өзінің міндеттерін сәйкесінше жүзеге асыруға міндетті.

Адвокат кәсіптік қызмет көрсету барысында тұлғаға шығындардың көлеміне, мөлшеріне, сипатына мүмкін салдарлар мен нәтижелерді алдын-ала түсіндіруге міндетті.

Адвокат кәсіптік қызмет көрсету барысында дұрыс шараларды таңдап оның мүддесін басты назарға алуы міндетті.

Адвокат кәсіптік қызмет көрсету барысында мүдделер қақтығысын тудырмау жөніндегі негізгі шараларды қабылдауға, іске асыруға міндетті.

Нақты бекітілген қағидалардан өзге, жанама түрде бекітілген қағидалар бар, атап айтқанда этикалық, моральдық, жариялылық, құпиялылық, және т. б. жатқызылады.

Жанама тұрғыда жариялылық қағидаты бекітілген, ол адвокатура қызметін реттейтін ережелердің мағынасынан шығады.

Аталған қағидаттардың маңызы адвокаттық қызметтің нақтылығы ашықтығы болып табылады. БАҚ құралдарында қағидаттардың мәні, адвокаттық қауымдастықтардың қызметіне қатысты ақпараттар халыққа қолжетімді, ашық, түсінікті болу қажет.

Бұл қағидаттар ерекшелігі адвокатура қызметі шеңберінде болып жатқан қоғадағы барлық жағдайлар туралы ақпарат алудың нақты ерекшелігі болуы қажет. Бұндай мәліметтерді адвокаттар алқасы жиналыстарына қатысу арқылы немес өзге де әдістерді пайдаланып қол жеткізуге болады.

Бұл принцип Адвокаттық қызмет аясында жүріп жатқан барлық іс-шаралар ашықтығымен, сонымен бірге осы іс жүргізулер туралы ақпараттарды халыққа және БАҚ арқылы жеткізумен сипатталады. Осы принципті жүзеге асырудың мәселесі – бұл тәуелсіздік принциптерімен, құпиялылық принципімен шектелуі мүмкін.

Адвокатура институтының адвокаттық құпиясы бар екенін атап өткен жөн. Бұл жерде ашық және дауысты болуы мүмкін ақпарат пен адвокаттың құпиясы болып табылатын ақпарат арасында жақсы сызық бар екенін айту маңызды. Бұл фактор сонымен қатар жариялылық принципін іске асыру мәселесін анықтайды. Адвокаттар өздерінің кәсібилігі мен тәжірибесіне сүйене отырып, осы сызықты нақты қадағалап отыруы керек. Олардың міндеті жариялылық қағидатын құпиялылық қағидатымен қатар сақтау [59,б.46].

Осы қағидаттарды сақтау адвокатура институтының беделін нығайтуға мүмкіндік береді, сондай-ақ аталған институтқа халықтың сенімін арттыруға ықпал етеді.

Адвокат өз клиентіне істің оң нәтижесін уәде етпеуі керек. Сонымен қатар, адвокаттың иелік етуге құқығы жоқ жағдайларда, егер сот талқылауы кезінде жағдай анықталса, адвокат пен сенімді адам арасындағы мұндай келісім коммунизацияланбауы керек.

Адвокаттың қызметінде парасаттылық принципі ерекше өзектілікке ие. Сонымен, көбінесе адвокаттың жұмыс процесі белгілі бір логика мен дәйектілікке ие болуы керек.

Адалдық қағидатының мазмұнын адвокат мүдделерін қорғайтын жауапкершілікке тартылатын адамның адалдығына ұқсас қарауға болады.

Адалдық-ол іс-жүргізудің нақты бір түріне бекітілген барлық шектеулер, міндеттер, тыйымдарды қатаң түрде ұстану.

Адвокаттық кәсіптегі адалдылық – ол ішкі нормаларды сақтаудың өлшемі, адалдық қағидатымен сенім білдіру еркіндігі, іс жүргізудің әділдігіне сенімділік, тәуелсіздік бостандығы, адвокаттық қорғаумен оның бейтараптығы қамтамасыз етіледі. Осылайша, адвокаттық кәсіптік қызметіндегі адалдық қағидаты орындылық сияқты қағидаттармен тікелей байланысты, сонымен қатар әділдікке деген сенім мен көзқарас құқықпен тікелей байланысты.

Бұның барлығы заңнаманың нормалармен айқындалмаған қағидаттар адвокаттардың қызметінде бар екендігін білдіреді, бұл адвокаттың құқықтарын процесте жүзеге асыруы үшін қажет.

Адвокаттық қызметтің әділдігі қағидатының мазмұны туралы айта отырып, бұл адвокаттың қорғауды жүзеге асырумен байланысты кейбір моральдық

критерийлерді жүзеге асыруының бір түрі екенін ескеру қажет, мұнда көрсетілген заң қызметтерінің құнын саралау да ескеріледі. Бірақ адвокаттың, ақысыз қорғаушының да, сыйақы үшін заң көмегін көрсететін қорғаушының да қызметі әр түрлі болмауы керек.

Бұл жағдайда құқық пен моральдың үйлесуі, тұтастай алғанда қоғам мен жеке тұлғаның, оның ішінде адвокаттың құқықтық мәдениетінің үйлесуі көрінеді.

Этикаға адвокат қызметінің қажеттілігі бірнеше себептерге қатысты. Алдымен, жеке тұлғаның құқықтарын, бостандықтарын қорғаудың елеулі институттарының бірі деп – адвокатураның мәнін айтуға болады. Бұған қазіргі заманғы көптеген мемлекеттердің заңдары кепілдік береді.

Адвокаттардың іскерлігі олардың дағдылары, құзыреттілігі, тәжірибесімен ғана емес, адвокаттардың қызметтік міндеттерін іске асыру моральдық сипаты және дәрежесіменде анықталады. Адвокат қызметі тек функция бөлмелерінде шектелмейтіндігін атап өткен жөн:

– көп жағдайда жұмыстан тыс мінез-құлық дағдылара адвокаттың шеберлік деңгейлерін анықтайды. Қызмет деңгейінің «шеңберінен тыс» қарым-қатынастың бекітілген нормалары болмаған кездерде, мораль адам жұмысының барлық салалары шеңберінде көмек көрсетуге келеді.

Заңгерлерге қарағанда адвокат моральға көбірек жүгініп, моральдық қағидаларын негізге алып жатады, себебі моральдың көмегінсіз, тепе-теңдікті жағдайларын қамтамасыз ету мүмкін болмайды, ал кей кездерде айыпталушы мен жәбірленуші құқықтары, моральдық-психологиялық деңгейлері сәйкес келу мүмкін емес. Адвокат үшін тараптардың іс-әрекетінің себептерін, қылмыстың моральдық салдарын, моральдық бағалауды түсіну маңызды. Жәбірленуші тараптың моральдық деңгейі анық, ашық түсіндіріледі және жанашырлыққа лайық. Бірақ сонымен қатар, айыпталушының моральдық жағдайына мән бермеуге болмайды, атап айтқанда егер қылмыс абайсыздықпен немесе әсер ету деңгейімен жасалса. Бұндай адамды қылмыстық деңгейдегі жауапкершілікке тарту фактісі ол өте күрделі, кейде адами қатынастардың аяқталуы немесе өмірдің, мансаптың соңы ретінде қабылданады. Адвокат қорғауды құру кезеңінде бұл деңгейлерді айналып өтіп кете алмайды, өзге де факторларды елемеуге болмайды. Норманы дұрыс түсіну адвокатты қылмыс жәбірленушісіне жанашырлық танытпауға, бірақ қызметтік міндеттерін жүзеге асыра отырып, екі жақтың да жұмысын бағалауға міндеттейді.

Адвокаттың этикасы моральдық құндылықтарды зерттейтін жеке этникалық теория ретінде кәсіби қызмет регламентімен шектеліп, адвокаттың мінез-құлқын басқаруға ұсынылады. Моральдық – адамгершілік құндылықтар ретінде – категориялар, қағидаттар, ережелер, идеалдар жатады. Көбінесе бұндай құндылықтар жалпы адамзаттық сипаттарына ие болып табылады. Этикалық қағидалардың ішінде негізгі ұстанымдардың бірі қарыз категориясы болып табылады. Борыш адамның отбасы, қоғам, ұжым, адвокатура және т.б. алдындағы моральдық міндеттемесі ретінде анықталуы мүмкін.

Адвокаттың жұмысы әдетте әділеттілік қағидаттарына негізделеді. Барлық тұлғалар әділ сот шешімін қалайды, бұл құқықтар мен міндеттер, әрекеттер,

бостандықтар, жауапкершіліктер, әрекетсіздік және т.б. мораль деңгейінде жүзеге асырылады. Кез-келген азамат өзінің іс-әрекетін, мінез-құлқын әділ бағалауға сенуге құқылы [60,б.48].

Адвокат мамандығында абырой санатымен байланысты этикалық принцип маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, бұл жерде құқығы жоқ адвокаттың қадір-қасиеті де айтылады сенімге ие бола отырып, жеке мақсаттар мен артықшылықтарға «қайта назар аударыңыз». Екінші жағынан, адвокат өзінің қорғаушысын, сот процесінің барлық қатысушыларын құрметтей алмайды. Бұл адвокаттың моральдық және кәсіби деңгейінің жетістіктері шеңберінде негізі талабы екені анық. Кез-келген жағдайда тұлғаның қадір-қасиетіне қол сұғу, тіпті егер тұлға қылмыскер болып танылса да, Адвокат пен сот билігі, адвокат пен тұлға арасындағы қарым-қатынас, қағидаттарға сәйкес қатаң сақталуға міндетті.

Адвокат қызметінің тағы бір адамгершілік этикасынан ажырамайтын деңгей – ар-ұят. Адвокат үшін дилемма болмауы керек, таңдау болмауы керек: қорытынды жасау және өз сөздерін заңға немесе ар-ожданға сәйкес құру; тұжырымдар мен тұжырымдар тек заңға сәйкес және ар-ожданға сәйкес жасалуы керек. Өз ар-ұжданыңызға өкінуден гөрі ауыр моральдық сынақты табу қиын.

Қызметтік этика, адвокаттардың мінез-құлықтарымен іс-әрекетінің бекітілген, қалыптасқан дамыған моральдық нормасы, адвокат жұмысының айрықшалығы қоғам рөліне тығыз байланысты, бұл қызметті жеке категорияларға бөледі, оларды талқылайды.

Практика айқындағандай, жоғары білім адамның құқықтық деңгейінің мәдениетінің білім дәрежесін көрсетеді, адвокат адамгершілік қағидаларын сақтауы қажет.

Кәсіби Этика кодексінде адвокатқа және ол жүзеге асыратын адвокаттық қызметке қойылатын негізгі моральдық талаптар Бекітілген: клиенттер мен олармен іскерлік қарым-қатынас барысында барлық басқа адамдар тарапынан өзіне деген сенімділіктің жоғары стандарттарын үнемі сақтау, сенімді теріс пайдаланбау, сенімге нұқсан келтіруі мүмкін барлық нәрселерден аулақ болу, кәсіби адамгершілікке жататындығын есте сақтау. Тәуелсіздік-адвокатқа сенудің қажетті шарты. Алайда, тәртіптік практика керісінше көрсетеді.

Сот отырысының уақытын қате жазғандықтан тәртіптік комиссия, қорғаушысын қорғау үшін сотқа келмеген адвокатқа қатысты істі қарастырады. Бұл жағдай сот отырысына қатыспау үшін нақты себеп болып танылмайды. Заңнамаға сәйкес адвокат өзінің кәсіби міндеттерін әділ атқаруға міндетті, яғни сот отырысына уақтылы келу жатқызылады, оның күні және уақыты адвокатқа тиісті деңгейде хабарланды [61,б.15].

Тағы бір мысал ретінде – адвокат палатасына сотталушының адвокаттың кәсібейлік деңгейі жоқтығы, заң көмегін көрсетуге байланысты шағымы келіп түсті. Адвокаттан сот үкіміне қатысты кассациялық шағым жасауы талап етілді, бірақта ол қылмыстық іс құжаттарымен таныспады және қылмыскердің келісімінсіз шағым берді. Өзінің кінәсіздігін дәлелдеу үшін ол адвокаттық іс-құжаттарды бере алмады [62,б.22].

Адвокаттың этика кодексінің моральдық негіздері адвокаттың әрекеттерін шектейтін нормаларды да қамтиды. Қылмыстық іс жүргізу барысында өзінің

қорғалушысын қорғайтын адвокат шығарылған сот үкіміне кассациялық шағым түскенге дейін қорғаудан бас тарта алмайды. Адвокатқа заң көмегін көрсетіп, өзінің қызметін атқарып, қорғалушысының заңды мүдделерін білдіру барысында: азғын мүдделер, сырттан көрсетілетін қысым және өз пайдасының басымдығы әсер етпеуі тиіс. Адвокаттың әрекеті өзінің қорғалушысының заңды мүдделеріне қайшы келмеуі тиіс.

Сондай-ақ, адвокат өзінің қорғаушысының кінәсін дәлелдегені туралы, егер ол оны жоққа шығарса, жария мәлімдеме жасауға құқылы емес екенін атап өткен жөн.

Әлемдік тәжірибе қорғаушының мінез-құлқын мұқият құқықтық реттеуді көрсетеді. Мысалы, АҚШ-та адвокаттың процестегі мінез-құлқы, адвокат пен оның клиентінің қарым-қатынасы туралы мәселелер егжей-тегжейлі реттелген. АҚШ заңнамасында Ресейге қарағанда адвокаттың жауапкершілігінің кең тізімі қарастырылған. Мысалы келтіретін болсам, айыппұл салу, клиент пен мемлекетке өтемақы төлеу, адвокаттық қызметпен айналысуға уақытша тыйым салу сияқты санкциялардың бірқатар түрлері қарастырылған. Австрия Республикасының заңнамасына тоқтала өтетін болсам, оған сәйкес, белгілі бір немесе барлық соттарда, прокуратура органдарында немесе басқа да билік органдарында қызмет жүргізуге тыйым салу; тәжірибелік оқыту үшін тағылымдамадан өтушілерді қабылдауға уақытша тыйым салу сияқты санкциялардың түрлері көзделген. Польшада жұртшылыққа адвокатқа қатысты тәртіптік жазаның қолданылғандығы туралы ақпарат журналдарда ашық жариялау арқылы хабарланады. Бұл шаралар тәрбиелік сипатқа ие және адвокаттың беделіне белгілі бір «із» қалдырады, осылайша оның табысының төмендеуіне өзінің кері әсерін тигізеді. Аталмыш тәртіптік жазаларды қолдану адвокаттың өз қорғауындағы адамның құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі кәсіби қызметінің тиімділігін барынша арттыруға, сондай-ақ, оның кәсіби қызметінде моральдық-этикалық мінез-құлық нормаларын толық сақтауын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретінін атап өткен жөн.[63,б.479].

Адвокаттық қызметтің адалдығы әрқашан өзінің әріптестермен, клиенттермен, сотпен, мемлекеттік, құқық қорғау органдарының өкілдерімен және тағы өзге де тараптармен қарым-қатынастарда айқын көрініс табуы тиіс; клиентке құқықтық көмек көрсету қажет болған жағдайда жосықсыздықтың, алаяқтықтың, өзге де құқық бұзушылықтың жолын кесуде (мысалы, өзінен заңи көмек көрсетуді сұрап келіп тұрған клиентіне заңға қарсы кеңестер беруге, заңды бұзуға немесе қылмыс ізін жасыруға жол бермеу керек); адвокат өз қызметін жүзеге асыруының барлық кезеңдерінде «заңдылық» қағидатына негізделуге міндетті, соның арқасында адвокат күтілетін нәтижеге қол жеткізеді; адвокаттың клиенттермен және сотпен қарым-қатынас барысында өзінің іс-әрекетінің тәсілін және өз ұстанымын таңдауға құқылы. [64,б.154].

Адвокаттың қажет болған жағдайда кәсіби міндеттерін орындау кезінде көрсететін біліктілігі мен адалдығы ол көрсететін қорғауда жоғары сипат пен кәсібилікті қалыптастыратын маңызды элементтер болып табылады.

Адвокат өзінің кәсіби қызметінде өзінің қазіргі клиенттерінің қарым-

қатынасын ғана емес, сонымен бірге бұрынғы клиенттерінің де жеке өмірінің құпиялылығын қорғауы керек. Бұл адвокаттардың кәсіби этика кодексінің 6-бабында тікелей көзделген.

Ең алдымен, адвокат өз қорғауындағы адамдардың құпиялылығын қамтамасыз етуге міндетті. Алайда, сонымен бірге, әртүрлі бөлімдер немесе адвокаттар алқаларының принципі адвокатты белгілі бір ақпаратты ашуға міндеттейтін заңның мұндай ережелерін бұзуға жол береді. Яғни, кейбір юрисдикцияларда клиентті толық қорғайтын және клиенттің мүдделері заң мүдделерінен басым болуы мүмкін ережелер бар. Соңғы бірнеше жылдары еуропа елдерінде ақшаны жылыстатуға қарсы заңнамалардың қабылдануын ескере отырып, қорғалушының жеке басының құпиялылығын толықтай сақтау туралы мұндай ережелердің барған сайын бұлыңғыр бола бастағанын анық байқауға болады. Осындай көріністің туындауының негізгі себебі ретінде қабылданған заңнамалардың өз клиенттерін ақшаны жылыстатуға қатысы бар деп күдіктенген адвокаттарды сол клиенттер туралы тиісті органдарға хабарлауға міндеттейтіндігінде. Бірақ бұған қарамастан туындаған күдіктер туралы адвокаттар өзінің қорғалуындағы адамдарға хабарлауға міндетті емес. [65,б.48].

Басқа тұрғыдан алғанда, клиентке қарсы іс-қимыл заңнаманы бұзу болып табылады. Көбіне адвокаттар өздерін қазіргі заңнамаға қарсы деп санайды.

Адвокаттың кәсіби этикасын құқықтық реттеу барысында туындайтын басты мәселелердің бірі – адвокаттың клиентпен қарым-қатынасы, адвокаттың мемлекетпен қарым-қатынасымен салыстырғанда, жалпы қабылданған нормалар мен талаптармен реттелмейді. Осылайша, заңнамалар адвокаттар қызметінің жалпы принциптерін, олардың клиенттермен қарым-қатынасының принциптерін белгілемеген.

Адвокаттың клиентпен қарым-қатынасын реттейтін көптеген нормалар адвокаттың кәсіби Этика кодексінде бекітілген. Бірақ онда принциптер мен қатынастарды түсіндірудің нақты тізімі жоқ.

Адвокат қызметінің сәттілігі оның моральдық келбетіне, принциптілігіне, шындыққа жанқиярлықпен ұмтылу қабілетіне тікелей байланысты.

Кәсіби адвокаттық этиканың көптеген принциптерін бөліп көрсету әдеттегідей:

1. Адвокаттың моральдық бейнесі және оның бойында болуы керек қасиеттер, оның ішінде кәсіби борыш санасы, парасаттылық, заңсыздыққа төзбеушілік

2. Адвокаттың Заңға құрмет көрсетуі

3. Сотқа құрмет

4. Адвокаттың тәуелсіздігі

5.Адвокат пен оның сенімгері арасында сенімді қарым-қатынастың болуы

6. Адвокаттың кәсіби құпиясы

7. Жарнама, адвокатқа өз қызметтерін жарнамалауға рұқсат етіледі, бірақ белгілі бір этикалық нормаларды сақтау қажет

8. Адвокаттың өз сенім білдірушісінің мүдделерін қорғауға міндетті белсенділігі мен қызығушылығы.

Адвокат қызметінің этикалық негізіне оның клиентінің алдындағы міндеттерін адал орындау жатады. Бұл адвокат сенім білдіруші тұлғамен келісімге отырып, істі жеңу немесе өз клиентін қанағаттандыру үшін бәрін жасауы және барлық белгілі заң әдістерін қолдануы керек дегенді білдіреді. Сонымен қатар, заң аясында сондай-ақ, ерекше табандылық пен батылдықпен әрекет ету.

Адвокаттың құпиясы сенімгерлердің адвокаттың қызметіне жүгінуінің шарты болып табылады.

Адвокаттық құпия адвокатура институтының негізі болып табылады.

Осылайша, қазіргі уақытта адвокаттың қызметін құқықтық реттеудің ресми түрде келесі қағидалары бекітілген: қоғамдағы адамгершіліктің жалпы принциптеріне сәйкес келетін қағидалар.

Адвокаттық қызметті жоғарылату кезінде заңдылықты, жариялылықты және жариялылық қағидалары сақталынаады. Тәртіптік іс жүргізуде қатысушылардың бәсекелестігі мен теңдігі қағидалары да қатаң түрде сақталуы тиіс.

Адвокат үшін клиенттің адвокатының заңмен белгіленген барлық тактикалық қорғау әдістерін қолдану сияқты қарым-қатынас принципін бекіту пайдалы болар еді.

Сонымен қатар, кәсіби этика кодексі айқындағандай төмендегі қағидаларды нақтырақ тұжырымдау орынды болады:

– заңдылық қағидаты;
– тәуелсіздік және бейтараптық қағидаты;
– клиенттің ар намысын құрметтеу қағидаты;
– адвокатқа құрметпен қарау қағидаты;
– адвокат қызметтерінің өтелу қағидаты;
– заңгерлік білімі бар адам ғана адвокат бола алатын кәсіпқойлық қағидаты,
– әділдік қағидаты және билік пен лауазымды тұлғалардың адвокаттың клиентіне қатысты әділ қарым-қатынасын қамтамасыз ету;

Адвокат пен клиенттің қарым-қатынасы адвокаттарға міндеттерді біржақты жүктеу негізінде емес, адвокат пен клиенттің өзара құқықтары мен міндеттері негізінде құрылуы керек екенін есте ұстаған жөн.

Осылайша, жоғарыда аталған қағидаттар кәсіби этика кодексінің Жеке бабында бекітілген кезде адвокаттың сенім білдірген адаммен қарым-қатынасының барлық спектрін реттеуге мүмкіндік береді, оларды барлық ережелер үшін міндетті деп танылған ережелерге бағындырады.

ЗАДВОКАТ-ҚОРҒАУШЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДА ӨКІЛЕТТІГІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

3.1 Адвокат-қорғаушының ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңында айқындалған құқықтары мен міндеттері

Қорғаушы тұлға ретінде заң көмектерін қорғалуына құқықтары бар тұлғаларға, яғни күдікті, айыпталушы, сотталған адамдарға оладың мүдделерімен құқықтарын қорғауға арнайы заң білімі және адвокаттық лицензиясы бар адвокаттар ғана құқықтық көмек көрсете алады.

Қылмыстық процеске құқықтық көмек көрсету үшін адвокаттар ғана қатыса алады. Қылмыстық процесс жүргізілген уақытта қорғаушы адвокатпен бірге айыпталушы, сотталушы, куәгер немесе күдіктінің жазбаша білдірген өтініші бойынша, процесске жақын туысы жұбайы, қамқоршысы, қорғаншысы, өзге де қорғалуында болған ұйымдардың өкілі процесске қатыса алады. Қазақстан Республикасының өзге де елдермен жасалған халықыралық шартының ережелерінде бекітілсе, шет мемлекет қорғаушысы қозғалған қылмыстық процесске қатысуға құқығы бар болып табылады. Қылмыстық процесс кепілдіктерінің маңызды бөліктерінің бірі болып сотталушыны қорғау құқығын жүзеге асыру мен заңды мүдделерінің қорғалуы үшін адвокаттарыдың іске қатысу маңызды болып табылады. Қылмыстық процесс кодексінің 26-бабына сәйкес кез-келген сотталушы, айыпталушы, күдікті, куәгер және т.б. тұлғалардың құқығын қорғауы үшін адвокат көмегіне жүгінуге құқығы бар.

Сондай-ақ, кез-келген тұлға қылмыстық процесс жүргізілген сәтте құқықтарын қорғау үшін адвокат жалдап немесе оладың көмегінсіз өз құқықтарын қорғайда алады[66].

Кәсіби қорғау, атап айтқанда және тұтастай алғанда қылмыстық процестегі қорғаумен байланысты. Кәсіби қорғау оны бөлек құбылысқа айналдыратын жалпы белгілер мен сипаттамаларға ие. Қылмыстық процесс жүргізуде қорғауда басқа кәсіби қорғаудың құқықтық негіздеріне сүйене отырып, оның мағынасымен мен мазмұнын ашуға мүмкіндік болмайтынын көруге болады, себебі қылмыстық процессті жүзеге асырудан басқа кәсіби қорғау болмайды. Қылмыстық жағдайларда қорғауды әртүрлі ерекшеліктері жағынан қарастыруға болады, – ең көп қаралатын мағынасы ретінде: құқықтық және әлеуметтік, қылмыстық процесстерді қарастыру деп айтуға да болады. [67,б.56].

Адвокат қылмыстық іске қорғаушы ретінде заңды өкілінің құқығын қорғауға ешбір заңды құқықтары мен міндеттері шектелмей қатысуға міндетті.Тергеу әрекеттерін жүргізуде қудалау органдарының қызметкерлері айыпталушы немесе күдіктіні еріксіз өзіне қатысты материалдарды айғақтар мен деректер беруге мәжбүрлеуіне болмайды.

Кез-келген айыпталған тұлғаның мәні жағынан істерін қарау барысында күдікті немесе айыпталушының қорғалуының барлық кепілдіктері толығымен сақталады. Қылмыстық процестің жүргізілу барысында айыпталушы статусы берілген әрбір тұлға іске адвокатты қатыстыруына тыйым салынбайды. Еліміздің Конституциясына сәйкес (13-бап) әрбір азамат кепілдік берілген құқықтарының

қорғалуына кәсіби заң көмегіне жүгінуге құқығы бар. ҚР Конституциясының 13-бап нормасына сәйкес адвокаттың қорғалу құқығы бар тұлғалардың құқықтарын қорғаудан бас тартуға, қабылдамауына құқығы жоқ (ҚР ҚПК 66-бабының 5-бөлігі).

Қазақстандық қылмыстық процесс саласын зерттеуші ғалымдар қылмыстық процесс кезінде қорғау қызметінің ерекшелігі ретінде яғни, адвокатты таңдау еркіндігін көрсетеді: өз еркімен таңдауы бойынша болмаса адвокат-қорғаушыны, адвокат-өкілді тарту секілді көрсетеді (63-бап 9-бөлік 3-тармақ , 65-бап 5-бөлік 3-тармақ, 66-бап 2-бөлік 68-бап 1-бөлік, 1-бөлімі , 69-бап).

Жалғыз айырмашылық болып адвокаттың міндетті түрде іске қатысуы болып есептеледі (ҚР Қылмыстық Кодексі 67-бабы 1-бөлігі, 69-бабы 2-бөлігі). Қылмыстық сот ісін жүргізу ғылымының өкілдері, ғалымдары өз еңбектерінде атап өткен: «яғни, қорғаушылардың кәсіби қызметтерін сотқа дейінгі тергеп-тексеруде (Конституциясы 76-бап, 1-тармақ) тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғаумен және тұлғаның өзінің намысы мен қадірін қасиетін қорғау (Конституциясы 18-бап 1-бөлік), қорғаушы-тұлғаны сотқа тарту өзге де жағдайлармен айрықша болады» [68,б.153].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде қылмыстық процесті жүргізу кезінде адвокаттың қатысуын міндеттейтін ережесі күдікті, айыпталушы, сотталушы құқығын жүзеге асыруда кепілі болып табылады. Адвокатты шақыруға айыпталушы, күдікті, сотталушы, құқығы бар. Процесске бірнеше адвакаттар заңгерлердің қатысуына құқытары бар.

Сотталушының өтініші бойынша процесске егерде өзінің адвокат шақыруға, жалдауға мүмкіншілігі болмаса, қылмыстық істерді жүзеге асырушы орган қамтамасыз етіп беруге міндетті. Қазіргі уақытта практика жүзінде адвокатқа дер кезінде хабарласу мәселесі маңызды жағдай ретінде қарастырылады.

Д.К. Канафин құқық қорғау ұйымдары ғимараттарына кіру, әсіресе адвокаттар сол кезде қорғаушылары ғимарт ішінде екенін білген уақытта – адвокаттық қызметтің ең қиын проблемасы екендігін атап өтті [69]. Бұл құқықтарды сақтау үшін автор Қылмыстық заңға сонымен қатар Адвокаттық қызмет туралы заңға өзгертулер жасау керек деп санайды соған байланысты қорғаушылар адвокатура қызметкер екендігін растайтын құжатты (куәлікті) көрсету арқылы тергеу органдары ғимарттарына еркін кіріп шығу құқығын беру қажеттігін айтады. Автордың пікірінше, құқық қорғау қызметкерлерінің ғимарттарына кірген уақытта қорғаушылардың телефондарын, бейнекамераларын, компьютерлер мен ақпарат тасушы құралдарын алу заңсыздық тәжірибесіне шектеу қою қажеттігін айтады [70,б.68].

Қорғаушы қылмыстық процеске шақыру, тағайындау арқылы адвокат ретінде қатысқандықтан олардың еңбек ақысы процесс түріне қарай белгіленіп, төленеді. Қорғаушы Қылмыстық іске заңға сәйкес бекітілсе, еңбек ақысы мемлекет тарапынан анықталып, төленеді.

Егерде қорғаушы іс жүргізуге айыпталушы тарап шақыртуы бойынша келетін болса, адвокат қызметкері еңбек ақысын өздері белгілеп, төлейді.

Қылмыстық процеске көп адвокат қатысатын болса , қорғаушы қатысуын талап ететін сот отырыстарында барлық адвокаттардың бір мезгілде қатыспауына сәйкес істі заңсыз деп қарауға болмайды.

Қорғаушы процеске адвокаттық рұқсат қағазын көрсетіп, немесе өкілдік етуге берілген, яғни куәландырушы сенімхаттын өзге де құжаттарын ұсынғаннан кейін ғана іске кірісе алады.

Өзге де қылмыстық іске қатысушылар өздерінің қылмыстық процесске қорғаушы ретінде қатысуын растайтын деректік құжаттырды (неке туралы куәлік, туыстықты растайтын құжат, қорғаншылық функцияларды атқаруға берілгер органдар шешімдері және т.б.) ұсынады.

Айыпталушы қылмыстық іс бойынша іс жүргізуде өзі қалаған сәтте адвокаттан бас тарта алады. Осындай бас тарту жағдайларында қылмыстық процесс бойынша іс жүргізуге қатысушы адвокаттан айыпталушы еркімен ғана рұқсат етіледі.

Қорғаушыда еңбек ақы үшін, ақша себебінен бас тартуға рұқсат етілмейді. Қорғаушыда бас тарту айыпталушының жазбаша өтініші негізінде қабылданып, хаттама толтыру кезінде атап өтіледі. Адвокаттан бас тарту тұлғаны алдағы уақыттарда мүлдем қорғаушыны қылмыстық процесске қатыстыру құқықғынан айырмайды. Адвокат іске қатысуы тергеу немесе сот талқылауы кезеңдерінде өткізілген процесстерді қайталау үшін негіз бола алмайды.

Қылмыстық процесте адвокат өз қорғаушысын толық шынайы қорғауы үшін көптеген мүмкіндіктер мен құқықтар беріледі, сонымен қатар құқықтарды мүдделерді қорғауда айыптауды жоқ екенін, айыпталушының жауапкершілігін жеңілдету үшін барлық заңды тәсілдерді қолдану арқылы өз міндетін жүршізуге міндетті (ҚПК 70-бабы).

Қорғаушы өзін қорғау жөніндегі іс жүргізумен тығыз байланысты, сондықтан кейбір жағдайларда оның іс жүргізу тәуелсіздігі іс-әрекеттерінің қорғаушымен үйлесімділігімен белгіленеді.

Қылмыстық процессті жүргізуде қорғау қызметін дұрыс жүзеге асыру үшін айыпталушы тұлғаның негізі мүдделерін негізге алып, заң адвакатқа оның қызметін жүзеге асыруда тыйымдар салады. Адвокат мына жағдайларда құқығы жоқ:

– қорғалушы тұлғанының мүддесіне қайшы келетін, құқықтарын іске асыруына кедергі ететін әрекеттерді жасау;

– айыпталушының лауазым деңгейіне қарамастан, қылмыстық іске қатысы бар екендігі, кінәлі екендігін мойындауға, жәбірленуші тұлғамен татуласуын хабар етуге ;

– азаматтық іс бойынша талапты тануға;

– қорғауындағы тұлғаға берілген арыздарды қабылдамай, кері қайтаруға;

– адвокат көмегіне жүгінуге және оны іске асыруға қатысты өзіне белгілі ақпараттар мен деректерді жария етуге.

Қорғаушы қызметін заңды тұрғыда қамтамасыз ететін маңызды кепілдіктер:

– қорғаушыны айыпталушы тұлғамен сөйлестіруге тыйым салу;

– заң бекітілген негіздерден өзге, іс жүргізу

– құжаттарымен басқа да материалдар мен танысуға тексеруге, алуға шектеу қоюға;

– адвокат процеске қатысуға жіберілген сәттен бастап адвокатқа қорғалушысын қамауда ұстаудың барлық уақытында іске қатысуға жіберілгендігі туралы жазбаша растау құжатын беру міндеті;

– қорғаушы қызметіне заңсыз араласу, кедергі ету негіздері айқындалған сәтте құқықтық жауапкершіліктің туындайды.

Қорғалушы мен адвокат секілді іске қатысушылардың қатынастарын қарастырып, Д.К.Қанафин нақты теңдік жоқ екендігін және мүлдем болмайды деп есептейді. Автор, қорғаушының заң біліміне қойылатын талап мәселені шешу мүмкін емес. Сол үшін ол еңбегінде «қорғаушы» сөзін «адвокат» деген терминмен ауыстырып, кәсіби қорғауды ұсынды [70, б.70].

Әлбетте, бұл тұжырымды қабылдау көлемді қаражатты шығындарды қажет етеді, өйткені ақшасы жоқ айыпталушыны қорғайтын қорғаушы қызметі үшін бюджет қаражатынан төленуі қажет. Сонымен қатар, Д.К. Канафиннің мәселенің тұтастай қоюы, біздің ойымызша, назар аударуға тұрарлық және тамаша теориялық және мүлтіксіз теориялық-құқықтық негіздемеге ие.

Адвокаттың қылмыстық процеске қатысуы қорғаушы функциясының бөлінбейтін, маңызды белгісі, объективті заңдылығы деуге болады. Қорғаушы қылмыстық процессте заңмен шектеу қойылмаған құралдарды, әдістерді пайдаланып, қатаң түрде кәсіби көмегін беруге үлкен күш салатындығын болжайды. Қорғаушылар қылмыстық процесске қатысушы тұлғалардың бірі болып есептеледі және өз міндеттерін орындап, тараптардың теңдігі анықтап, құқықтарын қорғауға шақырылады. Қорғаушының процесске қатысуы соттың ең әділ шешімінің, дұрыс жұмысының кепілі болып саналады. Сонымен қоса, қылмыстық сот ісін жүргізудің конституциялық кепілдіктерін нығайтып, ұлғайтудың маңызды алғышарттары жасалуда. Адвокаттардың мемлекет жағынан кепілдік берген заң көмегін жүзеге асыру мәселелері де өте өзекті.Алғашқы өзгерістер мемлекет кепілдік берген заң көмегі аясында адвокаттарға еңбекақы төлеу жүйесіне әсер етті. Мемлекет кепілдік берген заң көмегін төлеу қағидаларына тиісті өзгерістер енгізілді.Республикалық адвокаттар алқасы (РАА) адвокаттардан мемлекет есебінен көрсетілетін заң көмегі үшін төлемақыны сағаттық есептеуге көшу мәселесін көптен бері көтеріп келеді.Осы уақытқа дейін адвокаттың мұндай жұмысы үшін төлем минутына төленді. Мысалы, егер адвокат бес минуттық тергеу әрекетіне қатысса, онда оның жұмысы осы бес минут ішінде бюджет есебінен төленеді. Бұл ретте, осындай минуттық процеске қатысу үшін адвокат оның басталуын күтіп, бірнеше сағат жұмсайды және нәтижесінде үш жүз теңгеден аспайтын мөлшерде төлем алады. ҚР бұл мәселені барлық алаңдарда атап өтті, оның ішінде қазақстандық адвокатураны дамыту тұжырымдамасында және адвокатура мен адвокаттық қызметтің жай-күйі туралы Ұлттық баяндамада атап өтті.Сонымен қатар, ҚР өкілдері адвокаттардың еңбекақысының минуттық есебін даулау бойынша кассациялық сатыға қатысты және Жоғарғы Сот адвокаттардың кепілдендірілген заң көмегі сағаттық мөлшерлемемен төленуі керек деген дәлелдерін негізді деп таныды.Түзетулер күшіне енгеннен кейін және «Заң-

көмек» ақпараттық жүйесінде тиісті техникалық пысықтаулар жүргізілгеннен кейін адвокаттың тергеу әрекеттеріне немесе сот отырыстарына қатысу уақыты бірінші минуттан бастап енді бірінші сағат шегінде сағаттық ставка бойынша есептелетін болады. Егер адвокат бір сағаттан артық көмек көрсетсе, онда екінші сағатты есептеу отыз минутқа бөлінген сағаттық мөлшерлеме бойынша да есептеледі. Маңызды өзгерістер адвокаттың іс жүргізу және тергеу әрекеттеріне қатысуының бірінші және екінші сағатына қатысты. Қазақстан Республикасы бұл мемлекет кепілдік берілген заң көмегі жүйесінде адвокаттардың еңбекақысын арттыру жолындағы алғашқы қадам ретінде ғана қарастырылуы тиіс деп санайды.Адвокаттар күн сайын дерлік орындайтын, кейде олардың өмірі мен денсаулығына тікелей қауіп төндіру мүмкіншілігі аса жоғары интеллектуалды жұмыс барабар және әділ төленуі керек, сондықтан ҚР өз тарапынан осы бағытта жұмысын жалғастыруда. МКТЗК жүйесі ұқсас басқа елдердің тәжірибесін зерделеу негізінде осы мемлекеттік бағдарламаға түбегейлі реформа жүргізу ұсынылады және Әділет Министрлігінің жаңа басшылығымен алға қойылған барлық мақсаттарға қол жеткізілуі маңызды.

Адвокаттардың тәртіптік жауапкершілігі көп жағдайларда сот тәртібімен дауланады. Бірнеше тәжірибелік мысалдарды қарастырып өте кетейік:

Талапкер К. Б. Тимербаев, адвокаттар алқасының мүшесі болып табылады

«Солтүстік Қазақстан облысының Адвокаттар алқасы». Талапкер сотқа, Солтүстік Қазақстан облыстық адвокаттар алқасына Солтүстік Қазақстан облыстық адвокаттар алқасы конференциясының 2021 жылғы 20 қарашадағы № 3 жұмыс істеген алқа ардагерлерін мүшелік жарналардан босату туралы шешімін жарамсыз деп тану туралы жүгінді 35 жылдан астам уақыт бойы сот ісін жүргізу конференцияның 35 жылдан астам жұмыс істеген алқа мүшелерін мүшелік жарналардан босату туралы қабылдаған шешімі Заңның императивті нормаларын бұзады, кейбір адвокаттарды өтіліне байланысты мүшелік жарналарды төлеуден босатады, теңдік қағидатын бұзады, ақылға қонымсыз және әділетсіз болып табылады, мүшелік жарналар ставкаларын белгілеу туралы шешім демек, оларды төлеуден босатуды тек алқа мүшелерінің сайланған делегаттарының конференциясы емес, жалпы жиналыс қабылдауы мүмкін.

Жауапкер сот ісіне жазбаша кері байланыс берді, онда Конференция адвокаттар алқасының дербес басқару органы болып табылады, оны құру мүмкіндігі «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» және «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» заңдарда тікелей көзделген, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заң адвокаттар алқасының жоғарғы органы жалпы жиналыс болып табылатындығын көрсетеді оның мүшелерінің конференциясы, адвокаттар алқасы мүшелерінің жалпы жиналысы (конференциясы) адвокаттар алқасы қызметінің кез келген мәселелерін шешуге құқылы. 2018 жылғы 10 ақпанда алқа мүшелерінің жалпы есеп беру – сайлау жиналысы өтті жиналысқа талапкер Б. Қ. Тимербаев қатысты. Жиналыс болды алқа мүшелерінің жалпы жиналысының құқықтарымен 4 жыл мерзімге конференция құру туралы шешім қабылданды, сондай-ақ жалпы саны 27 адамнан тұратын конференция делегаттары сайланды. Талапкердің құқықтары бұзылған жоқ, өйткені талапкер

конференция делегаты болған жоқ. Конференцияның даулы шешімі конференцияның сайланған делегаттары құрамының үштен екісі болған кезде қабылданды.

Соттағы талапкер сотқа осындай түсініктеме бере отырып, онда көрсетілген негіздер бойынша талап қоюды қанағаттандыруды сұрады.

Жауапкердің соттағы өкілдері талап қоюға жазбаша кері қайтарып алуда баяндалған негіздер бойынша талап қоюды қанағаттандырусыз қалдыруды сұрады.

Қазақстан Республикасы Заңының 52-бабы 1-тармағының талаптарына байланысты «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» (бұдан әрі-заң),адвокаттар алқасының жарғысында, оның ішінде: құқықтар менадвокаттар алқасы мүшелерінің міндеттері; мүшелік және мақсатты жарналар.

Заңның 54- бабы 1-тармағының 6) тармақшасына сәйкес адвокаттар алқасы мүшелерінің жалпы жиналысы (конференциясы) адвокаттар алқасы қызметінің мәселелері, мүшелік ставкаларды белгілеужәне айлық жалақының еселенген мөлшерінде есептелетін нысаналы жарналар республикалық туралы заңда белгіленген есептік көрсеткішкетиісті қаржы жылына арналған бюджетке, бұл ретте адвокаттар,ауылдық елді мекендерде кәсіби қызметті жүзеге асыратын немесе адвокаттық қызмет өтілі аз жастар белгіленген мөлшерлеменің елу пайызы мөлшерінде мүшелік және нысаналы жарналар төлейді.

Заңның 55-бабы 2-тармағының 6) тармақшасына сәйкес адвокаттар алқасының төралқасы жүктілігі және босануы бойынша не бала үш жасқа толғанға дейін оның күтімі бойынша демалыста болған кезеңге адвокаттарды және еңбекке уақытша жарамсыздық салдарынан қатарынан екі айдан артық адвокаттық қызметті жүзеге асырмайтын адвокаттарды мүшелік және нысаналы жарналарды төлеуден босатады.

Заңның 61-бабы 4-тармағының ережелері бойынша адвокаттар алқасының мүшелері өз құқықтары мен міндеттеріне тең.

Солтүстік Қазақстан облыстық адвокаттар алқасы Жарғысының 7.7-тармағының Е) тармақшасына сәйкес алқаның жалпы жиналысының (конференциясының) айрықша құзыретіне Қазақстан Республикасының заңнамалық актісінде белгіленген айлық есептік көрсеткіштің еселенген мөлшерінде есептелетін мүшелік және нысаналы жарналар мөлшерлемелерін белгілеу жатады.

Заңның жоғарыда аталған нормаларынан заңда 35 жылдан астам жұмыс істеген адвокаттарды мүшелік жарналардан босату көзделмеген мүшелік жарналарды төлеуден босату үшін негіздердің толық тізбесі белгіленгені шығады.

Осылайша, алқа мүшелерін мүшелік жарналардан босату туралы шешім қабылдау құқығы көзделмегені анықталды «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заң да,Солтүстік Қазақстан облысы адвокаттар алқасының жарғысымен.

Жауапкердің талапкердің құқықтары бұзылмаған деген дәлелдері, қазіргі уақытта талап бойынша даудың мәні жоқ, өйткені талапкер даулаған шешім жойылды, сот оны ауқатты емес деп санайды.

Мәселен, конференцияның 2023 жылғы 23 қыркүйектегі шешімімен

алқаның қаржылық жағдайының нашарлауына және айтарлықтай қысқаруына байланыстының саны, мүшелік жарналарды төлеуден босататын жеңілдік 35 жылдан астам жұмыс істеген алқа ардагерлері 2021 жылғы 20 қарашадағы № 3 конференцияда қабылдаған 2023 жылдың 1 қазаннан бастап уақытша күшін жойды.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 2-бабының 1-бөлігіне сәйкес: азаматтық заңнама ол реттейтін қатынастарға қатысушылардың теңдігін тануға негізделеді.

Заңның 61-бабы 2-бөлігінің 3-тармағына сәйкес адвокаттар алқасының мүшесі мүшелік және нысаналы жарналарды төлеуге міндетті.

Заңның 61-бабының 4-бөлігіне сәйкес-адвокаттар алқасының мүшелері өз құқықтары мен міндеттеріне тең.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты сот жауапкердің талапкердің құқықтары бұзылмағандығы туралы дәлелдерін бай емес деп санайды, Заңның келтірілген нормалары талапкердің адвокат және Солтүстік Қазақстан облыстық адвокаттар алқасының мүшесі ретіндегі құқықтарына нұқсан келтіретінін куәландырады.

Белгіленген мән-жайларды ескере отырып, талапкердің дәлелдері сот отырысында өз растауларын тапты, талап негізделген және қанағаттандырылуға жатады.

АІЖК-нің 109-бабы баптарының талаптарына сәйкес жауапкерден талапкердің пайдасына 1 725 теңге мөлшерінде мемлекеттік бажды төлеу кезінде ол шеккен шығыстар өндіріп алуға жатады.

Бағлан Қайратұлы Тимербаевтың Солтүстік Қазақстан облыстық адвокаттар алқасына 2021 жылғы 20 қарашадағы № 3 Солтүстік Қазақстан облыстық адвокаттар алқасы конференциясының шешімін жарамсыз деп тану туралы талабы қанағаттандырылсын.

Солтүстік Қазақстан облыстық адвокаттар алқасы конференциясының 2021 жылғы 20 қарашадағы № 3 35 жылдан астам жұмыс істеген алқа мүшелерін мүшелік жарналардан босату туралы шешімі жарамсыз деп танылсын.

Солтүстік Қазақстан облыстық адвокаттар алқасынан Бағлан Қайратұлы Тимербаевтың пайдасына 1 725 (бір мың жеті жүз жиырма бес) теңге мөлшерінде мемлекеттік баж өндірілсін.

Шешімге Тараптар апелляциялық шағым және (немесе) АІЖК-нің 403,404-баптарының талаптарын сақтай отырып, прокурордың өтінішхаты Петропавл қаласының № 2 соты арқылы Солтүстік Қазақстан облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасына түпкілікті нысанда шешім шығарылған күннен бастап бір ай ішінде, ал сот талқылауына қатыспаған тұлғалар шешімнің көшірмесін оларға жіберген күні апелляциялық шағым бере алады [71].

Тағы бір сот ісін қарастырсақ, 2023 жылғы 27 қаңтардағы адвокаттардың тәртіптік комиссиясы отырысының №16 хаттамасымен тәртіптік комиссия мүшелері ұсынылған материалдарды зерделеп, қаулы етті: заңнама нормаларын және адвокаттық қоғамдастықтың ішкі ережелерін өрескел бұзғаны үшін адвокат Г.К. Әкімбекованы тәртіптік жауаптылыққа тарту және 45-тармақтың 4-тармақшаларына сәйкес Павлодар облыстық адвокаттар алқасынан шығару

түріндегі тәртіптік жаза шарасын қолдану 2018 жылғы 23 қарашадағы РККА бекіткен адвокаттардың тәртіптік комиссиясы туралы ережелер.

Адвокаттардың тәртіптік комиссиясының 2023 жылғы 27 қаңтардағы шешімімен комиссия: адвокат Гүлжайнат Қарайқызы Әкімбекованың іс-әрекеттерінде, заңнама талаптарында, адвокаттардың кәсіби әдеп кодексінде, алқа Жарғысында өрескел бұзушылықтардың бар екенін мойындау туралы шешім қабылдады.

Павлодар облыстық адвокаттар алқасынан шығару түрінде адвокат Г.К. Әкімбековаға тәртіптік жауапкершілік шарасы қолданылсын.

Павлодар облыстық адвокаттар алқасынан шығару түрінде адвокат Г.К. Әкімбековаға тәртіптік жауапкершілік шарасы қолданылсын.

Қазақсан Республикасы тәртіптік комиссиясының 2023 жылғы 10 наурыздағы № 54 хаттамасымен: адвокатураның тәртіптік комиссиясы туралы Ереженің 41-тармағының 3-тармақшасына сәйкес Павлодар облыстық адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясының 2023 жылғы 27 қаңтардағы г. К. Әкімбековаға қатысты шешімінің күшін жою және жаңа шешім қабылдау туралы шешім қабылданды.

Комиссияның қарауы барысында анықталған тәртіптік іс жүргізуді қозғау үшін жол берілетін себептердің болмауы салдарынан адвокат Г.К. Әкімбековаға қатысты тәртіптік іс тоқтатылсын, оған сәйкес адвокат өз адвокаттық қызметін жүзеге асырмайтын адамдардың арыз-шағымдарын алқа Төралқасы төрағасының ұсынуы үшін негіз болып табылмайды.

Нақтыланған талаптарды ескере отырып, талапкер 2022 жылғы 14 желтоқсанда Павлодар облыстық адвокаттар алқасына, 2022 жылғы 13 желтоқсанда Г.К. Әкімбековке, процеске қатысушы – кәмелетке толмаған жәбірленушінің өкілі бола отырып, г. К. Әкімбековке шағым бергеніне дәлелдей отырып, жауапкерге көрсетілген талап арызбен жүгінді сотқа дейінгі тергеп - тексеру деректерін жария етпеу туралы қолхатпен бірінші сатыдағы сот соттаған – оның ағасына қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері фактісі бойынша қылмыстық іс бойынша мән-жайларды жариялады. Қылмыстық іс жабық сот отырысында қаралды. Апелляцияға ол «Instagram» әлеуметтік желісінде істің мән-жайын жариялау дәлелдері бар скриншоттарды тіркеді, сондай-ақ осы фактіні жариялайтын жаңалықтарды жазып, «Ирбис» ТРК бейнеролигін және тәртіптік комиссия Г.К. Әкімбекованың сұхбатын берді. 2023 жылғы 10 наурызда Республикалық адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясының шешімі жойылды, ол келіспейді, мұндай шешім қабылдаған кезде адвокаттардың тәртіптік комиссиясы туралы ереженің талаптары бұзылған деп санайды.

Жауапкерден пікір келіп түсті, онда Павлодар облыстық алқасының тәртіптік комиссиясы адвокаттардың тәртіптік комиссиясы туралы 2018 жылғы 23 қарашадағы Ереженің (бұдан әрі – ереже) 55-бабының талаптарын бұзғанын көрсетті. Соттан соттан бас тартуды сұрайды.

Үшінші тұлға Павлодар облыстық адвокаттар алқасы кері байланыс берді, онда Ереженің 55-тармағы тәртіптік комиссияға емес, алқа төралқасына қатысты талаптарды белгілейтінін көрсетті. Төралқа мен тәртіптік комиссия өкілеттіктері

мен міндеттері бөлінген адвокаттар алқасының тәуелсіз және дербес органдары болып табылады. Ұсыным енгізу құқығына алқа Төралқасы, тиісінше Павлодар облыстық адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясы Ереженің 55-тармағын бұза алмады, өйткені ол өзіне ұсыныс енгізе алмады. Павлодар облыстық адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясының адвокат Г. К. Әкімбекованы адвокаттар алқасынан шығару туралы шешімі, оның ішінде Г. К. Әкімбекова тарапынан заңның және адвокаттық қоғамдастықтың ішкі ережелерінің бірнеше рет және өрескел бұзылуына байланысты қабылданды. 2022 жылғы 21 қазанда адвокат Г.К. Әкімбекова Екібастұз қалалық сотының 2022 жылғы 01 тамыздағы жеке ұйғарымымен және Павлодар облыстық сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасының 2022 жылғы 22 қыркүйектегі жеке қаулысымен белгіленген заңнама талаптарын және адвокаттық қоғамдастықтың ішкі ережелерін өрескел бұзғаны үшін қатаң сөгіс түрінде тәртіптік жауапкершілікке тартылды. Павлодар облыстық адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясы г.К. Әкімбекова қысқа уақыт ішінде заңнама талаптарын және адвокаттық қоғамдастықтың ішкі ережелерін бірқатар өрескел бұзушылықтар жасағанын, өзі үшін тиісті қорытынды жасамағанын, сондай-ақ өкінбегенін және өтініш берушілер А.М. Рамазанова мен Е.Н. Қарағаевпен татуласу үшін шаралар қабылдамағанын ескертті. Осы жағдайлардың жиынтығын ескере отырып, г. К. Әкімбекованы Павлодар облыстық адвокаттар алқасының қатарынан шығару туралы шешім қабылданды. Соттан А.М. Рамазановаңың талабын қанағаттандыруды сұрайды. Республикалық адвокаттар алқасы Адвокатурасының тәртіптік комиссиясына.

Үшінші тұлға Г.К. Әкімбекова пікір білдірді, онда оның кәмелетке толмаған жәбірленушінің мүдделерін білдіру жөніндегі Адвокаттық қызметі талапкермен байланысты емес екенін көрсетті. Талапкерге қатысты ол адвокаттық қызмет атқарған жоқ. Демек, Павлодар облыстық адвокаттар алқасы төралқасының төрағасында ұсыныс енгізуге негіз болған жоқ. Соттан соттан бас тартуды сұрайды.

«Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі» мемлекеттік мекемесінің Үшінші тұлғасынан кері байланыс келіп түсті, онда Заңның 65-бабының нормаларына сәйкес Республикалық адвокаттар алқасы коммерциялық емес, тәуелсіз, кәсіби, өзін-өзі басқаратын болып табылатынын көрсетті. Адвокаттар алқаларының міндетті мүшелігіне негізделген өзін-өзі қаржыландыратын ұйым әділет органдарының құзыретіне адвокатураның тәртіптік комиссиясының шешімдерінің күшін жою жөніндегі мәселелерді қарау кірмейді. Осыған байланысты, талапкердің талап арызында баяндалған мәселелерді шешу соттың қарауына қалдырылады.

Талапкердің өкілі Е.Б. Рамазанов пен үшінші тұлғаның өкілі Д.У. Абдрахманов талапты толық қолдап, соттан қанағаттандыруды сұрады.

Жауапкердің өкілі А.Н.Токарева, үшінші тұлға г. К. Әкімбекова шағымды мойындамады және кері байланыста көрсетілген негіздер бойынша бас тартуды сұрады.

Мемлекеттік мекеменің үшінші тұлғасының өкілі «Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі» Н. А. Аманова талап қоюдың шешімін

соттың қарауына қалдырды.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 6-бабына сәйкес меншік субъектілері мен объектілері, меншік иелерінің өз құқықтарын жүзеге асыру көлемі мен шектері, оларды қорғау кепілдіктері заңмен айқындалатыны жөн.

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының (бұдан әрі – Заң) 1 – бабының 1) тармақшасына сәйкес Адвокаттық қызмет-жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау және іске асыруға жәрдемдесу мақсатында адвокаттар осы Заңда белгіленген тәртіппен кәсіби негізде көрсететін заң көмегі.

Адвокаттардың кәсіби этикасы кодексінің 2, 5, 6-тармақтарына сәйкес, адвокат өзінің кәсіби қызметінде құқық пен заңға қызмет ету миссиясын білуі, құқық үстемдігі қағидаттарын бекітуге және практикалық іске асыруға және заңдылықты мүлтіксіз сақтауға жәрдемдесуі тиіс.

Заңның 72 және 73-баптарына сәйкес адвокаттар мен адвокатураның тәртіптік комиссиялары адвокаттар алқасы мен РКА-ның тәуелсіз органдары болып табылады.

Іс материалдарынан Павлодар облыстық адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясының (бұдан әрі – шешім) 2023 жылғы 27 қаңтардағы шешімімен адвокат Г.К. Әкімбекованың, заңнама талаптарының, адвокаттардың кәсіптік әдеп кодексінің, алқа Жарғысының және Г. К. Әкімбекованың іс-әрекеттерінде өрескел бұзушылықтардың бар екендігі танылды.

2023 жылғы 10 наурызда адвокатураның тәртіптік комиссиясы туралы Ереженің (бұдан әрі – ереже) 41-тармағының 3-тармақшасына сәйкес ҚР тәртіптік комиссиясы 2023 жылғы 27 қаңтардағы әзірге тәртіптік комиссияның адвокат Г. К. Әкімбекованы әзірге алып тастау түрінде тәртіптік жауаптылыққа тарту туралы шешімінің күшін жойды және адвокатқа қатысты тәртіптік істі тоқтату туралы жаңа шешім қабылдады Акимбекова Г. К., комиссияның қарау барысында анықталған тәртіптік іс жүргізуді қозғау үшін жол берілетін себептердің болмауына байланысты, өйткені ол осы уақытқа дейін Ереженің 55-бабының талаптарын бұзған.

Ереженің 42-тармағына сәйкес, егер тәртіптік істің мән-жайларын адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясы толық және дұрыс белгілесе, бірақ нормативтік құқықтық актілерді қолдануда қателік жіберілсе, адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясының шешімі толығымен не оның бір бөлігінде өзгертілген немесе жойылған кезде, тәртіптік комиссия істі жаңа қарауға бермей, жаңа шешім шығарады.

Адвокатураның тәртіптік комиссиясы адвокаттардың тәртіптік комиссиясының шешімдеріне шағымдарды қарауға құқылы және осындай қарау қорытындылары бойынша Заңның 73-бабы 5-тармағының 3) тармақшасына сәйкес адвокаттардың тәртіптік комиссиясының шешімінің күшін жоюға және жаңа шешім қабылдауға құқылы.

Адвокатураның тәртіптік комиссиясының 2023 жылғы 10 наурыздағы даулы шешімінде екі шағым көрсетілген: Е. У. Қарағаева және А. М. Рамазанова бір өндіріске біріктірілді. Е. Ө. Қарағаев заң консультанттары палатасының мүшесі бола отырып, азаматтық іс бойынша талапкердің атынан қатысқанын

түсіндірді, онда г.К. Әкімбекова үшінші тұлғаның атынан өкілдік етті және сот отырысында оны қабілетсіз деп атады, оны қорлау деп санады. А. м. Рамазанова адвокат Г.К. Әкімбекова әлі заңды күшіне енбеген үкімді жариялағанын түсіндірді.

Ереженің 55-тармағына сәйкес алқа Төралқасы төрағасының ұсынысын енгізу үшін: адвокат өз адвокаттық қызметін жүзеге асырмайтын адамдардың шағымдары, өтініштері, сондай-ақ адвокаттың әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) анонимді өтініштер негіз болып табылмайды.

Осылайша, комиссия аумақтық тәртіптік комиссия Ереженің 55-тармағының талаптарын бұзды деген қорытындыға келді, өйткені адвокат Г.К. Әкімбекова талапкер А.Ж. Рамазановаға қатысты өзінің адвокаттық қызметін жүзеге асырмады, бұл ретте адвокат Г.К. Әкімбековаға қатысты тәртіптік іс жүргізуді тоқтату туралы шешім қабылданды өндіріс.

Сонымен қатар, Республикалық адвокаттар алқасының мүшелері ұсынылған «Ирбис» ТРК ролигімен танысып, онда Г.К. Әкімбекова қылмыстық іске түсініктеме беріп, г. К. Әкімбекованың жеке деректерге сілтеме жасамай мән-жайларды баяндағанын, сондай-ақ үкімді жария етуге аталған телеарнаның журналистері қатысқанын және соттың үкімді жария етуін тікелей түсіргенін анықтады. Сотталушының беті жасырылды.

Сот адвокат Г.К. Әкімбекова талапкер А.М. Рамазановаға қатысты өзінің адвокаттық қызметін жүзеге асырмағанын анықтады. Талаптар жоғарыда аталған ережені Павлодар облыстық алқа тәртіптік комиссиясы бұзды.

Осыған байланысты, талапкердің Республикалық адвокаттар алқасы жаңа шешім шығарған кезде Ереженің 19,77,28,31-тармақтарының талаптарын бұзды деген дәлелдерін сот дәрменсіз деп санайды.

Сондай-ақ, Г.К. Әкімбекованың адвокаттың кәсіби этикасы кодексінің 2-тармағының талаптарын бұзғаны, атап айтқанда адвокат атағын жамандағаны және адвокатура институтына деген қоғамдық сенімге нұқсан келтіргені туралы үшінші тұлғаның дәлелдерін сот дәрменсіз деп санайды, өйткені адвокат Г. К. Әкімбекова талапкер А. М. Рамазановаға заң көмегін көрсетпегені анықталды.

Мұндай жағдайларда А. М. Рамазановаңың Республикалық адвокаттар алқасына 2023 жылғы 10 наурыздағы Республикалық адвокаттар алқасы Адвокатурасының тәртіптік комиссиясының шешімін заңсыз деп тану және күшін жою туралы талабынан бас тарту керек.

Рамазанова Арайлым Мұратбекқызының Республикалық адвокаттар алқасына 2023 жылғы 10 наурыздағы Республикалық адвокаттар алқасы Адвокатурасының тәртіптік комиссиясының шешімін заңсыз деп тану және күшін жою туралы талабынан бас тарту.

Шешімге Тараптар апелляциялық шағым және (немесе) прокурордың өтінішхаты Қазақстан Республикасы Азаматтық іс жүргізу кодексінің 403, 404-баптарының талаптарын сақтай отырып, шешім түпкілікті нысанда шығарылған күннен бастап бір ай ішінде Астана қаласының азаматтық істер жөніндегі ауданаралық соты арқылы Астана қаласының сотына азаматтық істер жөніндегі сот алқасына берілуі мүмкін [72].

Тағы бір сот арқылы адвокат құқығын қорғау фактісін қарастырайық,С.С.

Сүлейменова адвокаттық қызметті Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі берген адвокаттық қызметпен айналысу құқығына жылдың 22 қазанындағы №19021106 мемлекеттік лицензия негізінде жүзеге асырады.

С С. Сүлейменованы тәртіптік жауапкершілікке тарту туралы мәселені қарауға 2023 жылғы 09 қаңтардағы А.Т. Матаеваның адвокаттардың кәсіби әдеп кодексінің талаптарына сәйкес заң көмегін көрсету және бұзуға жәрдемдесу жөніндегі адвокат С.С. Сүлейменованың әрекеттеріне шағымы негіз болды.

Заң қызметтерін көрсетуге арналған 2022 жылғы 05 қарашадағы №42 шарт, мүдделерді ұсынуға сенімхатты қайтаруда, шарт бойынша қызмет туралы есепті ұсынуда, №42 шарттың көшірмесін алуда, 198000 теңге мөлшерінде төленген гонорарды қайтаруда [73].

Астана қаласы Адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясының (бұдан әрі-КДКК) 2023 жылғы 06 сәуірдегі №04 шешімімен С.С. Сүлейменоваға «ескерту» түріндегі тәртіптік жаза қолданылды.

Бұдан әрі С.С. Сүлейменованы тәртіптік жауапкершілікке тарту туралы мәселені қарауға 2022 жылғы 05 желтоқсандағы Б.Н. Құралованың заңгерлік көмек көрсету туралы тапсырманы өзіне қабылдаған С.С. Сүлейменованы жауапқа тарту туралы шағымы, заң қызметтерін көрсету туралы Шартты бір мезгілде бұза отырып және төленген гонорарды қайтару үшін негіз болды 10000000 теңге.

2023 жылғы 11 сәуірдегі №05 ДКК шешімімен С.С. Сүлейменоваға»сөгіс» түріндегі тәртіптік жаза қолданылды.

ААТК хаттамаларынан үзінді көшірмелер талапкерге 2023 жылдың 05 мамырында тапсырылды. Астана қаласы Адвокаттар алқасы төралқасының шешімімен (бұдан әрі Төралқа) 2023 жылғы 26 сәуірдегі (бұдан әрі – шешім) «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңның (бұдан әрі-заң) 60-бабы 1-тармағының 2) тармақшасы бойынша адвокат Саида Сайлауқызы Сүлейменованың Астана қаласы Адвокаттар алқасына мүшелігі тоқтатылды.

Шешімнен үзінді көшірме талапкерге 2023 жылғы 28 сәуірде табыс етілді.

Талапкер сотқа Астана қаласының адвокаттар алқасына (бұдан әрі-алқа) ДКК шешімдерін заңсыз деп тану және олардың күшін жою, сондай-ақ оны алқадан шығару туралы шешім қабылдау туралы талап арызбен жүгінді.

Жазбаша пікірде жауапкер жауапкер тарапынан қандай да бір бұзушылықтарға жол берілмегенін дәлелдей отырып, адвокаттың жасаған іс-әрекеттері негізінде тәртіптік жауапкершілікке тартылғанын мойындамады, өйткені талап қоюшының өзіне тән атрибуттары бар заң көмегін көрсетудің ең төменгі стандарттары орындалды. Тұтастай алғанда, көрсетілген заң көмегінің толықтығы мен сапасы туралы үзілді-кесілді қорытындыға келу мүмкін емес, өйткені істің барлық мән-жайлары, сондай-ақ шарттарды бұзу және олар бойынша төлемді қайтару туралы мәселелерді қарау жалпы юрисдикция соттарының айрықша құзыреті белгісіз. 2023 жылғы 9 наурыздағы алқа ұсынысы бойынша тәртіптік іс қозғалды, оған сәйкес адвокат С. С. Сүлейменованың заң көмегін көрсету шарттары талаптарында бірқатар сәйкессіздіктер анықталды. Клиенттермен жасалған талапкердің шарттары Заңның талаптарына сәйкес келмейді және оның мазмұнынан адвокаттың өзінің адвокаттық қызметін кімге

және қандай іс жүргізу мәртебесіне қатысты екендігі түсініксіз болатындай етіп тұжырымдалған. Осылайша, Төралқаның пікірінше, адвокат өзінің іс-әрекетімен, келісімшарттар жасаумен тікелей қолданыстағы заңнаманың талаптарына қайшы келетін адвокат С.С. Сүлейменова адвокаттың қызметін реттейтін НҚА-да көзделген адвокаттың да, сенім білдірушінің де құқықтары мен міндеттеріне қатысты сенімгерді жаңылыстырады. Алқаның ұсынылуын және қоса берілген материалдарды зерделеу кезінде заң көмегін көрсету туралы шартты жасаудың дұрыстығына қатысты мән-жайлар, атап айтқанда адвокаттың заң көмегін көрсету саласындағы құқықтық қатынастарды реттейтін қолданыстағы заңнаманы бұзуы өз растауын тапты. Төралқаның адвокат алқасына мүшелігін тоқтату туралы шешімі С.С. Сүлейменова Заңның 60-бабы нормасының мәні мен талабына толық сәйкес келеді. Соттан бас тартуды сұрайды.

Сот отырысында талапкер С.С. Сүлейменова талап арыздарды қолдап, оларды қанағаттандыруды сұрады, сотқа 2023 жылдың наурыз айында алқа төрағасы сайланғанын, онда ол сайланған Төраға – Р.Е. Узкановқа қарсы дауыс бергенін, ол туралы ашық сөйлегенін, осыдан кейін қудалау басталғанын, 06 Сәуірде және 11 сәуірде шағымдар бойынша тәртіптік жауапкершілікке тартылғанын түсіндірді А. т. Матаева 2023 жылғы 09 қаңтардағы және Б. Құралова 2023 жылғы 05 желтоқсандағы, яғни мерзімі өткеннен кейін, мұны айқын бұзушылық деп санайды. Сонымен қатар, ол екі рет алқаға мүшеліктен шығу туралы өтініш берді, бірақ бұл өтініштер қаралмады, жауапкер шағымның шеңберінен шығып, шарттың талаптарын талқылады деп санайды.

Талапкердің өкілі Б.Ж. Әлішев өзінің сенім білдірушісін қолдады, сотқа жауапкер оны тәртіптік жауапкершілікке тарту үшін адвокаттың Заңы мен этикасының қандай нормаларын бұзғаны дәлелденбегенін, сондай-ақ жауапкер Әділет министрлігі бекіткен үлгілік үлгідегі заң көмегі шартын ұсынбағанын түсіндіріп, талап арызды қанағаттандыруды сұрады.

Жауапкердің өкілі А.М. Когамов сотқа талапкердің Заңның және адвокаттың этикасының ресми бұзушылықтарын тексеру арқылы анықтағанын түсіндіре отырып, кері қайтарып алуда айтылған дәлелдер бойынша талап арызды мойындамады, бұл ретте талапкер заң талаптарына сәйкес келмейтін «заң көмегі» емес, «заң қызметтері» туралы шарт жасасады. Сонымен қатар, шарттар оның мазмұнынан адвокат өзінің адвокаттық қызметін кімге және қандай іс жүргізу мәртебесіне қатысты түсініксіз болатындай етіп тұжырымдалған, шарттар талаптарында бірқатар сәйкессіздіктер анықталған. 2014 жылғы 26 қыркүйекте Адвокаттар алқалары делегаттарының республикалық конференциясы бекіткен адвокаттардың кәсіби этикасы кодексінің 4-тармағына сәйкес адвокат заң көмегін көрсету үшін қажетті заңнамалық новеллалар туралы ақпаратты меңгеру мақсатында кәсіби біліктіліктің жоғары деңгейін тұрақты ұстап тұруға, өз білімін жетілдіруге міндетті. Алқадан шығару адвокаттың лицензиясынан айыру үшін негіз болып табылады, ол туралы шаралар қабылданады.

№1, №2 талаптар бойынша.

Заңның 1-бабы 1) тармақшасының және 6) тармақшасының тәртібімен

Адвокаттық қызмет-бұл жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау және іске асыруға жәрдемдесу мақсатында осы Заңда белгіленген тәртіппен адвокаттар кәсіби негізде көрсететін заң көмегі.

Заңның 60-бабы 1-тармағының 2) тармақшасында адвокаттың адвокаттар алқасына мүшелігін: адвокат өз міндеттерін атқару кезінде Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптары мен нормаларын, адвокаттар алқасының жарғысында бекітілген заң көмегін көрсету қағидаттарын өрескел не бірнеше рет бұзған жағдайларда, адвокаттар алқасының төралқасы тоқтататыны белгіленген.

Заңның 72 - бабының 5, 6, 9-тармақтарының тәртібімен адвокаттардың тәртіптік комиссиясы адвокатқа мынадай тәртіптік жаза шараларын қолдануға құқылы:

1) ескерту;

2) сөгіс;

3) қатаң сөгіс;

4) осы Заңның 60-бабында көзделген негіздер бойынша және тәртіппен адвокаттар алқасынан алып тастауды қамтиды.

Адвокаттың тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін бір ғана тәртіптік жаза қолданылуы мүмкін.

Адвокаттардың тәртіптік комиссиясының шешіміне адвокатураның тәртіптік комиссиясында немесе сотта осы шешім жарияланған сәттен бастап үш ай ішінде дау айтылуы мүмкін.

Сотта белгіленгендей, талапкер А.А. Матаева мен Б. Құралованың шағымы бойынша заң талаптарына сәйкес келмегені үшін екі рет жауапқа тартылды, бұдан басқа «ескерту» және «сөгіс» түрінде алқадан шығарылды, яғни талапкерге қатысты алқа сол негіз бойынша үш есе жазаны заңсыз қолданды.

Бұдан басқа, Заңның 72-бабының 4-тармағына сәйкес тәртіптік іс жүргізуді қозғау үшін адвокаттың осы Заңның, Қазақстан Республикасының Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы заңнамасының, адвокаттардың кәсіптік әдеп кодексінің, адвокаттар алқасының Жарғысының, Республикалық адвокаттар алқасы органдарының, адвокаттар алқаларының шешімдерінің талаптарын бұзғанын көрсететін жеткілікті деректердің болуы негіз болып табылады.

Заңның осы нормасының ережесі адвокаттың тәртіптік жауапкершілігі адвокаттық қызметті реттейтін әр түрлі нормаларды бұзған кезде пайда болатындығын нақты көрсетеді. Бұл нормаларды бұзу фактісі адвокаттың тәртіптік теріс қылығын құрайды.

Сонымен қатар, талапкердің өз міндеттерін орындау кезінде заңнама талаптары мен нормаларын, адвокаттар алқасының жарғысында бекітілген заң көмегін көрсету қағидаттарын, адвокаттардың кәсіптік әдеп кодексін бұзғаны туралы дәлелдер сотқа берілмеді, ал шарт талаптарының мазмұны тәртіптік жауаптылыққа тарту үшін негіз болып табылмайды, сонымен қатар жауапкер уәкілетті орган бекіткен үлгілік шартты ұсынбады, Заңда көзделген.

Осылайша, талапкердің өз міндеттерін орындау кезінде Республика заңнамасының, адвокаттардың кәсіби этикасы кодексінің талаптары мен нормаларын өрескел не бірнеше рет бұзуы сотта өз растауын таппады,

талапкердің А.А. Матаева мен Б. Құралованың мүдделерін қорғау жөніндегі адвокаттық қызметті жүзеге асыруын бұзуы сотқа дәлелденбеді.

Сонымен қатар, Заңның 72 - бабының 6-тармағына сәйкес тәртіптік жаза ол анықталған күннен бастап бір айдан аспайтын, бірақ ол жасалған күннен бастап алты айдан аспайтын мерзімде қолданылуы мүмкін.

Демек, егер тәртіптік теріс қылық анықталған күні ол жасалған күннен бастап алты ай мерзім өткен болса, онда қозғалған тәртіптік іс тоқтатылуға жатады.

Анықталғандай, 2023 жылғы 09 Қаңтарда А.Т. Матаевадан 2022 жылғы 05 қарашада болған оқиғалар бойынша шағымдар алқаға келіп түсті, талапкер 2023 жылғы 06 сәуірде, яғни анықталғаннан кейін 1 ай өткен соң және жасалғаннан кейін 6 айдан астам уақыт өткен соң жауапқа тартылды.

2022 жылғы 05 Желтоқсанда Б.Н.Құралованың 2022 жылғы 19-20 тамыздағы оқиғалар бойынша шағымы түсті.

Оның жасалған күніне алты айлық мерзім 2023 жылдың 20 ақпанында және анықталған күннен бастап 2023 жылдың 05 қаңтарында аяқталды, ал талапкер 2023 жылдың 11 сәуірінде ғана жауапқа тартылды.

Осылайша, талапкерге қатысты тәртіптік іс жүргізу тоқтатылуға тиіс болды.

Көрсетілген жағдайларда, ДКК-нің талап қоюшыны тәртіптік жазаға тарту туралы бұйрықтарын сот заңсыз деп танығандықтан, Төралқаның шешімі де жойылуы керек, сондықтан талап қою талаптары толық қанағаттандырылуы керек.

АІЖК-нің 113-бабына, «Қазақстан Республикасы соттарының азаматтық істер бойынша сот шығыстары туралы заңнаманы қолдануы туралы» ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының 14-тармағына сәйкес пайдасына шешім шығарылған Тараптың өтінішхаты бойынша сот процеске қатысқан және қатыспаған өкілдің (бірнеше өкілдің) көмегіне ақы төлеу бойынша екінші тараптан шеккен шығыстарды тұратын бұл Тарап еңбек қатынастарында, Тарап нақты шеккен шығыстар мөлшерінде.

Өкілдік шығыстарды растау кезінде талапкер заң қызметтерін көрсету туралы шартты, өндіріп алуға жататын 220 000 теңге сомасына түбіртекті ұсынды.

АІЖК-нің 109-бабына сәйкес төленген мемлекеттік баж бір талап үшін 0,5 АЕК мөлшерінде қайтарылуға жатады, барлығы 5175 теңге.

Саида Сайлауқызы Сүлейменованың Астана қаласының адвокаттар алқасына тәртіптік жазаны қолдану туралы шешімді, хаттамаларды, мүшелікті тоқтату туралы шешімді заңсыз деп тану және оның күшін жою туралы талабы қанағаттандырылсын [73].

Астана қаласы Адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясының 2022 жылғы 06 сәуірдегі №4 адвокат Саида Сайлауқызы Сүлейменоваға «ескерту» түріндегі тәртіптік жазаны қолдану туралы шешім бөлігінде шешімі заңсыз деп танылсын және оның күші жойылсын.

Астана қаласы Адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясының 2022 жылғы 11 сәуірдегі №5 адвокат Саида Сайлауқызы Сүлейменоваға "сөгіс" түріндегі тәртіптік жазаны қолдану туралы шешім бөлігінде шешімі заңсыз деп

танылсын және оның күші жойылсын.

Астана қаласы Адвокаттар алқасы төралқасының 2023 жылғы 26 сәуірдегі «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңның 60 бабы 1 тармағының 2 тармақшасы бойынша адвокат Саида Сайлауқызы Сүлейменованың Астана қаласы Адвокаттар алқасына мүшелігін тоқтату туралы шешімі бөлігінде шешімі заңсыз деп танылсын және оның күші жойылсын.

Астана қаласының адвокаттар алқасынан Саида Сайлауқызы Сүлейменованың пайдасына өкілге жұмсалатын шығыстар 220 000 (екі жүз жиырма мың) теңге сомасында, сот шығыстары 5 175 (бес мың бір жүз жетпіс бес) теңге сомасында, барлығы 225 175 (екі жүз жиырма бес мың бір жүз жетпіс бес) теңге өндіріп алынсын.

Шешімге апелляциялық шағым, Қазақстан Республикасы Азаматтық іс жүргізу кодексінің 401, 403-баптарының талаптарын сақтай отырып, қайта қарау туралы прокурордың өтінішхаты Астана қаласының азаматтық істер жөніндегі ауданаралық соты арқылы Астана қаласының апелляциялық сатыдағы сотына шешім түпкілікті нысанда шығарылған күннен бастап бір ай ішінде, ал сот талқылауына қатыспаған адамдар Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінің 401, 403-баптарының талаптарын сақтай отырып, шешімнің көшірмесін оларға жіберген күні [73].

Қорыта айтқанда, адвокат өз бұзылған құқықтарын сот арқылы қорғауға құқылы, дегенмен бұл мәртебе адам және азамат құқықтарын қорғау қызметін сапалы жүзеге асыруға мүмкіндік беретіндей кепілдікке де ие болуы қажет. Бүгінгі таңда адвокат мәртебесі тиісінші деңгейге жетті деп айту, жоғарыда келтірілген сот істерін ескерсек, қиын. Заңнама да, оның жүзеге асырылуы да жетілдіруді қажет ететіні сөзсіз.

3.2 Сотқа дейінгі өндірісте күдіктіге құқықтық көмек көрсету мәселелері

Демократиялық әрі құқықтық мемлекет құру барысында, Қазақстан Республикасы өркениетті әлемдік қауымдастықтың тең құқылы мүшесі болған сәтте, адам құқықтарын қорғау саласында қатысты заңнамамен көрсетілген талаптарды бұлжытпай әрі тұрақты түрде орындау керек. Азамат өзінің құқықтарымен қатар заңды мүдделері сақталатынына сенімді болған жағдайда, сонымен қатар оларды іске асыру мақсатында нақты жағдайлардың жасалуымен қатар, мемлекет тарапынан тұрақты қамтамасыз етілген жағдайда мемлекетті демократиялық әрі құқықтық мемлекет деп санауға болады.

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пакт бойынша(14-баптың 3-бөлігі), әркім:

– өзіне тағылған кез-келген қылмыстық айыптауды қарау кезінде өзінің қорғанысын дайындауға;

– өзі таңдаған қорғаушымен қарым-қатынас жасауға жеткілікті уақыт пен мүмкіндікке ие болуға;

– өзін жеке өзі немесе өзі таңдаған қорғаушы арқылы қорғануға құқылы. Қорғаушысы болмаған жағдайда, Пактінің осы нормасына сәйкес, әркім осындай

құқығы бар екендігі туралы хабардар болуға және кез келген жағдайда өзіне тағайындалған қорғаушының болуына құқылы. Егер сот төрелігінің мүдделері талап етсе, кез келген жағдайда тағайындалған қорғаушының қызметіне ақы төлеуге жеткілікті қаражаты болмаса, ақысыз қолдануға да құқығы бар.

Көрсетілген құқықтарды іске асыру білікті және билікке тәуелсіз заңгерлерге жүгінбестен іске асыру мүмкін емес екендігі анық. Қылмыстық сот төрелігі дамуының нәтижесінде қылмыстық және азаматтық істер сот төрелігі кезінде кәсіби қорғауды жүргізу қызметі мемлекет билігінен тәуелсіз болу үшін және этикалық нормаларды сақтау себебінен ұйымдасқан адвокаттардың қызметіне берілген.

ҚР Конституциясының 13-бабында әркімнің құқық субъектісінің ретінде танылуына құқылы екенін бекіткен. Осы бапқа сәйкес, әркім, сонымен қатар, өз құқықтары мен бостандықтарын (қажетті қорғанысты қоса алғанда) заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғау хақылы. Осы себепті сот талқылауының барлық сатыларында әркімнің қорғаушыға (адвокатқа) жүгіну құқығы сот талқылауына қатысушы азаматтың процессуалдық құқықтарының негізгі кепілі болып саналады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 7-бабының 17)-тармақшасында көрсетілгендей, қорғау - қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп күдіктелген, айыпталған адамдардың құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету, күдікті, айыптауды теріске шығару немесе жеңілдету, сондай-ақ қылмыстық қудалауға заңсыз ұшыраған адамдарды оңалту мақсатында қорғау тарабы жүзеге асыратын іс жүргізу қызметі болып табылады.

Сонымен, Ата заңмен кепілдік берілген қылмыстық сот төрелігін асыру барысындағы кәсіби қорғау тәжірибеде адвокаттың айыптауды теріске шығару; қорғалушыны ақтайтын немесе жауапкершілігін жеңілдететін жағдайлар мен фактілерді іздестіру және талдап, саралау; қылмыстық құқық бұзушылықты, өндірістегі іс бойынша шындықты орнатуға себеп болатын мән-жайлар мен фактілерді анықтау түрінде жүзеге асырылады.

Күнделікті өмірде азаматтар өз құқықтары мен заңды мүдделерін арнайы құқықтық дайындықсыз толық қорғай алмайтыны жиі кездеседі. Сондықтан оларға құқық саласында білімі мен тәжірибесі бар мамандардан көмек қажет. Дегенмен, адвокатураның толыққанды дамуы үшін сот билігінің басқа билік тараптарынан тәуелсіз болуымен қоса, сот төрелігіндегі тараптардың теңдігі және олардың сот төрелігі барысындағы бәсекелестігі қағидалары орындалғанда ғана мүмкін болмақ. Осы қағидалар билік тараптарының өзара бірін бірі тежеу мен тепе-теңдігіне негізделген тек құқықтық демократиялық мемлекетте ғана іске асуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 66-бабының 1-бөлігінде көрсетілгендей, қорғалуға құқылы куәнің, күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталған немесе ақталған адамның құқықтары мен мүдделерін қорғауды қорғаушы заңда белгіленген тәртіпке сәйкес жүзеге асырады, сонымен қатар оларға қылмыстық іс бойынша іс жүргізу барысында заң көмегін көрсетеді. Осы баптың 2-бөлігіне сәйкес, қорғаушы ретінде адвокат қатысады. Қорғалуға құқылы куәның, күдіктінің,

айыпталушының, сотталушының, сотталған адамның жазбаша өтініші бойынша олардың жұбайы (зайыбы) немесе жақын туысы, қорғаншысы, қамқоршысы не қамқорлығында немесе асырауында болған ұйымның өкілі адвокатпен қатар қорғаушы ретінде де қорғау қызметін жүзеге асыра алады. Шетелдік адвокаттар да іске қорғаушы ретінде қатысуға жіберіледі. Алайда, ол үшін ҚР мен тиісті мемлекет арасындағы халықаралық шартта өзара түсіністік негізінде көрсетілуі қажет.

Адвокаттың қылмыстық іс жүргізу сәтінде қатысуы – күдіктінің, сезіктінің, айыпталушының құқықтары мен заңды мүдделерінің қорғалуы кепілдіктерінің бірі. ҚР ҚПК 26-бабына сәйкес куә, күдікті және айыпталушы қорғалуға құқылы. Бұл құқықты жүзеге асыруға өзі, қорғаушысы немесе заңды өкілі құқылы. Кәсіби тұрғыдан қорғалу қылмыстық іс жүргізудегі қорғаумен ерекше әрі жалпы байланыста. Қылмыстық істер бойынша қорғау түсінігін әлеуметтік-құқықтық көзқараспен, яғни кең мағынада, және қылмыстық іс жүргізу тұрғысынан тар мағынада қарастыруға болады. ҚР ҚПК-нің 26-бабының 5-бөлігіне сәйкес, күдікті де, айыпталушы да қылмыстық іс жүргізу барысында айғақтар беруде, қылмыстық қудалау органдарына материалдар ұсынуда және қандай да бір жәрдем көрсетуде мәжбүрлікке ұшырымауы қажет. Күдіктімен, айыпталушымен бірге қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп айыпталған адамға қатысты қылмыстық істі қарау барысындада күдіктіге, айыпталушығатиесілі қорғану құқығының барлық кепілдіктері сақталатыны ҚР ҚПК-мен кепілдік берілген. Қорғаушы адамға қорғалуға құқығы бар куә, күдікті, айыпталушы мәртебесі анықталған сәттен бастап қылмыстық іс жүргізудің кез-келген сәтінде іске қатысуға жіберіледі. Конституцияның 13-бабымен тұтастай біліктілікті заң көмегіне құқыққа кепіл беретіндіктен, ҚР ҚПК-нің 66-бабының 5-бөлігіне сай, Адвокаттың қорғалуға құқылы куәгерді, сезіктіні немесе жауапшыны, жазаланушы, жазаланғанды, кінәсізді өзіне қабылдаған қорғаудан босатуға құқығы жоқ.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 63-баптың 9-бөлігінің 3-тармағына, 65-баптың 5-бөлігі 3-тармағына, 66-баптың 2-бөлігіне, 68-баптың 1-бөлігіне және 69-баптың 1-бөлігіне сәйкес, қылмыстық процесс ғылымының сенімгері қылмыстық іс жүргізудегі қорғау қызметінің өзгешелігі ретінде тұлғаның оны орындау әдісін шешім қабылдау еркіндігін, өз алдына немесе қорғаушы-адвокаты және өкілдік-адвокатын қатысу арқылы ерекшеленеді. ҚР КПК-нің 67-бабы 1-бөлігі мен 69-бабының 2-бөлігіне сәйкес жақтаушының сөзсіз қатысу жағдайлары ғана айырықша болып табылады. Авторлардың ойынша, дәл осындай қағидалардан адвокаттардың жұмысын сотқа дейінгі тергеу сатысында тұлғалардың мүдде-мақсаттарын қорғау, еріктілігі мен заңды әділеттілігін сотта қорғау кезінде, адамның өз құндылығы мен қадір-қасиетін қорғау кезінде, сонымен қатар өкілдік адвокатын қатыстыру арқылы сот арқылы жүзеге асырылады. Қылмыстық іс жүргізу кезінде қорғаушының болуын міндеттейтін Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде көрсетілген нормалар сезіктіні, жауаптыны, бас бостандығынан айырылушы қорғау құқығын орындалуының кепілі болып саналады. Қорғалуға құқылы куәгерді, сезіктіні, жауаптыны, бас бостандығынан

айырылушыны, сотталған, ақталған, олардың заңды өкілдері адвокаттың іске қорғаушы ретінде қатысуына шақыру мүмкіндігін ала алады. Соынмен қатар іске бірнеше қорғаушылар да қатысуға құқығы бар.

Қылмыстық іс жүргізуде қорғаушыға өзінің қорғаушысын дәл қорғауды жауаптылықпен мүмкіндік беретін толықтай құқықтармен атқарылады және тұлға белгіленген құқықтарды, және де барлық заңды нормалар мен әдістерді айыптауды болдырмайтын немесе сезіктінің, бас бостандыңынан айырылушының жауапкершілігін оңайландыратын мән-жайларды табу және оларға белгілі заң көмегін ұсыну мақсатында атқаруға жауапты (Қылмыстық процесстік Кодексінің 70-бабы).

Е.Т. Нұрмағанбеттің пікірінше, процеске қатысуға өткен кезден бастап, яғни күдіктіден алғашқы сөз алғанға дейін қорғаушы өзінің қорғауындағы адаммен жеке кездесуге құқылы. Қорғаушының да бұл құқықты олай да іске асыруы деп ойлаймыз. Дегенмен, қорғаушының іске қатысуы кез келген жағдайда тергеушіні заңға қайшы әрекеттерге барудан сақтандырады. Сондықтан да адвокат күдіктіден жауап алуға құқығын барынша пайдаланып қалуға тырысуы керек [74,б.108].

Қорғаушы өзінің қорғаныстық іс жүргізу байланыстарымен етене қарым-қатынаста болады, сондықтан анықталған жағдайларда оның процесс бостандығы адвокатымен іс-әрекеттің ұқсастығымен тоқталады. Қылмыстық іс жүргізуде қорғау жұмыс істеуіне пайдалы іске асыру үшін адвокаттың қабілеттілігіне сүйене отырып, заң қорғаушыға оның қызметін толықтай орындау кезінде тыйым салу болып келеді. Адвокаттың құқығы жоқ:

– адвокаттың қабілеттілігіне қарсы кез келген бір әрекет ету және ол үшін белгілі құқықтарды қамтамасыз етуге қарсылық білдіру;

– адвокаттың белгілі бір көзқарасына қарамастан оның қылмыстық құқық бұзушылықты білуіне қатысты және оны іс әрекеті үшін айыпты екенін бойұсынуға, адвокаттың зиян шегушімен келісімі туралы айтуға;

– адамдық ізденпаздықты мойындау;

– қорғаушыға берілген арыздар мен тілектерді теріс қайтарып алу;

– заң көмегіне орындалуына және оны қамтамасыз етуге байланысты өзіне тән болған құжаттарды хабарлауға міндетті.

Қорғаушының күнделікті және заңды мүддесін қамтамасыз ететін ең қажетті заттай кепілділік:

– қорғаушыны ол заң көмегін көрсететін тұлғамен тураландыруына тыйым салу;

– белгілі бір кәсіптік міндеттерін жүзеге асыруына байланысты өзіне мәлім болған белгілі мәліметтер туралы куә ретінде қорғаушыдан сұрақ алуға рұқсат бермеу;

– заңнамалық актілерде нақ берілген мәліметтерді айтпағанда, адвокаттық процесті және сонымен қатысты басқа да құралдары мен құжаттарды қарап анықтауды, қарап талқылауды, көруді, алып алуға тапсыруға рұқсат бермеу;

– тексеріп-анықтау, алдын ала тергеу органдары мен соттардың адвокат іске араласуға негізделген уақыттан бастап дереу арада адвокатқа оның

қорғаушысын қамауда ұстаудың барлық мезгілінде процеске қатысуға жіберілгені туралы жазбаша келісімге келу міндеті;

– қорғаушының жұмысына келісімсіз қатысу не мұндай жұмысына тосқауыл келтіру фактілері белгілі болған жағдайларда құқықтық заңды жауаптылықтың туындау қатері.

Қорғаушы-адвокатының қылмыстық іске араласуы қорғаушының бөлінбес, жақынырақ қызметі, оның қызмет атқаруының объективті заңнамалығы болып келеді. Қылмыстық сот процесіндегі қорғаушының орны мен рөлі заңнамада рұқсат берілген материалдар мен тәсілдерін іске асыра отырып, заң аясында қатаң түрде кәсіби заң көмегін жүзеге асыруының жөніндегі мықтылығын болжайды. Білікті адвокаттар қылмыстық іске қатысушылардың санына кіреді және олардың міндеттеріне, сот процесіндегі лауазымы мен орнына қарай олар іс бойынша дұрыс жағдайларды анықтауды орындау үшін екі жақтың бақталастығы мен туралығы негізінде шақырылады. Қорғаушы-адвокаттың қылмыстық процестегі өту барысына қатысуы соттың дұрыс және тура шешім шығаруының кепілі болып саналады. Сонымен бірге, қылмыстық сот процесіндегі іс жүргізудің конституциялық кепілдіктерін көбейтудің қажеттілік келісімшарты қамтамасыз етілуде [75,б.56].

Күдікті ретінде қылмыстық процесс бойынша сұрақ алу тек дәлелдеу немесе алдын-ала жауап алуды қамтамасыз ету тұлға үшін ғана емес, сонымен бірге күдіктінің және оның адвокаты үшін де өте қажетті, себебі ол күдікті ретінде бірінші сұрақ алу, әлбетте, қылмыстық процесс бойынша іс жүргізу айналасында толықтай кезекті бекініс сызығын айқындаудың алғашқы ноқат болып айқындалады. Сол себепті, процесс бойынша адвокат ретінде іс жүргізуге дайындайтын адвокаттар осындай сұрақ алуды айтпас бұрын қорғаудың басты бағытын да, осы сұрақ алуға тікелей керекті жағдайларын да, оның әртүрлі жан-жақты да талқылай отырып, осы тергеу әрекетіне қарай нақтылап және тиянақты жасауы керек.

Шыншылдық үшін, адвокаттың күдікті ретінде тұлғадан сұрақ-жауап алуға белгілі жағдайларына бағытталған әртүрлі ғылыми еңбектерді анықтау осындай табыстардың басым барлығынада тергеушінің немесе анықтаушының сұрақ-жауап алудың осы түрінің ерекшеліктері мен мәселелеріне бағытталғанын және адвокаттың осы тергеу іс-әркетіне болуы мәлімдемелердің аз тексергендігіне тоқталғанын айтады [76,б.48].

Кезекпен айтатын болсақ, алғашқыда, күдіктінің қылмыстық процесс биіктілігі Қылмыстық процесс кодексінің 64-бабында бекіткен деп айту керек болар.Бұл мақалада адамның күдікті мәртебесін қай сәттен бастап алатындығы қарастырылған. Осындай уақыттар аз, олардың көпшілігі ҚР ҚПК 64-бабының 1-бөлімінде айтылған. Айтылған бапта күдіктінің құқықтары, сонымен қатар қорғаушының жұмысындағы іс-әркетіне байланысты қолдану құқығы көрсетілген. Бұндай қорғау қорғаушы пен сотталушының (не оның заңды өкілі немесе сотталушының тапсырмасы бойынша басқа да адам) арасында немесе анықталушының немесе тергеушінің орналастыруы бойынша берілген қорытынды бойынша орындалуы мүмкін. Күдікті адам қорғаушының қызметінен бас тарта алады. Бұл бас тарту анықтаушы немесе тергеуші үшін

міндетті болып табылмайды. Осыған байланысты, анықтаушылар мен тергеушілер күдікті адамнан жауап алмас бұрын қорғаушының қызметінен бас тартқан кезде, қорғаушыны тағайындау арқылы мұндай бас тартуды жиі қабылдамайды. Бұл күдіктінің айғақтарын, әсіресе мойындауды, соттың нәтижесінде жол берілмейтін дәлелдеме ретінде мойындамауы үшін жасалады.

Кейбір авторлар күдікті ретінде жауап алу барысында, содан кейін айыпталушы ретінде қылмыстық істі алдын-ала тергеу кезінде олардың қорғаушыларының кеңесі бойынша айғақтар беруден бас тартқанына шағым келтіреді. Тергеу аяқталғаннан кейін қылмыстық істің барлық материалдарымен танысуды күту үшін, осыдан кейін ғана адвокатпен қорғаныс әрекеттерін таңдайды. Күдіктінің (айыпталушының) және оның қорғаушысының мұндай тактикасы осы авторлар құқықты белгілі бір теріс пайдалану, тіпті алдын-ала қарсылық деп санайды. Мұндай пікірмен келісу қиын, себебі Ф.Г. Шахкелдов атап өткендей «...Куәлік беру-күдіктінің міндеті емес, құқығы»[77, б.185].

Кейбір авторлар жауап алу тактикасы мәселелеріне арналған жазбаларында тергеуші (немесе анықтаушы) мен қорғаушы арасындағы жауап алудағы жанжал тудыратын жағдай көбінесе жауап алушы адамның іс-әрекетіне араласқан жағдайларда пайда болады, атап айтар болсақ, жауап алу кезінде тікелей өзінің қорғаушысына қалай және не жауап беру керектігін немесе іс жүзінде ол үшін өзі жауап береді [78,б.89]. Адвокат-қорғаушының мұндай мінез-құлқына, біздің ойымызша, қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларында да, адвокаттық этикада да жол берілмейді. Сонымен бірге, адвокаттың бұл әрекеті оның тергеу әрекетіне қатысуға дайын остігі туралы айтуы мүмкін.

Сезікті ретінде адамнан сұрақ-жауап алу, әсіресе жоғарыда айтылғандай, мұндай алғашқы сұрақ-жауап алу қылмыстық процесс бойынша одан әрі қорғау үшін өте маңызды, сол себепті адвокат оған барынша мұқият әрі жауапкершілікпен дайындалып, өзінің адвокатын дайындауы қажет. Сонымен қатар, ҚПК 64-баптың 3-бөлігінің, білетініміздей, жауап алу басталғанға дейін күдікті мен оның қорғаушысының құпия кездесу құқығын береді. Осындай кездесу барысында өзінің қорғаушы адвокатымен жалғыз: 1) қазіргі кезде танысуға құқығы бар оның адвокатына қатысты қылмыстық процесс бойынша барлық іс жүргізу құжаттарымен танысу (қылмыстық процесс қозғау туралы қаулы, оның адвокатының қатысуымен тергеу іс-қимылдарының хаттамалары (егер олар қорғаушы кіргенге дейін жүргізілген болса іс бойынша іс жүргізуге)); 2) Алдын ала тергеу органдары айыптайтын қылмыстық іс-әрекетке (не іс-әрекетсіздікке) қатысты барлық оқиғаларға қатысты өзінің қорғаушысын тыңдауға; 3) қорғаушымен бірлесіп қылмыстық іс шеңберінде жалпы позаны және-цию (қорғау желісін) құруға; 4) таңдалған қорғау желісінің негізінде жауап алу аясында күдікті ретінде айғақтар берудің барлық қыр-сырын талқылауға міндетті.

Тағы бір практикалық мәселе-қылмыстық істерді тергеу кезінде іс жүзінде күдікті болып табылатын адам көп жағдайда басында куәгер ретінде жауап алынатын фактілер. Осы мәселеде аталған жағдайларда мұндай адамдарға қатысты олардың қорғау құқығы бұзылады деп санайтын ғалымдардың ұстанымы дұрыс болып көрінеді. Себебі, бұл куәгер (іс жүзінде күдікті)

бастапқыда оған қарсы дерек беруден келісім бермегені үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылу қаупімен жауап алынады (бұл, әрине, психологиялық қысымның күшті факторы ретінде әрекет етеді), сондықтан оған осы сәтте күдіктінің өзіне жүктелген нақты құқықтары, оның ішінде қорғау құқығы жоқ. Көбінесе мұндай «куәгерден» жауап алу кезінде алынған айғақтар оны кейіннен қылмыстық жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді [79,б.23].

Осыған байланысты Ю. А. Медведеваның пікірі, егер адам іс жүзінде куә ретінде мәжбүрлеп жауап алынған болса, бірақ сонымен бірге мұндай жауап алу барысында күдіктінің мәртебесіне нақты түссе, онда мұндай жауап алу хаттамасын заңды деп тануға болмайды, бірақ оның нәтижесінде алынған дәлелдемелер (айғақтар), рұқсат етілген деп танылмауы керек [80,б.86].

Жоғарыда келтірілген жағдайға қатысты А. К. Ибрагимовпен де келіскен жөн, егер «куә» жауап алуға және адвокаттың көмегіне жүгінген болып келген болса, соңғысы құқылы, ал іс жүзінде ол көбінесе бас тартуды ұсынуы керек[81,б.154] . Алайда, өздеріңіз білетіндей, бұл бап адамға өзіне және жақын туыстарына қарсы деректер беруден келісім бермеуге құқық береді, бірақ егер тергеуші немесе анықтаушы осы адамдар тобына қатысты емес сұрақтар қойса ше? Өйткені, деректер беруден келісім беруден қылмыстық жауапкершілік көзделеген, бұл жауап алушы жауап алушыға қауіп төндіреді. Бұндай жағдайларда адвокаттың көзқарасы маңызды, ол өзінің адвокатына жауап алынатын адамның (нақты сезіктенушінің) нақты мәртебесі туралы хабарлауы керек, бұл оған толық үнсіздікті сақтауға мүмкіндік береді (деректер беруден келісім бермеуі). Бұдан әрі мәртебесі «куәдан» «күдіктіге» немесе «айыпталушыға» өзгерген кезде бұл адам бап бойынша қылмыстық жауапқа тартылмайды.

Күдікті ретінде адамның алғашқы жауап алуы мұндай адамды күдікті ретінде ұстағаннан кейін жиі болатындықтан, адвокаты қылмыс жасады деген күмәнмен оның сенімгері ұсталғаннан кейін тергеушінің (анықтаушының) ықтимал бұзушылықтарына назар аударуы керек. Біріншіден, Қылмыстық процестік кодексінің 64-бабының 2-бөлігінің талаптарына сәйкес, күдіктіден нақты ұсталған сәттен бастап 24 сағаттан кешіктірілмей жауап алынуы керек. Екіншіден, жауап алу басталғанға дейін күдіктіге өтініші бойынша адвокатымен жеке және құпия кездесу қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар, қажет болған жағдайда мұны ескерген жөн.

Күдіктінің қатысуымен процессуалдық іс-қимылдарды жүргізу барысында кездесудің ұзақтығы екі сағаттан артық анықтаушымен, тергеушімен бұл туралы күдіктіні және оның адвокатын міндетті түрде алдын ала хабардар ете отырып шектелуі мүмкін, бірақ кез келген жағдайда кездесудің ұзақтығы екі сағаттан кем болмауы тиіс.

Кейбір авторлар, мысалы, А. К. Ибрагимов, қорғаушының күдікті ретінде ұсталу кезіндегі іс-әрекетінің ерекшелігіне қатысты, қорғаушылар көбінесе олардың қорғаушыларын ұстағаннан кейін, тіпті бұлтартпау шарасы тағайындалғаннан кейін процессуалдық пассивтілік танытатынын көрсетеді. Нақты ұсталғаннан кейінгі алғашқы күні, бұлтартпау шарасы тағайындалғаннан кейінгі сияқты, қорғаушы, біздің ойымызша, А. К. Ибрагимовтың пікірінше,

барынша кәсіби белсенділік танытуға міндетті. Атап айтқанда, егер тергеу органы қамауға алу түріндегі мәжбірлеу шарасын қабылдау туралы сотқа жүгінуге негіз болса, қорғаушы дереу арада құжаттарды (жұмыс орнынан мінездемелер, жұмыс орнынан анықтама, балалардың туу туралы куәлігі, некені тіркеу туралы және т. б.) жинауға кірісуі керек, олардың көмегімен сіз бұл бұлтартпау шарасын таңдау қажеттілігінің жоқтығына сотты сендіре аласыз [82,б.121].

Осылайша, қорғаушының адамды күдікті ретінде жауап алуға қатысуы қылмыстық процесс бойынша одан әрі іс жүргізу шеңберінде қорғаныс желісін әзірлеу үшін маңызды. Осыған байланысты адвокат-қорғаушы әрқашан осы тергеу әрекетіне қатысуға ерекше жауапкершілікпен қарауы, жауап алу басталардан бұрын күдікті ретінде айғақтар беруге қатысты барлық мәселелерді және қылмыстық процесс бойынша іс жүргізу шеңберінде қорғау желісін талқылау үшін қорғаушымен құпия кездесу құқығын пайдалануы тиіс. Іс бойынша қорғаушыдан бұрын куәгер ретінде жауап алынған жағдайларда, күдікті ретінде анық жауап алынуы керек болса да, қорғаушы адвокат мұндай дәлелдемені қолайсыз деп тануға бағытталған шараларды қабылдауы керек.

3.3 Қорғауға құқығы бар куә және оған құқықтық көмек көрсету мәселелері

2014 жылғы 4 шілдедегі Қылмыстық процестік кодексінің (бұдан әрі-ҚР ҚПК) нормаларында атап көрсетілгендей, қорғауға құқығы бар жаңа іс жүргізу тұлғасы ретінде – куәгерді жатқызуға болады. Заң шығарушы осы іс жүргізу тұлғасын ҚР ҚПК-нің 78 «куәгер» бабында осы тұлғаның құқықтары мен міндеттерін көрсете отырып, куәгердің түріне жатқызатындығын атап көрсетеді және айқындайды[66].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесс кодексінің 78-бабының 5-тармақшасында көрсетілген жағдайларда, егер осы тұлғаға бұны істеген және жүзеге асырған адам ретінде осы қылмыстық құқық бұзушылық туралы берілген өтініште және хабарламада көрсетілген негіздерде немесе оған қарсы қылмыстық процеске қатысушы куә куәлік берілген жағдайда, бірақ ол тұлғағаларға процестік қамау қолданылмаған жағдайда не оны сезікті деп тану туралы қаулы шығарылмаған реттерде, онда ол қылмыстық құқық бұзушылық мәселесі туралы мәлімдемеге қорғауға құқығы бар куәгер мәртебесі берілетіндігін атап көрсетеді.

Қорғауға құқығы бар куәға куәгерге ұқсас құқықтар мен міндеттер берілген:

– адамға, жұбайына (зайыбына) не болмаса жақын туыстарына қылмыстық жаза тартатын іс-әрекеттер немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны бойынша жазалануға әкеп соғуы мүмкін деректер беруден келіспеу;

– анықтаушының, тергеушінің, прокурордың және соттың шақырулары бойынша келу. Айғақтар беруден жалтарғаны немесе дәлелсіз себептермен келмегені үшін сот оларға ақшалай өндіріп алу түріндегі процестік мәжбүрлеу шарасын қолдануы мүмкін;

– ана тілінде немесе мемлекеттік тілде куәлік беру;

– жауап алу хаттамасында өз айғақтарыңызды өз қолыңызбен жазыңыз;

– адвокаттың қатысуымен куәлік беру.

Қандай да бір жағдайда, қорғауға құқығы бар куә, куәдан өзгешелігі, жедел-іздестіру және құпия түрде тергеу әрекеттерінің материалдарын қоспағанда, қылмыстық құқық бұзушылықты жүзеге асырды немесе жасады деп сезіктенгені туралы жағдайларды қамтып көрсететін Қылмыстық іс материалдарымен танысуға құқылы екендігін атап өтеді. Қорғауға құқығы бар куәгер сонымен бірге оған қарсы куәлік берген тұлғалармен көзбе-көз анықтама жасауға құқылы. Сезікі тұлға ретінде қорғауға құқығы бар куәнің бұл құқықтары оны құқықтық жағдайы Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі 64-бабымен реттелетін сезіктіге салыстыра қарайды. Күдікті сияқты, қорғауға құқығы бар куә оның қатысуымен жүргізілген тергеу әрекеттерінің хаттамаларын оқып танысуға және оған ескертулерге мен беруге, сондай-ақ дәлелдемелер беруге құқылы.

Осылайша тоқталатын болсақ, жаңа процедуралық тұлға – қорғауға құқығы бар куә, өзінің жеке құқықтық білктілігі негізінде де куәгер мен күдіктінің екеуінің арасындағы қалыптасқан аралық өзара көзқарас алатындығын көруге болады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі бойынша 7-бабының 24-тармағында көрсетілген жағдайларда заң шығарушының да қорғауға құқығы бар куәгерді, сонымен қатар куәгерді қылмыстық процеске қатысатын өзге де тұлғалар тобына жатқызатындығын атап өту керек деп есептеймін. Сондықтан да ,заңда көрсетілген негіздер бойынша куәға заңда қарастырлығандай қорғау құқығы және оның күдіктінің заңда көрсетілген құқықтарының болуы оны қорғау жағына жататын іс жүргізуші тұлғалар тобына қосуға негіздер бойынша жағдайын атап және айқындап беретіндігін көреміз, ол оның сұрақ-жауап алмай тұрып қорғаушы ретінде қатысатын өзі сайлаған қорғаушының қатысуымен куәлік беру құқығымен айқындайды және атап көрсетеді (Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі 78-бабының 6-тармағының 3-тармағы).Біздің пікірімізше, қорғауға құқығы бар куәдан сұрақ-жауап алу уақытысында қорғаушының қатысуы қылмыстық процесс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында қорғаушы тараптың бәсекелестігі мен тең құқығының бір көрінісі болып табылады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 78-бабында заң шығарушы тергеушінің қорғауға құқығы бар куә биіктілігін белгілеу туралы шешім қабылдауының іс жүргізу тәртібін айқындаған жоқ. А.Н. Ахпанов пен А. Л. Хан дұрыс атап өткендей: «оның осы тергеліп жатқан оқиғаға тікелей қатысуы мүмкін екеніндігін көрсететін мәліметтердің анық болуы және оны тергеудің барысында нәтижесіне белсенді түрде әсер ете алатындығын, өз мүдделерін қорғай алатындығын қатысушының жағдайына байланысты. Сонымен бірге, бұл оның осы іс жүргізудегі мәртебесін арнайы анықталған шешім шығару арқылы белгілеу қажеттілігін атап айтқан: қорғауға құқығы бар куәгер деп тану туралы қаулыны да қоса аламыз. Осы шешімнің заңды түрдегі негізі деп Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі 78-бабы 5-бөлігінің (ұстауға не сезікті деп тануға негіздер болмаған жағдайда айыптаушы ақпараттың болуы) және процеске қатысушы деп

тануды талап етудегі құқықты атап айтқанда Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі 109-бабының ережелерімен, сондай-ақ қаулыны шығарудың жалпы негізгі тәртібі (Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі 198-бабы) болып табылатындығын көреміз. Аталған шешім немесе қалау негізінде қабылданады және құпаталады (яғни. өз қалауы бойынша заң шеңберінде) тергеу органының өзі немесе іс жүргізу Прокурорының нұсқауы және тапсырмасы бойынша, не қатысушының немесе оның қорғаушының өтініші бойынша деп көрсетілген»[83]. Қорғауға құқығы бар куә мәртебесінде болған сәттен бастап, олардың пікірінше, не тұлғаны күдікті деп тану туралы, не қорғауға құқығы бар куә мәртебесі жою туралы тиісті қаулы шығарылуы керек.

Тұлға қорғауға құқығы бар куә мәртебесін алған сәттен бастап адвокат заңда көрсетілген негіздер мен тәртіптермен қорғауға құқығы бар куәнің құқықтары мен мүдделерді қорғауды іске асыратын және оған қылмыстық процесс бойынша іс жүргізу кезінде заң көмегін көрсете алатын адам ретіндегі қылмыстық процеске қатысуға құқылы. Куәгердің адвокатқа ие болу құқығы оған заңмен берілген барлық құралдарды пайдалану арқылы қорғаныс функциясының тиісті орындалуын талап ету құқығын білдіреді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 68-бабына сәйкес қорғаушы ретінде қорғауға құқығы бар куә, сонымен қатар қорғауға құқығы бар куәнің берген деректері мен сөзі бойынша не келісімімен өзге де тұлғаларды шақыратындығын білетін боламыз. Қорғауға құқығы бар куә адвокаты ретінде бірнеше қорғаушыларды шақыруға құқылы екендігін көреміз . Қорғауға құқығы бар куәнің өтініші бойынша адвокаттың қатысуын қылмыстық процесті іске асыратын орган қамтамасыз етеді.

Қорғаушы адвокаттың өкілеттігі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 70-бабымен регламенттеледі және оның білікті заң көмегін көрсетудің іс жүргізу функциясын орындауын қамтамасыз етеді. С.А. Шейфер мен Е. Ю.Сапов атап өткендей, адвокат сот төрелігіне жәрдемдесу функциясын жүзеге асыра отырып, түрлі бағыттағы іс-әрекеттерді жүзеге асырады:

– ақыл айту қызметі, яғни куәға процеске қатысушы ретіндегі құқықтары мен міндеттерін айқындау;

– қорғау қызметі, яғни куәгердің құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтіретін процестің басқа қатысушыларының заңсыз әрекеттеріне қарсы тұру;

– тергеушіге өтініш беру, құжаттарды ұсыну және т.б. арқылы куәгердің құқықтары мен заңды мүдделерін жүзеге асыруға көмектесу [84,б.18].

Қорғауға құқығы бар куә өзіне қатысты пайда болған күдікті жоққа шығаруды ойға алған негіздерде , адвокат өзіне қарсы іс жүзінде жүргізіліп жатқан кезде қылмыстық қудалаудың алдында куәгерді қорғансыз қалдырмау үшін жоғарыда аталған үш қызмет бағытынан басқа, өзі ұсынған адамға қатысты бар күдікті жоққа шығаруға мәжбүр болады, яғни қорғау қызметтерін орындайды.

Қорғалуға құқығы бар куәгердің құқығы осы тұлғаның күдікті екендігін білуге құқығы болып табылады, өйткені күдіктің мән мағынасын білместен және көз жеткізбестен оның құқықтарын іске асыру мүмкін еместігін көреміз. Осы себепті Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 110-

бабына ұқсайтын қылмыстық процесті жүргізетін орган қорғауға құқығы бар куәгердің қатысуымен процестік әрекеттерді (адамнан жауап алу, бетпе-бет ставка жүргізу, тексеру, тану және т.б.) жүргізу кезінде процеске қатысушыға оның құқығын түсіндіріп қана қоймай, оларды толық іске асыру мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті. Бұл ретте тұлғаның және азаматтың конституциялық құқықтарын сақтауға, оның ішінде азаптауды қолданудан, басқа да қатыгез немесе адамдық қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынастан қорғауды қамтитын тұлғаның қадір-қасиетіне қол сұғылмаушылыққа ерекше мән берілуге тиіс. Осы заң талаптарын орындамау іс жүргізу әрекетін жүргізу кезінде алынған дәлелдемелерді жарамсыз деп тануға негіз болып табылады[85].

Адвокаттың іске кіріскен кездегі алғашқы өтініші-оған қорғаушымен кездесу өткізу, бұл іс бойынша позицияны келісу және таңдау үшін қажет. Заң бойынша адвокатқа процеске қатысуға рұқсат берілген уақыттан бастап, яғни бірінші сұрақ-жауап алғанға дейін өзінің адвокатымен кездесу құқығы беріледі. Бұл күн адвокат пен оның қорғаушысының соглас бойынша келісілген ұстанымды қалыптастыру үшін қажет. Егер адвокат бірінші жауап алғанға дейін қорғаушымен кездеспесе, онда тәжірибе көрсеткендей, ол жауап алушыға зиян келтіруден қорқып, сұрақтар қою құқығын жүзеге асыра алмайды. Алайда, тіпті қорғаушыдан жауап алу кезінде адвокаттың пассивті қатысуы тергеуші жауап алу кезінде қолдана алатын жеке тактикалық әдістердің рұқсат етілуіне қойылатын талаптардың жоғарылауын анықтайды. Тергеушінің кейбір қабылдауларына жол бермеу туралы өз пікірін адвокат сұрақ-жауап алу аяқталғаннан соң хаттамада білдіре алады, оның пікірінше, оларды қолдану нәтижесінде қорғалуға құқығы бар жауап алынған куәнің құқықтары мен заңды қажеттіліктерінің бұзылуы нені білдіретінін көрсете алады.

Сұрақ-жауап алудың барлық ережелеріне қарай сұрақ-жауап алуға келген тұлғаға кімнен, қандай қылмыстық процесс бойынша сұрақ-жауап алынатыны туралы оның құқықтары мен міндеттері талқыланады, бұл жайлы хаттамада белгі қойылады. Тергеуші қорғалуға құқығы бар куәдан адвокатпен кездесуді қалайтынын сұрауы керек және жауап алу хаттамасының басында оның жауабын көрсетеді. Егер қорғалуға құқығы бар куәдан жауап алу кезінде оның өзі сайлаған қорғаушының қатысуымен айғақ беру құқығы жүзеге аспаса, олай болса одан әрі адвокат қылмыстық іс бойынша жол берілмейтін дәлелдемелер куәның айғақтарын жоқ қылуы туралы өтінішхат берілуі керек.

Қылмыстық процесстік заңымен көрсетілген құқықтарды іске асыру, қорғауға құқығы бар куә және оның қорғаушысы заңмен қорғалатын негіздерді қорғайды, бұл куәдан оның қылмысты жүзеге асырғаны үшін ешқандай негізсіз сезіктіні алып тастайтындығын не оның қылмыстық жауапкершілігін жеңілдететін мән-жайды білуге және айыптауды және ауырлататын мән-жайларды жоққа шығаруға ұмтылудан көрінеді.

Сотқа дейінгі тергеудің жаңа қатысушысы ретінде қорғауға құқығы бар куәнің іс жүргізу мәртебесі туралы мәселені біз оның ҚР қылмыстық сот ісін жүргізудегі құқықтық жағдайын зерттеу шеңберінде көтердік [86, бб.144-148].

Сонымен қатар, құқық қолдану тәжірибесінде оның құзыреттіктерін орындауға байланысты туындайтын мәселелер қазақстандық ғалымдар арасында

белгіленген субъектіге белгілі бір қызығушылық тудыруды жалғастыруда. Атап айтсақ, біз Н.В. Мазур мен С.А. Афанасьеваның «қорғалуға құқығы бар куәға білікті заң көмегін көрсету» мақаласы туралы айтып отырмыз.

Мақаланың авторлары, жалпы алғанда, адвокаттың куәға оның негізгі қызметіне – айыптаудан қорғауға қатысты заң көмегін көрсету туралы өкілеттіктерінің факультативтілігін мойындай отырып, осымен бірге оның тек куәнің өтініші бойынша жүзеге асырылатындығымен келіспейді. Осыған орай олар Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексте «қорғалуға құқығы бар куә» осындай тілек білдірген кезде ғана емес, сондай-ақ, оны төлеу жөніндегі шығыстарды ҰБТ мемлекетінің шотына кіргізе отырып, міндетті түрде ҰБТ-ға адвокат тарту туралы ережені бекітуді ұсынады.

Сонымен қатар, олар, біз сияқты қорғауға құқығы бар куәгердің іс жүргізу мәртебесінің ерекшелігі оны заң шығарушы оған жатқызатын «басқа адамдар» қатарынан ерекшелендіретінін және осыған байланысты оның өкілеттіктерінің шекараларын белгілейтін жеке қаулы шығаруды талап ететінін мойындайды көрсетілген мәртебеде. Олардың қорытындысын растайтын негізгі дәлел ретінде олар куәгерден өзгешелігі, қорғалуға құқығы бар куә оның мәні бойынша «айыпталушы» адам болып есептелетіндігін және сәйкесінше өз құқықтарын қорғайтын істің қатысушысы болып келетіндігін көрсетеді...» [87,бб.52-54].

Алайда, қорғауға құқығы бар куә – бұл осыған қатысты қылмысқа қатысының бар екендігін сезіктенудің негізді болжамдылығы бар тұлға (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 78-бабының бесінші бөлігі), ал заң шығарушы оны өзге адамдарға жатқызады (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодекстің 7-бабының 24-тармағы) және оны қорғау жағына жатқызбайды (18-тармақ). Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодекстің 7-бабы).

Демек, ол қылмыстық жазалау орындарына көмек көрсететін немесе тиісті тергеу жүргізу үшін жағдай жасайтын қатысушы болып табылады. Жоғарыда аталғандай , қорғалуға құқығы бар куә тек сотқа дейінгі тергеуге қатысушы екенін атап өткен жөн, себебі сотқа дейін оны күдікті немесе куә санатына ауыстыру немесе қатысушылардың құрамынан шығару қажет.

Екінші жағынан, аталған субъектінің Ережесі осы қатысушының іс нәтижесіне белгілі бір мүддесінің болуын тұспалдайды, бұл өкіл қорғаушы тарапынан білікті заң көмегін көрсетуге конституциялық құқықты тудырады. Сонымен қатар, «қорғалуға құқығы бар ҰБТ» дефициясы сотқа дейінгі тергеп-тексеру органының тағайындау бойынша тергеушіні тарту туралы тиісті қаулы шығару арқылы осы құқықты іске асыру үшін жағдай жасау міндетін автоматты түрде туғызады.

Қарастырылып отырған қатысушының осындай екі ұшты ұстанымы жоғарыда аталған ғылыми мақаланың авторларына сұрақ туғызды. Неліктен өкіл-адвокаттың қатысуы қорғалуға құқығы бар куәнің өтініші бойынша ғана қамтамасыз етіледі және бұл бюджет қаражатының шотына шығыстарды жатқыза отырып, күдіктіге қатысты осыған ұқсас жағдайларда көзделгендей қорғаушының міндетті қатысу жағдайларына жатпайды ма?

Бірінші сұрақтың жауабы мемлекеттің заңға бағынатын азаматтардың:

жәбірленушінің (куәның) құқықтары мен бостандықтарын қорғауды жүзеге асыруға уәкілеттік берілген органдар тұлғасында осы органдардың әрекеттеріне шағым жасау құқығын ғана бере отырып, мемлекеттің айрықша құқығын көздейтін қылмыстық процесті жария түрде құруда жатыр. Сондықтан, бұл қатысушылар өздеріне берілген құқықтар шеңберінде оларды пайдалана алады немесе оларды жүзеге асырудан бас тарта алады.

Бұл қылмыстық процестің диспозитивтілігін көрсетеді, ол әр қатысушыға заңмен берілген құқықтар аясында өз бетінше шешім таңдау мүмкіндігін ұсынады. Аталған рәсімдерді жүргізу кезінде заңдылықтың сақталуының кепілі азамат пен атқарушы билік өкілдері арасындағы туындайтын қайшылықтарды шешетін прокурор болып табылады.

Егер қорғауға құқығы бар куәнің айғақтарын депозитке салу рәсімі жүргізілсе (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 217-бабы), онда жауап алуды жүзеге асыратын тергеу судьясы заңда көзделген ресми рәсімдердің дұрыстығының (бірақ алынған айғақтардың дұрыстығының) кепілі болады.

Куәгерден (жәбірленушіден) айырмашылығы, күдікті (айыпталушы) іс жүзінде біреуі мемлекеттік мәжбүрлеу тарапы (жазалаушы билік) үшін айыптау тарапына қарсы келеді, өйткені ол саналы түрде немесе абайсызда қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тыйым салу туралы заң шығару императивін бұзды.

Екінші жағынан, айыптау үкімі шығарылғанға дейін бұл қатысушыға кінәсіздік презумпциясы қағидаты қолданылады, ол үкім заңды күшіне енгенге дейін өзіне тиесілі құқықтарға қандай да бір қысым жасауды болғызбайды. Осыған байланысты заңда қорғаушы мен айыптаушы тараптардың арасындағы бәсекелестік шеңберінде тепе - теңдік тепе-теңдігін құра отырып, биліктің ықтимал озбырлығынан негізгі іс жүргізу кепілдігі ретінде жарияланған күдіктен (айыптаудан) адвокаттың міндетті түрде қатысу жағдайлары көзделеді.

Сондықтан, мәселе адвокаттың қорғауға құқығы бар куәға (ол өзі немесе тергеуші) қатысуын кім қамтамасыз етуі керек емес, оған тиесілі құқықтарды түсіндіру рәсімін сақтаудың дұрыстығында. Бұл мәселедегі түсініксіздік (түсініксіздік) кейінгі жүргізілген іс жүргізу әрекетінің нәтижелеріне жол бермеуге әкеп соғуы тиіс деп ойлаймыз.

Осыған сәйкес қорғауға құқығы бар куәдан сұрақ-жауап алу хаттамасында қатысушының берілген дәлелдемелерге жол бермеуге әкелуі мүмкін неұрлым маңызды құқықтарға қатынасын қосымша растау рәсімдеріне ұқсас (мысалы, сот ісін жүргізу тілі, куәгерлердің иммунитетіне құқығы, бас тартқаны немесе жалған айғақтар бергені үшін жауапкершілік туралы ескерту) болжаммен мынадай редакцияда міндетті тұжырымдауды көздеу қисынды: «Маған адвокат қажет емес. Маған адвокаттан бас тартудың себептері түсіндірілді және бұл менің ақшалай жағдайыма байланысты емес» немесе: «адвокат - өкілдің қатысуы туралы өтініш», қорғауға құқығы бар куәгердің қолымен расталған.

Осылай, куәнің өтініші бойынша қорғаушыны шақыру туралы мәселе тұжырымдамалық емес, қолданбалы сипатта болады және оны шешу сотқа дейінгі тергеп-тексерудің іс жүргізу актілерінің үлгілері-бланкілерін жасақтау

кезінде ұсынымдық түрде мүмкін болады деген қорытындыға келуге болады.

Шығыстарды бюджет қаражатының шотына жатқыза отырып, адвокаттың мақсаты бойынша қатысу міндеттілігімен біршама күрделі.

Мәселе, қорғаушының қандай мәртебеге ие болатынына байланысты: адвокат немесе өкіл ретінде, әрине, қорғалуға құқығы бар куәгердің мүмкін күдікке білікті түрде қарсы келудің құқықтық мүмкіндіктерінің бірі оның қорғаушы шақыру құқығы болып саналады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің 78-бабы алтыншы бөлігінің 2) тармағы мен 3) тармағын түсіндіруде келіспеушілік туындайды.

Бірінші жағдай бойынша, қорғалуға құқығы бар куә қорғаушыны өз бетінше немесе үшінші тұлғалар арқылы шақыруға құқылы, бұл ретте «куә» деген ұғымға сүйене отырып – бұл заң көмегін көрсететін және өкілдігін жіберген адамға заңда көрсетілген құқықтарды іске асыруға ықпал ететін адвокат-өкіл болуға тиіс.

Бірақ бұл тәсіл бастапқы күдікке қарсы тұруға мәжбүр болған адамның іс жүргізу мәртебесіне сәйкес келмейді. Алайда, кейінгі тармақта ол жауап алу басталғанға дейін адвокаты ретінде қатысатын өзі сайлаған қорғаушының қатысуымен куәлік көрсетуге құқылы екендігі түсіндіріледі.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің көрсетілген нормасын қолдану кезінде туындаған күмән қылмыстық процестегі кінәсіздік презумпциясының іргелі постулаттарының біріне (ҚР ҚПК-нің 19-бабының үшінші бөлігі) байланысты қорғауға құқығы бар куәгердің пайдасына біржақты түсіндірілуі тиіс сияқты. Осыған ұқсас ережелер Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 68-бабының бірінші-үшінші бөліктерінде де көрсетілген.

Қазақстан Республикасының Жоғары Сот органдарының ұстанымы да екі жақты. Атап айтар болсақ, «сот ісін жүргізу тілі қағидасын пайдаланудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 22 желтоқсандағы № 13 нормативтік қаулысының 9-тармағы егер қорғалуға құқығы бар куә, күдікті, айыпталушы, сотталушы сот ісін жүргізу тілін білмесе немесе жеткіліксіз игерсе, онда сот ісі кезінде міндетті түрде қорғаушының қатысуы[87].

Біздің ойымызша, елдің Жоғарғы сот сатысының ұстанымы нормаға сәйкес келеді, бірақ паллиативті және қажетті дәйекті жетпейтін болып келеді. Біріншіден, ол қорғауға құқығы бар куәгерлердің барлық іс жүргізу оңай санаттарын қамтымайды, тек сот процесін жүргізу тілін игермеген немесе жеткіліксіз игерген. Екіншіден, сот анықтамасы қылмыстық істің сотқа дейінгі кезеңдеріне қатысты емес. Бір ерекшілігі, қорғалуға құқығы бар куә тек сотқа дейінгі тергеу сатысына қатысады. Айғақтарды тергеу судьясының депозитке салу рәсімі ғана ерекшелік болып табылады. Бірақ содан кейін бұл құқықтық келіспеушіліктер осы және басқа да нормативтік қаулыларда бір позициямен және сот ісімен шектелмей белгіленуі қажет еді.

Сонымен қатар, қазіргі жағдайдан шығудың жолы мәселені заң тұрғысынан шешуде көрінеді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 78-бабында қорғауға құқығы бар куәнің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау

үшін қорғаушының қылмыстық процеске (оның ішінде белгіленуі бойынша) міндетті түрде қатысу жағдайлары белгіленгені анық. Бұндай жағдайлар Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 69-бабының екінші бөлігінде берілген тізбеге ұқсас болуы мүмкін (адвокаттан бас тартуды іс бойынша іс жүргізуші тұлға ешқандай жағдайда қабылдамаған кезде) және қорғауға құқығы бар куәгер мынадай негіздерді қамтуы мүмкін:

1) он сегіз жасқа толмаған;

2) дене немесе ақыл-ой кемшіліктеріне орай өзінің қорғалу құқығын жеке орындай алмайды;

3) сот ісін жүргізу жүргізілетін тілді білмейді;

4) қорғауға құқығы бар куәның бюджет қаражаты есебінен қорғаушы беру туралы өтінішхаты көрсетілген.

Сонымен қатар, сұрақ туындайды: қорғаушының қатысуын кім төлейді және бұл шығындар бюджет қаражаты есебінен процесс жүргізу шығындарына жатқызыла ма? Қолданыстағы заңнама бойынша Қорғаушы көрсететін заң көмегіне мемлекет кепілдік берген төлем оның қатысуымен қылмыстық процесс бойынша іс жүргізудің кез келген сатысында тек адвокат ретінде не ісін адвокатқа тапсырушымен шарт жасаспай жәбірленушінің өкілі, жеке айыптаушы ретінде тағайындалуы бойынша көзделген. Қорғаушылардың жұмысына еңбекақы төлеуді жүзеге асыру бойынша шығыстар бюджет қаражаты есебінен іске асырылады (Қазақстан Республикасы Қылмыстық процес кодескінің 174-бабының екінші бөлігі).

Мәселе жоқ секілді, себебі заңда қорғаушының бекіту бойынша адвокат ретінде қатысуы нақтыланған, бұл Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 78-бабының алтыншы бөлігінің 3) тармағына және 68-бабының бірінші-үшінші бөліктеріне сәйкес келеді.

Алайда, «Қорғаушы көрсететін заң көмегіне ақы төлеу және қорғауға және өкілдік етуге байланысты шығыстарды өтеу мөлшерін белгілеу туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1110 қаулысында төлемдер үшін негіз ретінде тек күдіктіні, айыпталушыны, сотталушыны, сотталған адамды қорғау, сондай-ақ жәбірленуші деп танылған тұлғаның өкілі ретінде қатысу көрсетіледі[88]. Аталған қатысушылар бюджет қаражаты есебінен процесс жүргізу шығындарын жатқызуға арналған нормада (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 178-бабының төртінші бөлігі) және қорғаушылардың еңбегіне ақы төлеуді регламенттейтін Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 68-бабының бесінші және алтыншы бөліктерінде аударылды.

Өкінішке орай, аталған тізімдердің ешқайсысында қорғалуға құқығы бар куәгерге сілтеме жоқ. Көрсетілген келіспеушіліктерді болғызбау қолданыстағы заңнамада тиісті өзгерістер енгізу мүмкін болады деп тұжырымдаймыз.

Жоғарыда аталған басылымның авторлары «қорғалуға құқығы бар куәгер» терминін «күдікті куәгерге» ауыстыру қажеттілігі туралы ұсынған тағы бір ғылыми тәсіл де назар аударарлық. Мұндай түсіндіруде аталған субъектіні сотқа дейінгі тергеп-тексерудің мүдделі емес қатысушыларына жатқызу туралы мәселе алынып тасталады, бұдан басқа, бұл өкіл-қорғаушының емес, адвокат-

қорғаушының қатысуын негіздеуге мүмкіндік береді.

Себебі, қорғалған тұлғалардың барлық құқықтары (Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 76-бабының үшінші бөлігі) өкілінің барлық құқықтарының өкіліне ауысқан жағдайдағыдай, сезіктінің (айыпталушының) адвокатына ауыспайды. Сонымен бірге, адвокат қорғаушы істе қалатындығын және қорғауға құқығы бар куәгердің мәртебесін күдікті мәртебесіне ауыстырған кезде , бұл өкіл қорғаушы қатысқан кезде болмайды.

Сонымен қатар, өкілімен тең құқықтарға ие өкіл адвокатпен салыстырғанда, қорғаушы адвокаттың қорғаныс функциясын орындау үшін қажетті құралдар мен әдістерді еркін таңдауға мүмкіндік беретін кең өкілеттіктері бар. Осылайша, ол өз бетінше не тергеу судьясы арқылы тиісті сұрау салулар Жолдау арқылы да, адамдарды ерікті түрде сұрау салу немесе балама тәуелсіз сараптамалар тағайындау жолымен де дәлелдемелік ақпаратты талап етуге және жинауға құқылы (ҚР ҚПК 70-бабы). Негізгі шарт: тек күдіктінің (айыпталушының) заңды мүдделерін қорғау таңдалған қорғаныс сызығының шегінде жүргізілуі керек.

Жоғарыда айтылғандар «күдікті куә» термині Қазақстан Республикасының қолданыстағы ҚПК бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруге қатысушының құқықтық жағдайының мазмұнына көбірек жауап береді деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді.

Шетелдік тәжірибені қабылдау да мүмкін. Мысалы, Украина ҚІЖК 3-бабы бірінші бөлігінің 25-тармағына орай қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларға куәгер мен оның адвокаты жатады. Осылайша, қорғалуға құқығы бар куәгердің мәселесң толығымен жойылады, өйткені Украинаның ҚІЖК мұндай қатысушыны көздемейді.

Біз қарастырғанымыздай түйіні шешілмеген сұрақтар көп, соның бірі күмән дәлелденетін болса көрінеу жалған айғақтар бергені үшін қорғалуға құқығы бар куәнің жауапкершілігіне қатысты мәселе. Қылмыстық процестік кодектің 112-бабының үшінші бөлігіне сәйкес «күдіктінің куә ретінде алдын ала жауап алу кзінде берген айғақтар мен дәлелдемелер ретінде тануға және оның жұбайына (зайыбына) , жақын туыстарына қарсы қолдануға болмайды, сондай - ақ күдіктіні айыптаудың негізіне жатқызуға болмайды» [66].

Сонымен қатар, күдіктіден жауап алу барысында қылмыстық қудалаудан иммунитет құқығы бұзылмаса, егер оның қауіпсіздігі қамтамасыз етілсе, егер мемлекет жауап алуға шақыруға және тегін заң көмегін қамтамасыз етуге байланысты барлық шығындар мен шығындарды өтеуге кепілдік берсе, онда қорғауға құқығы бар куә мақсат көздейтін өзі таңдаған мінез-құлықы үшін жауапқа тартылуы керек.

Осындай негіздер бойынша куәгердің жауапкершілігіне арналған жекелеген норманы көруге болатын Украинаның заңнамалық тәжірибесін алуға болады. Украина ҚІЖК-нің 67-бабы «куәгер тергеушіге, прокурорға, тергеу судьясына немесе сотқа көрінеу әдейі қасақана жалған айғақтар бергені үшін немесе тергеушіге, прокурорға, тергеу судьясына немесе сотқа айғақтар беруден бас тартқаны үшін қылмыстық жауаптылықта» болатындығын көруге болады .

Аталған проблеманы реттеу отандық заңнамаға шетелдік тәжірибені қабылдау немесе заңның қолданыстағы нормаларына өзгерістер мен

толықтыруларды заңнамалық енгізу арқылы ғана емес, сондай-ақ, біз ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы шеңберінде мұндай жағдайларда соттар мұндай мінез-құлықты кінәні ауырлататын, жауапкершілік дәрежесіне әсер ететін мән-жай ретінде қарауы тиіс деген мәселені түсіндіру жолымен де мүмкін деп есептейміз. Сондай ақ, оның куә мәртебесінде болуына байланысты жазаның сипаты, барлық іс жүргізу шығындарын өтеу үшін барлық мүмкін шараларды қабылдауға, регрессия тәртібімен қорғауға құқығының болуын қарастырамыз.

Бұл күдіктінің өзін қорғауға құқығы бар куәгердің іс жүргізу мәртебесін анықтайтын деректер жеткіліксіз болған кезде кінәні жоққа шығарудың тежегіш факторы болу мүмкіндігі ретінде де қарастыруға болатындығын бекітеді.

3.4 Айыпталушыға және сотталушыға құқықтық көмек көрсетудің мәселелері

Қорғаушының азаматтық немесе қылмыстық істерді жүргізу барысында негізгі басшылыққа алатын қағидасы азаматтардың конституциялық құқықтарының сақталуын қаматмасыз етуге қызмет ету. Қорғаушы өз міндеттерін жүзеге асыру барысында қылмыстық іске қатысатын күдіктінің, айыпталуышының және сотталушының болсын құқықтары мен заңды мүдделерін құқықтық қорғауды қамтамасыз ету мақсатында заңи көмек көрсетуді атқаратын тұлға. Заңнамаға сәйкес қылмыстық іске қатысушы күдіктілер мен айыпталушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін заң тұрғысынан іске асыра келе, қылмыстық процеске қатысушы тұлға болып табылады және оның қызметіне қатысты заңнамаларды, жалпы осы институтты реформалау қажеттігі туындап отыр.

Қорғаушының негізгі мәртебесі оның қорғаушы ретінде айыптаушы таоаптармен тең процессуалдық құқықтарының болуымен, заңмен берілген өкілеттіліктерді жүзеге асыру мүмкіндігі, іске қатысу кезінде кездесетін қиындықтар бойынша заң аясында дербес шеше білу, кәсіби қызметін жүзеге асыру мен кәсіби біліктілігін жетілдірумен байланысты қызмет.

Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 66-бабының 2-бөлігіне сай көзделген шарттармен «Адвокат қорғаушы ретінде қатысады. Қорғаушы ретінде қылмыстық процеске адвокаттың қатысуы кезінде күдіктіні, айыпталушыны, сотталушыны, сотталған адамды, ақталған адамды қорғауды одан басқа оның жұбайы (зайыбы) немесе жақын туысы не қамқоршысы, қорғаншысы не күдіктіні, айыпталушыны, сотталушыны, сотталған адамды, ақталған адамды қорғаншылыққа немесе асырауына алған ұйымның өкілі жүзеге асыра алады. Шетелдік адвокаттардың іске қорғалушылар ретінде қатысуына, егер бұл Қазақстан Республикасына тиісті мемлекетпен жасасқан халықаралық шартында өзара негізде көзделсе, заңнамада белгіленген тәртіппен жол беріледі» [89].

Іске қорғаушымен қатар балама қорғаушы да қатысуы мүмкін. Бірақ балама қорғаушыға қатысты заңнама кәсіби білімі мен заңгер ретіндегі тәжірибелік жұмыс өтілімінің болуына қатысты талаптарды қарастырмайды. Бұл тұлғаның

білікті заң көмегін алатындығына және тиісінше қызмет кәсіби түрде көрсетілетіндігіне күмән туғызады. Себебі, балама қорғаушы және де қорғаушының жинаған іс тәжірибесі, кәсіби біліктілігі, тұрақты түрде өзге де қылмыстық процестерге қорғаушы ретінде қатысуы нәтижеге айтарлықтай әсер етеді. Демек, қорғаушы белгіленген нормалардағы қылмыстық іс жүргізу құқықтары мен құқық бұзушылықтарды, сондай-ақ қылмыстық іс бойынша күдіктіні зерттеу, тергеу және талдау мен нақты процестегі күдікті немесе айыпталушыны қорғау тактикасын, әдістемесін, теориясын жетік меңгеруі, іске қатысу кезінде тіпті өзін еркін сезіну, білімін толыққанды пайдалана алу, ораторлық қасиеттерді қатар алып жүретін тұлға.

Егерде осы қасиеттер, талаптар немесе мақсаттар болмаса, қорғаушы мәртебесінің болуы да екіталай. Себебі «мәртебе» термині оның жаңдайы дегенді білдіреді. Қорғаушы Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде көрсетілген күдіктілер және айыпталушыларға тиісті құқықтары мен мүдделерін қорғауда өз өкілеттіліктері аясында заңмен рұқсат етілмеген әдістер мен құралдарды пайдалану негізінде заңи көмек көрсетуді жүзеге асырады [90,б.33].

Сондықтан қорғаушыда заңгер білімінің болуы анықтаушы белгі болып табылмайды, қосымша біз жоғарыда атап өткен көрстекіштердің болуы оның кәсіби құзіреттілігінің айнасы. Осы мәселені зерттеуші ғалым А.Д. Бойковтың тұжырымдауынша: «Маманның кәсіби толысуы тек белгілі бір білім, дағды мен машықтардың жиынтығымен ғана сипаттала алмайды, ол тұлғаның адамгершілікті дамуының тиісті деңгейіне, оның осы мамандықтың моральдық талаптарын игеруін де қамтиды» [91,б.5].

Қорғаушының сот ісіне қатысуы кезінде адамгершілік қағидаттарын, этикалық ережелерді басшылыққа алуы заңнамаларда қарастырылмаса да, өзіне жүктелген міндеттерді атқаруда қажетті талаптар ретінде қарастырылады.

Қорғаушының қылмыстық процеске қатысуындағы мінез- құлықтары, процеске қатысушылармен қақтығыстардың болмауы, керісінше олармен тиісті қарым-қатынас орнатуы, іске қатысушылармен мәдени қарым қатынастың болуы қорғау нәтижесінің сәтті, тиісінше болуына әсер етеді [92].

Жоғарыда қарастырған ғылыми еңбектерге талдау, тәжірибе нәтижелерін зерттеу қазіргі қолданыстағы қылмыстық процессуалдық заңнамалар негізінде жоғарыдағы талаптарға сәйкес келетін, қорғаушы мәртебесіне ие қорғаушы білікті кәсіби заңи қорғауды нәтижелі іске асырады деп тұжырым жасауымызға болады. Бұл біздің әділетті Қазақстанды орнатуымызға, азаматтардың конституциялық құқықтарын заң аясында тиісті қорғалу мүмкіндігін жүзеге асыруға қажеттіліктен туындайды.

Адвокатура туралы заңнамада қорғаушының кәсіби құзіреттілігі бойынша белгіленетін негізгі шарттар нақтыланған. Аталған заң нормаларына сай, қорғаушының мәртебесін иеленуге жоғары заңгерлік білімі бар тұлға ғана құқылы. Дегенмен, қосымша тиісті талдау, дәлелдеу, ойлау қабілеттерін қалыптастыратын тәжірибелік дайындықпен қатар, қорғаушыдан талап етілетін теориялық дайындық болуы және кем дегенде үш айлық тәжірибеден өтуі оған қойылатын негізгі талаптар десек артықь емес. Себебі, бұл заңмен бекітілген

талаптар.

Өз құқықтары мен мүдделерін сотта қорғау үшін адвокатты таңдау тек заңды ғана емес, сонымен бірге этикалық мәселе болып табылады. Бұл тиімді қорғаудың кілті болып табылатын адвокат пен клиент арасында сенімді қарым-қатынас орнатуға негізделген.

Зерттеуші ғалым А.Д. Аксенов өз еңбектерінде «адвокаттың күдіктінің немесе айыпталушының психологиясын терең түсінуінің, оның ішінде оның психологиялық ерекшеліктерін және іске қатысты оқиғаларға көзқарасын білудің маңызды» екендігін жазады [93, б.33].

Қылмыстық іске қатысушы күдікті қорғаушыны алғаннан кейін өз талабы ретінде оның сенім білдіруге болатындай заңгер болуына тілек білдіре алады. Біздің ойымызша бұл келешекте қорғаушылар алқасының мүшесі емес азаматты қорғаушы ретінде процестерге қатыстыру мүмкін болмайды деген қорытынды жасауымызға негіз болады. Әрине, бұл Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде мұндай мүмкіндікпен таңдалған қорғаушы өзінің қорғалуындағы тұлғаға білікті заңгерлік көмек көрсетуге қабілетті болу шартымен шектей отырып, бұл осы қызметті жүзеге асыруға мүмкіндік беретін лицензияның болуымен расталуы керектігін де ескеруіміз қажеттігін көрсетеді.

Жалпы адвокат-қорғаушы құқықтық көмек көрсете отырып, қатысатын процессуалдық ісіне байланысты түрлі міндеттердің шешімін табуы қажет.

Мұндай жағдайларда адвокаттың негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

– қылмыстық іс жүргізу шеңберінде күдіктіге немесе айыпталушыға оның құқықтық жағдайы туралы консультациялар беру;

– күдіктердің немесе айыптаулардың мәнін түсіндіру;

– істің нәтижесіне әсер ететін мән-жайларды анықтау және талдау, олар жазаны жеңілдетуге ықпал ететін немесе кінәсіздікті көрсететін фактілер ме, әлде айыпталушының жағдайын нашарлататын фактілер ме; - клиенттің адвокаттың, сондай-ақ процеске басқа да қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін түсінуін қамтамасыз ету;

– айыпталушыға әртүрлі құжаттарды, соның ішінде шағымдар мен апелляцияларды дайындауға қолдау көрсету;

– Қылмыстық қудалауға қатысатын әртүрлі мемлекеттік органдардың алдында клиенттің мүдделерін қорғау [94,б.33]. Бұған қосымша адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы заң нормаларында көрсетілген міндеттерді қарастырамыз.

Келесі ғылыми еңбекте көрсетілгендей, «күдікті немесе айыпталушыға оның құқықтарын түсіндіре отырып, қорғаушы қорғалушының оған берілген құқықтық қорғану құралдарын пайдалану тактикасы мен әдістемесіне байланысты мәселелерге назар аударуы керек. Қорғаушының кеңестері мен нұсқаулары күдікті немесе айыпталушыға алдын ала тергеуде өзінің заңды мүдделерін дербес қорғау мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге бағытталуы керек» [95,б.159].

Теория деңгейінде белгілі бір құқықтарға сәйкес келетін міндеттер бар екенін ескерсе, күдіктіге болмаса айыпталушыға қылмыстық процесс

қатысушысы ретінде құқықтармен қатар қорғаушы түсіндіруі міндеттелген негізгі процессуалдық міндеттер де жүктеледі. Заңнамада бұл міндеттердің тізімі белгіленбегендіктен оларды түсіндіру айтарлықтай қиындықтар әкеледі. Қылмыстық іске қатысушы күдіктінің қылмыстық іске қатысушы күдіктінің міндеттері заңмен тікелей белгіленбегендіктен, олар негізінен теріс бағытта болады. Күдікті заңмен тыйым салынбаған әрекеттерді жасамауы және оң әрекет жасай алмауы керек. Зерттеулер көрсеткендей, күдіктінің заңда көзделген белгілі бір әрекеттерді жасамағаны үшін айыпталушымен бірдей жауапкершіліктер болуы керек, ал екіншісі қажет болған жағдайда заңда көзделген белгілі бір әрекеттерді орындауы міндетті [96].

Заңға сәйкес күдіктінің кейбір міндеттері заңға негізделген нұсқаулардан (мысалы, сот отырысының тәртібі бойынша сот бұйрығын орындау міндеттілігі (ҚР ҚК 327-бабы)) және т.б.). Сондықтан олардың іс-әрекетін құқықтық реттеу әдістері әртүрлі Заңға сәйкес күдіктінің кейбір міндеттері заңға негізделген нұсқаулардан (мысалы, сот отырысының тәртібі бойынша сот бұйрығын орындау міндеттілігі (ҚР ҚК 327-бабы)) және т.б.). Егер сезіктіге оның конституциялық құқықтарының мәні түсіндірілмесе, онда қорғаушының қылмыстық істі қарауда сотталушының құқықтық жағдайын түсіндірудегі қызметі қанағаттанарлық деп танылады, ал қорғаушы айыпталушыға түсіндіруге міндетті [97,б.61].

Зерттеулер нәтижесіне сай, «құқықтары мен міндеттерін түсіндіргеннен кейін қорғаушы қорғалушыға орын алған күдіктену мен айыптаудың мәнін түсіндіруде құқықтық көмек көрсетуі тиіс. Қызметтің осы бағыты қорғалушы жасады деп айыпталған қылмыстың нақты жағын, заңгерлік түсіндіру мен құқықтық біліктілігін ашуда болып табылады» [98,б.138].

Сотталушыға тағылған айыпты және оның салдарын терең түсіну оның құқықтарын тиімді қорғау үшін маңызды. Айыптаудың мәнін түсіне отырып, адам, оның пікірінше, айыптауды жоққа шығаратын және бұлтартпау шараларын қолдану, оның ішінде айыптау тарапы ұсынған куәлардан жауап алу қажеттілігін негіздемейтін құжаттар мен басқа да нақты деректерді ұсынуды талап ете алады [99,б.227].

Әдетте, сотталушы қылмыстардың нақты қатысушыларын анықтауда қиналмайды, өйткені ол қылмыс жасалған кезде толық ақпараты немесе деректері бар нақты тұлғаны болжауы немесе білуі мүмкін. Қорғаушы сотталушыға Қылмыстық кодекстің іске қолданылатын баптарының заңды шарттарын, қылмыстық әрекеттің салдарын және мүмкін болатын жазаны түсіндіруге міндетті. Бұл ретте, егер жазадан жалтару немесе жеңіл жаза алуға сену мүмкін болмайтын жағдайлар туындаса, қорғаушы қорғаушыға оның іс-әрекетінде қылмыстың бар немесе жоқтығы туралы шынайы хабарлауға міндетті. Өзінің нақты жағдайын білу сотталушыға іс бойынша дұрыс ұстанымды қабылдауға көмектеседі [100,б.91].

Қылмыстық істер бойынша адвокаттың көмегін анықтау, алдын ала тергеу және соттарда, клиенттің құқықтарын қорғау мен мүддесін білдіруден тұрады. Нақтырақ тоқталатын болсақ,

– мән-жайларды зерттеу;

– жағдайды қылмыстық-құқықтық бағалау;

– қорғаушының құқықтарын қорғауға бағытталған тәсілдер мен тәсілдерді айқындау;

– қорғалушының құқықтарын қорғауға қажетті құжаттарды (дәлелдемелерді) әзірлеу;

– тергеу экспериментіне, жедел-іздестіру мен басқа да іс-шараларға қатысуға, тергеп-тексеруге, жауап алуға, куәландыруға, тінтуге, алып қоюға, оқиға болған жерді қарап-тексеруге, күндізгі ставкаға, тануға, тергеу экспериментіне қатысуға;

– бұлтартпау шараларын, процестік мәжбүрлеу шараларын және т.б. [101,б.115].

Қорғаушыны процеске жіберу кезеңі Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 44-бабының 4-бөлігінде айқындалған, оған сай адвокат «адамға қатысты қылмыстық іс қозғау туралы қаулы шығарылған кезден бастап, сондай-ақ іс жүзінде ұсталған, бұлтартпау шарасын қолданған, адамды күдікті деп таныған немесе айыптаған кезден бастап қылмыстық іске қатысуға жіберіледі» [102,б.326].

Қорғаушыны қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатысуға жіберу қылмыстық процестің әрбір сатысында жүзеге асырылады.

Іске кірісу кезінде адвокат үшін ең маңызды мәселелердің бірі-сенім білдірушінің алдына қоятын мақсаттары мен міндеттері туралы мәселе. Осыған сүйене отырып, адвокат іс бойынша ұстаным мен тактиканы дамытады.

Қорғау тактикасы қорғану жүзеге асырылатын адаммен немесе өзіне қатысты қылмыстық қудалау жүргізіліп жатқан адамның мүддесіне жүгінген адамдармен алғашқы кездесуден қалыптаса бастайды. Ең қолайлы сәт-адвокатқа қылмыстық іс қозғау туралы сұрақты шешу сатысында немесе күдікті ретінде бірінші жауап алғанға дейін жүгінген сәт [103,б.325].

Қорғаушы позициясын таңдауға және қорғаныс тактикасының тиімділігіне адвокат іске кіріспес бұрын қорғаушы жасаған іс жүргізу әрекеттері де әсер етуі мүмкін. Мысалы, бастапқы кезеңде қорғаушы өз қолымен түсініктеме жаза алады, кінәсін мойындайды және т. б.

Қорғаушымен алғашқы әңгіме кезінде мынаны анықтау маңызды:

1) қылмыстық жауаптылықты болдырмайтын мән-жайлар жоқ па;

2) қылмыстық қудалауды тоқтатуға негіз жоқ па;

3) Егер қылмыстың аяқталмаған құрамы орын алса, онда қылмыстан ерікті түрде бас тарту бар ма;

4) жазықсыз зиян келтіріле ме;

5) есі дұрыс емес тұлғамен іс-әрекет жасалған ба.

Қорғаушының ұстанымы оның айыпталушыға қатысты пікірін білдіреді (кінә мәселелері бойынша пікір).

Қорғаушымен әңгімелесу нәтижесінде адвокат онымен келісім бойынша қылмыстық іс бойынша үш позицияның бірін таңдай алады

Қылмыстық іс бойынша позициялардың түрлері:

– кінәсіздік позициясы;

– ішінара кінәлі позиция;

– толық кінәлі позиция.

1) кінәсіздік позициясы келесі жағдайларда таңдалады:

– қорғаушы кінәсін мойындамаған кезде.

– қорғаушы өзінің заңды қабілетсіздігіне байланысты өз кінәсін толық немесе ішінара негізсіз мойындаған кезде, яғни тану объектісінің қателігі болған кезде (мысалы, айыпталушы адамның өліміне кінәсін мойындаған кезде, бірақ өзін-өзі қорғау болған). Егер кінәнің дәлелі жеткіліксіз болса, адвокат кінәсіздік позициясын ұстануы мүмкін [104, б.4].

– қорғаушы үнсіздік ұстанымын таңдаған кезде: мұндай жағдайда кінәсіздік позициясын адвокат етіп сайлау кінәсіздік презумпциясының мағынасынан туындайды, сондықтан адвокат үнсіздік ұстанымына қарамастан клиенттің кінәсіздігін растауды іздеуі керек [105, б.275].

2) ішінара кінәлі Позиция

– айыпталушы айыпталған іс-әрекеттің біліктілігімен келіскен кезде, Бірақ айыптау көлеміне қарсы болған кезде: кейбір эпизодтарға қатысқанын мойындайды, ал басқаларында дауласады немесе ұрланған адамның көлемімен немесе оның құнымен келіспеген кезде;

– қорғаушы іс-әрекеттің, ниеттің, сөз байласудың, іс-әрекет пен салдардың себеп-салдарлық байланыстарының біліктілігіне дау айтқан кезде;

– айыпталушы айыптау фактілерін ұсынумен келіспеген кезде (мысалы, ол қылмыс жасау туралы алдын-ала келіспей, кездейсоқ қылмысқа қатысушылармен кездесті),

– оқиғалардың шынымен не болғанын немесе нақты сипатталмағанын сипаттау мүмкін емес (бұл уақытқа, орынға, қатысушылардың құрамына, олардың рөлдерін бөлуге және т. б. қатысты) ішінара кінәлілік позициясы мынада көрсетілуі мүмкін:

– жекелеген эпизодтарды айыптаудан шығару,

– зиян мөлшерін азайту,

– баптың басқа бөлігіне немесе Қылмыстық кодексінің басқа бабына қайта сараптау,

– жекелеген саралау белгілерін алып тастау,

– жәбірленушінің мінез-құлқын арандатушы деп тану,

– жеңілдететін және ерекше жағдайларды тану.

3) толық кінәлі Позиция – қорғаушы кінәні толық мойындады және біліктілігі күмән тудырмайды, айыпталушы (сотталушы) толығымен кінәлі, бірақ кешірімге лайық. Мұндай жағдайларда қорғаудың негізгі бағыттары қорғаушының тағдырын жеңілдету жолдарын іздеумен байланысты. Толық кінәлілік позициясы мынада көрсетілуі мүмкін:

– ауырлататын мән-жайларды даулау;

– төмен мотивтерге, ашкөздікке таласу;

– жеңілдететін және ерекше жағдайларды тану;

– айыпталушы мен жәбірленушінің жеке басы, психологиялық және Виктимологиялық талдауларды пайдалана отырып олардың мінез-құлқы туралы

деректерді бағалау (айыпталушы айыпталған әрекетті жасауға жәбірленушінің жәбірленуші мінез-құлқы ықпал еткен кезде) [106,б.268].

Осылайша, іс бойынша ұстанымға байланысты адвокат тактикалық бағытты таңдайды:

– айыпталушының кінәлі емес екендігі оның іс-әрекеттерінде қылмыс белгілерінің болмауына, қылмыс оқиғасының болмауына немесе сотталушының оған қатысы жоқтығына дәлел келтіре отырып, айыптауды тұтастай даулау;

– жекелеген эпизодтарға қатысы бар айыптауды даулау;

– Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің барынша жеңіл жазаға әкеп соғатын бабына тағылған айыпты өзгерту қажеттілігіне дәлел келтіре отырып, саралаудың дұрыстығына дау айту;

– сотталушының жауапкершілігін жеңілдететін мән-жайларды ескере отырып, оның кінәсі мен жауапкершілігінің аз дәрежесін негіздеу;

– қылмыстық жауаптылықтың басталуын болдырмайтын сотталушының ақылсыздығын негіздеу [107, б.250].

Заң қылмыстық істе білікті заң көмегін беру кезінде қорғаушының іс-қимылының міндетті контрукциясын белгілемейді.

Қылмыстық іспен байланысты білікті заң көмегін көрсету кезінде адвокаттың іс қимылының қысқаша болжамды алгоритмін келесідей ұсынуға болады:

1. Мақсат пен міндет қою

2. Істің мән-жайын анықтау

3. Қылмыстық іс материалдарымен қылмыс құрамының белгілерінің бар-жоғын, іс-әрекеттің бастапқы сараласуының дұрыс екендігін анықтау үшін, тергеу (анықтау) органдарының оларды жасау кезінде қылмыстық-процестік режимді сақтауын тексеру үшін танысу

4. Істің нақты мән-жайларын ең қорғаушының позициясы тұрғысынан бірге талдау

5. Алдын ала құқықтық ұстаным

6 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 217-бабына сай қылмыстық іс материалдарымен танысу

7. Қылмыстық іс бойынша адвокат сайлаған жұмыс құқықтық позициясын қорғаушымен келісу

8. Қылмыстық іс бойынша қорғаушымен келісілген құқықтық ұстанымды іске асыру жөніндегі іс-қимыл алгоритмін айқындау

9. Қылмыстық іс бойынша қорытынды құқықтық ұстанымды қалыптастыру [108, б.143].

Тактикалық тұрғыдан құқықтық қорғау-бұл процестің басқа қатысушыларымен коммуникациясы және өзара әрекеттесуді ескере отырып, қылмыстық істі тергеу барысында қорғаушы мен қорғаушының мінез-құлқын таңдау.

Қорғаныс тактикасының келесі түрлерін ажыратуға болады: Қорғаныс, бейтарап, шабуыл.

Қорғаныс қорғаныс тактикасын қалыптастыру моделі келесідей болуы

мүмкін:

– ешқандай толықтырулар мен түзетулерсіз бүкіл тергеудің бүкіл нұсқасын қорғауды қабылдау;

– қорғаушының тергеушінің қызметін бақылауы;

– тергеуші жіберген қателіктерді тіркеу;

– қорғаныс желісін іске асыру үшін алдын ала тергеудің әлсіз жақтарын пайдалану [109, б.263].

Бейтарап қорғаныс тактикасының моделі келесідей ұсынылуы мүмкін:

– қорғаушы тергеушімен бірігіп әрекет етуге дайын болған кезде, ол қорғауды толық жүзеге асыра алмайды, осылайша тергеушінің сеніміне кіреді, тергеушінің жеке басын зерттейді, бір сәтте тергеуге қарсы тұру үшін бастаманы өз қолына алу керек

Шабуыл (қарсы тұру) қорғаныс тактикасының жалпы моделін осылай тұжырымдауға болады:

– тергеушіге жанжалды жағдайды көрсете білу, өтініш беру;

– бірқатар тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде бастаманы қолға алу;

– тергеушінің барлық әрекеттерін жүйелі талдау;

– тергеушінің айыптау тұжырымдамасын бұзуға бағытталған теңдестірілген ұсыныстар жүйесін қалыптастыру [110, б.205].

Осылайша, қылмыстық іс бойынша білікті заң көмегін көрсету іс жүргізу ұстанымын және кәсіби қорғаудың тиісті тактикасын қалыптастырусыз мүмкін емес.

Сонымен қатар, қорғаныс тактикасы айыптаудың әлсіз жақтарымен, дәлелдемелер жүйесіндегі алшақтықтармен және процедуралық бұзылулармен түзетіледі.

Қорғаушы өз айғақтарын растау үшін қорғаушы сілтеме жасаған дәлелдерді ғана емес, сонымен қатар бұл айғақтардың алдын ала тергеу материалдарымен қаншалықты расталғанын немесе жоққа шығарылғанын дәл білуі керек. Қорғаушының кінәсі туралы мәселені шешуге, ол жасаған іс-әрекеттің біліктілік деңгейіне, жауапкершіліктің түрі мен мөлшеріне әрі одан босатуға әсер ететін мән-жайлар мен дәлелдемелерді анықтау қажет [111, б.112].

2015 жылғы 1 қаңтарда күшіне енген қылмыстық-процестік заңнама сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыру және дебюрократизациялау жөніндегі көптеген жаңа идеяларды іске асырды. Оның жағымды қасиеттерінің қатарында адвокаттың қылмыстық процестегі құқықтық мүмкіндіктеріне, әртүрлі қылмыстық істердің ерекшеліктерін ескере отырып, сот ісін жүргізу нысандарын саралауға, тергеу судьясының мәртебесін нақтылауға және т. б. көп көңіл бөлуге болады [112, б.204].

Алайда, егер біз бұл заңды процесті ізгілендірудің, әділеттіліктің әділдігін арттырудың бастапқыда айтылған мақсаттарының объективі арқылы бағалайтын болсақ, онда Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде белгілі бір дәрежеде даулы заңнамалық акт екенін мойындауымыз керек. Оның ішкі қақтығысы, бір жағынан, Кодекстің авторлары қазіргі заманғы шындықта жеке құқықтарды, қылмыстық процестегі тараптардың теңдігін және қылмыстық

соттың тәуелсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған ең қажетті институттарды, мысалы, сот бақылауы немесе алқабилер соты сияқты тиісті түрде дамыта алмады. Алайда, екінші жағынан, жаңа Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде белгілі бір мағынада отандық сот ісін жүргізу үшін жекелеген революциялық процедураларды қамтиды, оларды арнайы әдебиеттерде қолданудың орындылығы туралы өте өткір пікірталастар бар [113, б.46] осы институттардың бірі-іс жүргізу келісімі жасалған істер бойынша іс жүргізу.

Осы зерттеудің мәні іс жүргізу келісімі жасалған істер бойынша Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде көзделген іс жүргізудің әділ қылмыстық процестің негізгі халықаралық стандарттарына сәйкестігі туралы мәселе болып табылады.

Заң іс жүргізу келісімін былайша түсіндреді – прокурор мен қылмыстық процестің кез келген сатысында күдікке ілінген, айыпталушы немесе сотталған адам немесе осы Кодексте көзделген жағдайларда сотталған адам арасында жасалған келісім (ҚПК 7-бабының 37-тармағы).

Атап өтсек, институт Қылмыстық-процестік кодексінің 13-бөлімінде регламенттелген, оның барлық ережелерін осы жұмыста жаңғыртудың қажеті жоқ. Жалпы алғанда, мұндай істер бойынша өндіріс келесідей. Іс жүргізу келісімдерінің екі түрін жасасу мүмкіндігі көзделеді:

1) күдікті, айыпталушы күдікпен, айыптаумен келіскен жағдайда – шағын, ауырлығы орташа, ауыр қылмыстар бойынша кінәсін тану туралы мәміле нысанында;

2) ынтымақтастық туралы келісім нысанында – қылмыстық топ жасаған қылмыстарды, өзге адамдар жасаған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға және тергеп-тексеруге жәрдемдесу кезіндегі қылмыстардың барлық санаттары бойынша (ҚПК-нің 612-бабы) [114, б.228].

Бұны қолдану үшін материалдық құқықта белгілі бір база құрылды. Толығырақ тоқталар болсақ, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚК) 55-бабының 3-бөлігіне сәйкес қылмыстық теріс қылық жасалса, жазаның мерзімі немесе мөлшері ең жоғары мерзімнің немесе ең жоғары жаза мөлшерінің жартысынан аспауы керек. қылмыстық заңның тиісті бабында көзделген жазаның ауыр түрі. Қылмыстық кодекстің 67-бабына сәйкес, қылмыстық жауаптылықтан процестік келісімнің барлық шарттарын орындаған адам ғана босатылуы мүмкін [115, б.310]. Кінәні мойындау туралы мәміле күдіктіні, айыпты, қолда бар дәлелдемелерді, келтірілген залалдың сипаты мен мөлшерін жоққа шығармаса, сондай-ақ жәбірленуші мұндай келісім жасасуға ниет білдірген жағдайда ғана мүмкін болады. мәміле (ҚПК 613-бабы). Бұл келісімді жасау іс жүргізудің екі баламасын ашады: не іс сотта оңайлатылған түрде қаралады, не келісім рәсімі қолданылады. Бұл ретте қылмыстан зардап шеккен тарап, егер мұндай келісімге келіскен болса, зиянның орнын толтыру мөлшеріне қатысты талаптарды өзгерту құқығынан айырылады [116, б.48].

Алайда, процессуалдық келісім жәбірленушіні Қылмыстық процестік кодексінің 614-бабына сәйкес осы қылмыстық іс бойынша немесе азаматтық сот

ісін жүргізу шеңберінде азаматтық талапты қозғау мүмкіндігінен айырмайды (ҚПК-нің 614-бабы). Оңайлатылған іс жүргізу келісімін жасау схемасы келесідей: күдікті, айыпталушы қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізудің кез келген сәтінде кінәсін тану туралы мәміле нысанында іс жүргізу келісімін жасасу туралы өтінішхат мәлімдеуге құқылы. Іс жүргізу келісімі прокурордың бастамасымен жасалуы мүмкін [117, б.35]. Қылмыстық процесті жүргізетін орган күдіктіден, айыпталушыдан не қорғаушыдан кінәсін мойындау туралы мәміле жасасу туралы өтінішхатты алғаннан кейін үш тәулік ішінде келіп түскен өтінішхатты қылмыстық іс материалдарымен бірге прокурорға жібереді. Прокурор іс бойынша процестік келісім жасасу мүмкіндігін қарай отырып, қорғаушыны оны жасасу туралы мәселені талқылауға шақырады немесе талапты қанағаттандырудан бас тарту туралы жазбаша хабарлайды. Бұл ретте прокурор мұндай келісімді жасасудың заңды мүмкіндігін және заңдылығын тексеруге міндетті, ол үшін күдіктіні, айыпталушыны, оның қорғаушысы мен жәбірленушіні шақырады және олардың мұндай келісім жасау мүмкіндігі туралы пікірін білуге міндетті. Өтініш берген адамға прокурор іс жүргізу келісімінің салдарын, оны жасасудан бас тарту құқығын түсіндіреді. Жәбірленуші келіспеген жағдайда іс жүргізу келісімі жасалынбайды. Жәбірленуші келіссе, қылмыспен келтірілген зиянды өтеу мәселесі бойынша оның пікірін ескере отырып, прокурор мен қорғаушы тарап қисынды мерзімде жазбаша нысанда ресімделетін және қол қойылған іс жүргізу келісімін жасайды. (ҚПК-нің 615-бабы).

Заңнама (ҚПК 616-бабы) іс жүргізу келісімінің мазмұны мен нысанын түпкілікті реттейді. Іс жүргізу келісіміне қол қойылғанша күдікті, айыпталушы өз қорғаушысымен жеке және құпия түрде оның ережелерін талқылауға құқылы.

Кінәні мойындау туралы мәмілеге қол қойылғаннан соң прокурор күдіктіге байланысты бұлтартпау шарасын жою немесе өзгерту қажеттігі туралы мәселені шешеді. Іс бойынша тергеу және процестік әрекеттерді жүргізу қажет болған жағдайда прокурор істі сотқа дейінгі тергеп-тексеру органына жібереді, ол күдіктінің, айыпталушының кінәсін растау үшін жеткілікті көлемде дәлелдемелер жинауды жүзеге асырады. Кінәні мойындауға байланысты мәміле жасалғаннан соң тергеу және процестік әрекеттерді жүргізу қажеттілігі де аяқталған соң, іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру аяқталды деп есептеледі және прокурор оны айыптау актісінсіз дереу сотқа жібереді, бұл туралы жәбірленушіні хабардар етуі тиіс (ҚПК-нің 617-бабы).

Содан кейін делдалдық іс бойынша сот талқылауы қаралады және Тараптардың Келісімнің мәні бойынша ұстанымы нақтыланады. Сондай-ақ сот істі қарайды және азаматтық талап-арыздарды қарайды (Қазақстан Республикасы ҚІЖК 64-бабы). Бөлімге сәйкес).

Ынтымақтастық туралы келісімдер әртүрлі нысандарда жасалады және қылмыстық істерде қолданылуымен ерекшеленеді. Іс жүргізу сот келісімдерінен айырмашылығы, ынтымақтастық туралы келісімдер тек күдіктілер мен айыпталушылармен ғана емес, сонымен бірге айыптау үкімдері мен айыптау үкімдерімен де жасалуы мүмкін. Күдіктімен, айыпталушымен, айыпталушымен, аудандық прокурормен немесе баламалы прокурормен, оның өкілімен және

сотталған адаммен – прокуратурамен немесе Қазақстан Республикасының өкілімен келісім (Қазақстан Республикасы ҚПК 618-бабы). Конституцияның II бабына сәйкес), расталады.

Ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісіміне қол қою туралы өтініш күдіктіге, айыпталушыға, айыпталушыға немесе сотталғанға жазбаша нысанда берілуге және қорғаушының қолы қойылуға тиіс. Өтініш жасау және беру кезінде қорғаушы қажет [118, б. 22].

Тергеуші, қылмыстық іс жүргізіліп жатқан анықтаушы, жазаны орындайтын мекеменің немесе органның басшысы ынтымақтастық туралы келісім жасасу туралы өтінішхатты алған кезде оны бір тәулік ішінде прокурорға жібереді. Сотталушының ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімін жасасу туралы өтінішхатын сот прокурорға ол келіп түскен сәттен бастап үш тәулік ішінде жібереді. Сотталған адам жазаны орындайтын орган арқылы жазасын өтеп жатқан облыс прокурорының атына процестік келісім жасасу туралы өзінің өтінішхатын ұсынуға құқылы [119, б.56].

Қылмыстық сот ісін жүргізудегі ынтымақтастық туралы келісім прокурор мен күдікті, айыпталушы немесе сотталушы адамдар, сондай-ақ олардың қорғаушылары арасында, жекелеген жағдайларды қоспағанда, осындай келісімдер үшін белгіленген тәртіппен жасалады. Мұндай келісімдерді жасау кезінде тараптардың ерікті түрде қатысуына, құжатқа қол қоюшы тұлғалардың құпиялылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ерекше назар аударылады. Жасалған келісім Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 619-бабына сәйкес облыс прокурорына немесе өзге де лауазымды тұлғаға, олардың орынбасарларына, ал сотталғанға қатысты – Қазақстан Республикасының Бас Прокурорына немесе оның орынбасарына бекітуге беріледі (ҚПК-нің 619-бабы). Бекітуге келіп түскен іс жүргізу келісімі бойынша көрсетілген тұлғалар:

1) қылмыстық істі және ұсынылған (талап етілген) қосымша материалдарды зерделейді, ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімін жасасудың заңды және нақты негіздерін тексереді, сондай-ақ күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталушының Келісімнің мәні болып табылатын әрекеттерді орындау жөніндегі ниеттерінің сипатын бағалайды;

2) күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталғанның ынтымақтастық туралы процестік келісімге байланысты барлық шарттармен және талаптармен танысқанын, азаптауға сонымен қатар басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетін қорлайтын іс жүргізу немесе жазалау түрлеріне ұшырағанын, ынтымақтастық туралы процестік келісім жасасуға ерікті екенін және оның құқықтық салдарын түсінетінін анықтайды;

3) ынтымақтастық туралы процестік келісімді бекіту не бекітуден бас тарту туралы қаулы шығарады (ҚПК-нің 620-бабы) [120, б.236].

Ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімі бекітілгеннен соң, келісімге қол қойған прокурор жасалған келісімнің мәніне сәйкес қылмыстарды ашуды ұйымдастыруға және кінәлі адамдарды анықтауға дереу шаралар қабылдайды, сондай-ақ күдіктіге, айыпталушыға қатысты бұлтартпау шарасының күшін жою немесе өзгерту қажеттігі туралы мәселені қарайды.

Егер ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімінің мәніне жататын

қылмыстарды тергеп-тексеру нәтижелері бойынша күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталушының жәрдемдесуі кезінде аса ауыр қылмыстар, қылмыстық топ құрамындағы қылмыстар, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстар жасаған адамдар анықталса және кінәлі адамдарға қатысты айыптау үкімі шығарылса, онда прокурор айыптау үкімін орындауға шаралар қабылдайды. Ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімінің шарттары [121,б.196].

ҚПК-нің 621-бабының 3-бөлігінің, сондай-ақ ҚПК-нің 478-бабының 5-бөлігін талқылай келіп, ынтымақтастық туралы келісім жасасқан және оның шарттарын орындаған сотталған адамға қатысты прокурор сотқа жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату, жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру не тағайындалған жаза мерзімін қысқарту туралы өтінішхатпен жүгінеді. [122, б.36]

Ынтымақтастық туралы шарт жасалған істер бойынша негізгі іс жүргізудің ерекшеліктері ҚПК-нің тиісті тарауында нақты анықталмаған деп дәлелдеуге болады. ҚПК-нің 622-бабының мәнін негізге ала келе, келісу өндірісі тек кінәні мойындау туралы мәміле жасалған жағдайларда ғана қолданылады деген түйінді пікір жасауға болады. Бұл жағдайда ынтымақтастық туралы келісімдер жайлы айтылған жоқ. Сондай-ақ, кінәні мойындау туралы мәміле жасасудың салдары келісу ісін жүргізуден басқа, ҚПК-нің 382-бабында көзделген сот талқылауының қысқартылған тәртібін қолдану мүмкіндігі деп аталады.

Естеріңізге сала кетейік, бұл бап ауырлығы төмен, ауырлығы орташа қылмыстар, сондай-ақ мынадай жағдайлар болған кезде ауыр қылмыстар туралы істер бойынша қолданылады:

1) сотталушы өз кінәсін толық көлемде, оның ішінде қылмыстық құқық бұзушылықпен келтірілген зиянның мөлшерін және оған қойылған талап-арыздарды мойындайды;

2) сотқа дейінгі іс жүргізу барысында ҚПК белгілеген процеске қатысушылардың құқықтарын бұзуға немесе оларға қысым жасауға жол берілмейді;

3) процеске қатысушылар іс бойынша жиналған дәлелдемелердің салыстырмалылығы мен жол берілуіне дау айтпайды және оларды сот отырысында зерттеу талап етілмейді;

4) іске қатысты сотқа дейінгі жедел іс жүргізу кезінде;

5) іс жүргізу келісімін немесе медиация тәртібімен татуласуға қол жеткізу туралы келісімді жасасу кезінде [123, б.128].

Істі сот талқылауының қысқартылған тәртібімен қарау тек сотталушыдан, жәбірленушіден жауап алудан, сонымен бірге, іс жүргізу келісімін немесе медиация тәртібімен татуласуға қол жеткізу туралы келісімді жасасу мән-жайларын анықтаудан, азаматтық талап бойынша төлемдер мен іс жүргізу шығындарының мерзімі мен тәртібі туралы сұрақтардан тұрады. Қысқартылған сот талқылауы он тәулікке дейінгі мерзімде аяқталуға тиіс, ерекше жағдайларда бұл мерзім судьяның дәлелді қаулысымен жиырма тәулікке дейін ұзартылуы мүмкін[124, б.76].

Осыған байланысты, ҚКП-ның 382-бөліміне сәйкес ынтымақтастық туралы

келісім жасасудың рәсімдік салдарына қатысты. Айта кету керек, БҰҰ-ның Адам құқықтары туралы Конвенциясының II бабында көзделген немқұрайлылық рәсімінің нормаларын қолдану мүмкіндігі туралы тікелей айтылмайды. Дегенмен, бұл баптың 1 бөлігі 5 бөлім. Оның абзацының семантикалық түсіндірмесі оны қандай да бір іс жүргізу келісімдері жағдайында пайдалану мүмкіндігін жоққа шығармайды. Біз бұл жаңа PDA қателерінің бірі деп санаймыз, оны жою керек.

Әлбетте, ынтымақтастық туралы келісімге байланысты істі қысқартылған қарау, көп жағдайда, қажет емес, өйткені бұл санаттағы істер, әдетте, топтық болып табылады, олардың зерттеу нысаны әртүрлі ауырлық дәрежесіндегі бірнеше қылмыстар болуы мүмкін, мүмкін барлық айыпталушылар ынтымақтастық туралы келісімдерге қол қоюшы бола бермейді, бұл оларды қолданудың заңды мүмкіндігін жоққа шығарады. қысқартылған сот ісін жүргізуге қатысты [125, б.236].

Жоғарыда сипатталған процедураның қылмыстық процестің халықаралық стандарттарына сәйкестігі туралы мәселе белгілі бір дәрежеде нәзік. Мұндай өндірісті пайдалану мүмкіндігіне күмәнданудың негізі оның мән-жайлары туралы сенімді білім алу арқылы істі шешу қажеттілігі туралы постулат болып табылады. Бұл постулат іс жүргізу келісімін жоққа шығарады, өйткені ол Тараптарға болған оқиғаның нақты көрінісін барынша жан-жақты және толығымен қалпына келтірмей қылмыстық сот ісін жүргізудің құқықтық салдары туралы келісуге мүмкіндік береді және іс жүзінденомуаға келу болып табылады, бұл әрқашан кінәліге жасаған әрекеті үшін барабар жазаны білдірмейді [126, б.63].

Алайда, қылмыстық сот төрелігіндегі әділеттілік туралы қазіргі заманғы түсінік көбінесе құқық қорғау органдарының мүдделерін ғана емес, сонымен бірге адамның негізгі іргелі құқықтарын қорғайтын тиісті (тиісті) рәсімдер негізінде істі бейтарап, объективті және тәуелсіз соттың шешуіне кепілдік беретін негізгі базалық стандарттарды сақтау идеясына негізделеді. Осыған байланысты, адам құқықтарын құқықтық демократиялық мемлекеттегі ең жоғары құндылық деп тану тұжырымдамасы басымдықтарды іс бойынша объективті шындықты белгілеу идеяларынан және жазаның бұлтартпастығынан құқықтар мен заңмен белгіленген сот ісін жүргізу тәртібін сақтау жағына ауыстыруды көздейді. Мүмкін, сондықтан адам құқықтары бойынша Еуропалық сот тиісті заңды нысандарды сақтай отырып, оларды ерікті және саналы түрде жасасқан жағдайда іс жүргізу келісімдерін пайдалануға рұқсат берілген деп ұйғарады [127, б.326].

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14-бабында айтылған кінәсіздік презумпциясын, адвокатты таңдауы, қорғану құқығын мен білікті заң көмегін, сондай-ақ өзін-өзі қорғау құқығын, жауап алу құқығын, аудармашының көмегіне жүгіну құқығын, құзыретті соттың істі қараудың ақылға қонымды мерзімдеріне құқығын қамтиды.

Іс жүргізу келісімдері бойынша іс жүргізу барысында аталған Пактінің нормасымен кепілдендірілген құқықтардың әрқайсысының қамтамасыз етілу дәрежесін дәйекті түрде талдап көрейік және осы негізде аталған институтты

әділетті қылмыстық процестің халықаралық стандарттары тұрғысынан пайдаланудың тиімділігін бағалайық.

Өзіне тағылған айыптың сипаты мен негізі туралы жедел түрде және өзі түсінетін тілде егжей-тегжейлі хабарлау құқығы. Егер олар сотта қолданылатын тілді түсіне алмаса немесе сол тілде сөйлемесе, аудармашының тегін көмегін пайдалану құқығы. ҚПК-нің 13-бөлімінің ережелеріне сәйкес тек күдікті, айыпталушы, сотталушы және сотталған ғана іс жүргізу келісімдерін жасасу құқығына ие болғандықтан, тиісті өтініш берілген сәтте бұл адамдар заңның басқа нормаларына сәйкес келетіні анық. ҚПК-нің 30, 64, 65, 25-тарауы) ұсынылған күдіктің, айыптаудың мәні туралы тиісті түрде хабардар етілуге тиіс. Бұдан басқа, іс жүргізу келісімінің мазмұнын одан әрі талқылау, тексеру және келісу рәсімінің өзі қылмыстық жауапқа тартылған адамды өзіне қойылған қылмыстық-құқықтық талаптар туралы қосымша хабардар етуді көздейді. Сондықтан, осы бөлімде осы халықаралық стандартқа ешқандай қауіп жоқ деп санаймыз.

Отандық қылмыстық процестегі кәсіби аударма жағдайы біртіндеп жақсарып келеді, бірақ ол әлі де идеалдан алыс. Бұл мәселені шешуде арнайы құқықтық лексикамен жүктелген сөйлеу мен мәтіндердің аударма ерекшелігі аз ескеріледі. Аударма сапасына және аудармашылардың тиісті біліктілігіне тиімді кепілдік жоқ. Осы құқықты сақтау туралы жалпы тілек түрінде сертификатталған мүшелігі және кәсіби этика ережелері бар сот аудармашыларының арнайы қызметін құру қажеттілігіне тағы бір рет назар аударған жөн деп санаймыз [128, б.19].

Өз қорғаушысын дайындауға және өзі таңдаған қорғаушымен келісуге тиісті уақыт пен мүмкіндік иелену құқығы. Қарастырылып отырған рәсімдер шеңберінде осы стандарт тиісті түрде қамтамасыз етілген. ҚПК-нің 63-тарауында тіпті аталған құқықтың қосымша кепілдіктері бар деп айтуға болады. Мәселен, мысалы, ҚПК-нің 619-бабының 1-бөлігінде көрсетілендей, ынтымақтастық бойынша іс жүргізу келісімін жасасуға байланысты өтініш міндетті түрде қорғаушының қолымен бекітілетін болады. 616 бабтың 2-бөлігіне сәйкес іс жүргізу келісіміне қол қойылғанға дейін күдіктінің, айыпталушының өз қорғаушысымен оның ережелерін жеке және құпия талқылауға құқығы бар.

Осылайша, осы бөлімде заң нормаларында қорғау құқығы мінсіз қамтамасыз етілген.

Кінәні мойындау туралы мәміле осы құқықты жақсырақ қамтамасыз етуге ықпал ететіні анық. Сонымен бірге, келісім жасалған істер бойынша тергеу мерзіміне заңмен қандай да бір тікелей шектеулер көзделмегенін айтуға мәжбүр. Дегенмен, қылмыстық процестің дәл осы кезеңінде, әдетте, сот ісін жүргізу мерзімдерін ұзарту және ұзарту орын алады. ҚПК-де тараптар келісім жасасқан жағдайда істерді тергеп-тексеруді аяқтаудың неғұрлым қысқа мерзімдерін көздеу қажет деп есептейміз.

Күдіктінің немесе айыпталушының өзінің қатысуымен сотталуға және өз бетінше немесе өзі таңдаған адвокат арқылы өзін қорғауға құқығы бар; егер оның адвокаты болмаса, оған бұл құқық туралы хабарлануы және оның мүддесін қорғау үшін адвокат тағайындалуы тиіс. Жоғарыда айтылғандай, қарастырылып

отырған рәсімдер шеңберінде қорғау және білікті көмек алу құқығы тиісті түрде қамтамасыз етілген. Жоғарыда аталған нормалардан басқа, ҚПК-нің 67-бабының 1-бөлігінің 11) тармағын көрсету қажет деп білеміз, оған сай қорғаушының қатысуы міндеттеілнген, егер «іс жүргізу келісімі және оны жасасу туралы өтінішхат мәлімделген болса». Сонымен бірге, ҚР ҚПК-нің 619-бабы 2-тармағында: «егер қорғаушыны күдіктінің, айыпталушының, сотталушының немесе сотталушының өзі, оның заңды өкілі немесе күдіктінің, айыпталушының, сотталушының немесе сотталғанның тапсырмасы бойынша басқа адамдар шақырмаса, онда қорғаушының қатысуын қылмыстық процесті жүргізетін орган не жазаны орындайтын мекеме немесе орган қамтамасыз етеді» деп мәлімдемеде нұсқалған. Яғни, іс жүргізу келісімдері не сай сот процессі кезінде қорғауға конституциялық құқықты қамтамасыз ету бөлігінде заң шығарушыға ешқандай шағым жоқ.

Оған қарсы куәгерлерден жауап алу немесе сол куәгерлерден жауап алу құқығына ие болу және оған қарсы куәгерлер үшін бар шарттармен оның куәгерлерін шақыру және жауап алу құқығына ие болу құқығы. Әлбетте, бұл құқық қылмыстық процестің аралас түрлерінде айқын сот сипатына ие және оны тек негізгі сот процесінің сатысында ғана толық қамтамасыз етуге болады. Келісімдер жасалған кейбір жағдайларда бұл құқық талап етілмеуі мүмкін. Демек, қылмыстық процесті жүргізудің жан-жақтылығын, толықтығын және объективтілігін қамтамасыз ету мақсатында ынтымақтастық туралы келісімдер жасасқан тұлғалардан кросс-жауап алудан жалтару мүмкіндігін болдырмау қажет деп санаймыз. Бұдан басқа, келісім жасасу туралы өтінішхат берген адамның оның кінәсінің кейбір дәлелдерімен, оның ішінде оны қылмыс жасады деп айыптаған жәбірленуші куәгерлердің айғақтарымен танысу құқығын көздеу керек. Осы адамның өтініші бойынша оған айғақтарды депозитке салу рәсімі арқылы аталған адамдардан жауап алу мүмкіндігі берілуге тиіс[129,б.275].

Өзіне қарсы айғақтар беруге немесе кінәсін мойындауға мәжбүр болмау құқығы. Іс жүргізу келісімдерін жасасу рәсіміне қатысты бұл құқық кепілдіктердің үш есе деңгейімен қамтамасыз етілген. Біріншіден, мұндай келісімді жасау кезіндегі еріктілігін тексеру жауапкершілігі келісімге қол қойған прокурорға жүктеледі. Екіншіден, қорғаушының міндетті негізде қатысуына байланысты норма, оны тиісті түрде орындау кезінде, сондай-ақ күдіктіні, айыпталушыны мәжбүрлеу және оған заңсыз қысым жасау мүмкіндігін болғызбауға тиіс. Үшіншіден, істі мәні бойынша, оның ішінде келісу ісін жүргізу шеңберінде қарайтын сот оған келіп түскен материалдардың еріктілігі мен заңдық мінсіздігін бағалауға міндетті. Осылай, ресми деңгейде бұл стандарт тиісті түрде қамтамасыз етілген және белгілі бір мағынада адам құқықтары бойынша Еуропалық соттың осыған сәйкес рәсімдерге қойылатын талаптарына сәйкес келеді [130, б.234].

Іс жүргізу келісімдерін әділ қолдану ақтау мен айыптау арасында нақты балама болған жағдайда ғана мүмкін болады. Айыптау үкімдерінің саны жүзден 99 %-ға дейін өзгерген жағдайда, мұндай келісімдерді жасасудың шынайы еріктілігіне және олардың қатысушыларының мінез-құлқының адалдығына үлкен күмән бар. Қылмыстық іс жүргізу орбитасында жүрген көптеген адамдар

қауіп-қатерге, қысымға немесе басқа да тікелей физикалық немесе моральдық мәжбүрлеуге байланысты емес келісім жасасуы мүмкін. Олар қылмыстық процестің шамадан тыс инквизициялық жүйелерінде негізделген жалпы үмітсіздік пен әділеттілікке сенбеу туралы осындай келісімдерге қол қоюға мәжбүр болуы мүмкін [128, б.262]. Осыған байланысты, жазықсыз және әділетсіз нысанаға алынған адамдарды қатыстырған тергеулердің теріс нәтижелері процессуалдық келісім артында жасырылуы мүмкін деген қауіп бар.

Қылмыстық-процестік кодексінің 44-бабының 1-бөлігінің 4) тармағында көрсетілген прокурор қылмыстық процестің әділдігі тұрғысынан қылмыстық істі күдіктіге қатысты жеке іс жүргізуге бөлу мүмкіндігін процессуалдық келісім жасаған айыпталушы, сотталушыға негіздей алмайды.

Мұндай істі жеке өндіріске бөлу мақсаты сұрақ туғызуы мүмкін. Мұндай қылмыстық істерді бөлу және бөлек қарау мәселелерін қарастыру, келісімге қол қойған топ мүшесіне қатысты іс сотта басқа қатысушылардың ісіне қарағанда ертерек қаралған кезде, топтық істер бойынша айыптау преюдициясын қалыптастыруға мүмкіндік береді деген сенімсіздік бар. Алайда, келісімге қол қойған адамды соттау жиналған дәлелдемелерді алдын-ала мағыналы әрі негізді деп тануды білдіреді, бұл басқа айыпталушылардың жағдайын едәуір нашарлатады, сонымен бірге олардың іс-әрекеттеріне нақты және құқықтық баға беретін шешім шығаруға қатысу құқығынан айырады.

Мұнда профессор Головко Л.В. Ресей Федерациясында осындай институтты қолданудың жағымсыз тәжірибесіне сілтеме жасау және оның іс жүргізу келісімі жасалған бөлінген істер бойынша сот шешімдерін алдын-ала қолдануға жол бермеу туралы пікірімен келісу орынды.[131,б.61]

Басқа ескертулердің ішінде қылмыстық кодекстің жоғарыда аталған нормаларында жаза мөлшерін қысқарту немесе қылмыстық жауаптылықтан босату мүмкіндігі қылмыстық жауапкершілікке тартылған адам іс жүргізу келісімінің шарттарын орындаған кезде ғана көзделгенін көрсету қажет деп санайды. Дегенмен, іс жүргізу заңында іс жүргізу келісімінің «шарттары» және олардың прокурормен орындалуы ынтымақтастық туралы келісімді регламенттейтін ҚПК-нің 621-бабында ғана айтылады, кінәні мойындау туралы мәмілеге арналған нормаларда «келісім шарттары» термині қолданылмайды. Осыған байланысты дәл осындай шарттармен не түсінілетіні және кінәні мойындау туралы мәміленің шарттары заңды түрде қалай ресімделетіні анық емес [132, б.78].

Қарастырылып отырған рәсімдер аясында әділ қылмыстық процестің халықаралық стандарттарының басым бөлігі қажетті деңгейде қамтамасыз етілгенін мойындау керек. Келісімдер жасау процесі процеске қатысушылардың қабылдауы үшін қол жетімді нысанда баяндалып көрсетілген, күдікті мен айыпталушы заң нормаларымен аталған келісімдерді жасасуға полиция билігінің тікелей мәжбүрлеуінен қорғалған. Қорғау құқығы және басқа да негізгі құқықтар кепілдендірілген. Прокурор мен сот рәсімдерге қатысқан азаматтардың іс-әрекеттерінің еріктілігін сотпен тікелей тексеруге міндеттенеді. Жәбірленушінің мүдделері келісім жасасуға тікелей қатысу және оның тағдырын анықтау мүмкіндігімен қорғалады.

Демек, қылмыстық істі сотта жүргізуде әділдікті қамтамасыз ету мақсатында заңда қарастыру қажет деп санаймыз:

– ҚПК-нің 29-бабының сот ісін жүргізудің жариялылығы туралы ережелерін бұзатын рәсімдерді қолданбай, бас сот талқылауы барысында іс жүргізу келісімінің шарттарын орындау;

– егер мұндай келісім процестің сотқа дейінгі сот өндірісі сатысында іске аспаса, күдіктінің, айыпталушының процестік келісімге келу әрекеттеріне байланысты құжаттарды іс материалдарынан алып тастау міндетті түрде орындау керек;

– іс жүргізу келісімі жасалатын істер бойынша сотқа дейінгі іс жүргізудің жалпы сот өндірісіндегі істерге қарағанда нақты, неғұрлым қысқа мерзімдерін белгілеу;

– өзіне қарсы айғақ беретін куәгерлерден айыпталушының қарсы жауап алу құқығын шектеу тәжірибесін алып тастау;

– мәмілеге келу туралы өтінішхатпен жүгінген адамға оның кінәсінің кейбір айғақтарымен, оның ішінде куәгерлердің, жәбірленушілердің, оны қылмыс жасады деп айыптаған процеске өзге де қатысушылардың айғақтарымен танысу құқығын беру, оған аталған адамдардан айқас жауап алу құқығын беру;

– егер бөлінген іс бойынша шешім басқа айыпталушыларға қатысты преюдициялық мәнге ие болуы мүмкін болса, процестік келісімге қол қойған адамды жеке іс жүргізуге және істі жеке қарауға бөлу мүмкіндігін болғызбау;

– ҚПК-нің 616-бабында осындай келісімдердің екі түріне қатысты процестік келісім шарттарының түсінігі мен мазмұнын нақтылау;

– соттардың жария айыптау істері бойынша айыптау үкімдерін ғана емес шығаруы үшін жағдай жасай келе, соттағы қылмыстық іс жүргізу практикасын ізгілендіру.

ҚОРЫТЫНДЫ

Адвокат-қорғаушының құқықтық мәртебесін қолданыстағы заңнамаға сәйкес зерттеу нәтижелері бойынша келесідей тұжырым жасауға болады.

Адвокатура институты 1864 жылдан 1977 жылға дейінгі сот реформасынан бастап тарихта алғаш рет Кеңес заңгерлерінің құқықтық мәртебесі КСРО Конституциясының 161-бабында бекітілді, ал 1979 жылы адвокаттар алқасын ұйымдастыруды және адвокаттар қауымдастығының қызметін реттейтін «Кеңестік заңгерлер туралы» заң қабылданды. Қазіргі уақытта олардың құқықтық мәртебесі Халықаралық құқық пен Конституциямен реттеледі.

Қазақстан Республикасында барлық азаматтарға білікті заң көмегін алуға кепілдік беріледі. Айыпталушы мен күдікті үшін бұл құқық мүмкіндіктер беру арқылы қолданылады.Қорғаушы – заңға сәйкес өз құқықтары мен мүдделерін белгіленген тәртіппен қорғайтын және қылмыстық процесте заңды қолдау көрсететін адамның болуы. Қылмыстық істе адвокат-қорғаушы ретінде Қазақстан Республикасының аумағында оның қызметі белгілеген заңдар мен рәсімдерге сәйкес белгіленген мерзімдерде заңның сақталуын қамтамасыз етуге құқығы бар адам.

Қауымдастықтың мүшесі, заң кеңесшісі, сот ісін жүргізу түрлері бойынша сенім білдірілген адам, қылмыстық сот ісін жүргізудегі қорғаушы (өкіл) ретінде заңгердің «құқықтық мәртебесі» кешенді тұжырымдамасының ғылыми және практикалық маңыздылығы негізінен біліктілікті анықтауға қойылатын талаптар мыналарды қамтиды: адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, адвокат мәртебесін алуға өтініш берушінің деңгейі адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, адвокат, білікті құқықтық қолдау мен адвокаттық қызметтің сапасын бағалау критерийлері белгіленеді. Ең алдымен, кеңестің тәртіптік практикасын, адвокаттар палатасын, адвокаттардың кәсіби даму бағдарламасын қоса алғанда, адвокаттардың жауапкершілік шараларының жүйесі осы талаптарға жауап береді.

Автор жариялаған тақырып аясында адвокаттық қызмет туралы ғылыми әдебиеттерде алғаш рет адвокат мәртебесін іске асыру шарттарын анықтайтын құқықтық және этикалық принциптер жүйесін әзірлеуге және мазмұнды түрде ашуға әрекет жасады.

Зерттеу барысында адвокат мәртебесі тұжырымдамасындағы құқықтар мен міндеттердің мазмұнын анықтайтын принциптер анықталды және көрсетілді. Бұл моральдық қатынастар құқығынан тыс үгіт-насихат пен принциптердің құқықтық көрінісі. Олардың екіұшты рөлі құқықтық және моральдық нормалар жүйесін реттейтін жалпы ереже ретінде көрінеді және әдетте құқықтарды теріс пайдалану мүмкіндігін (ең нашар жағдайда шектеулер) немесе олардың тәжірибесін шектейтін құқықтар мен моральдық нормаларды құрметтейтін әрекеттерді ынталандырады. Мақалада Адвокатура туралы заңда баяндалған адвокатураның құқықтық және моральдық принциптерінің олардың кешенді ережелері мен кәсіби этика принциптерінен туындайтын мағыналы анықтамасы берілген.

Адвокаттық қызмет принциптері жүйесіне үш топ кіреді:

1) Қазақстан Республикасының «адвокаттық қызмет және заң көмегі» туралы заңында көрсетілген заңдылық, тәуелсіздік, өзін-өзі басқару, корпоративтілік, адвокаттардың теңдігі;

2) Адвокат-қорғаушының қызметіне тікелей қатысты қылмыстық процесс қағидалары;

3) адамгершілік принциптері. Мазмұны адвокаттың жеке басына қойылатын талаптарды, заңды құрметтеуді, сотты құрметтеуді, істерді таңдауды, клиенттің мүдделерін қорғаудың құралдары мен тәсілдерін, адвокаттың (қорғаушының) мүдделерін қорғаудағы белсенділігін, адвокаттың өзіне келіп жүгінген клиентпен сенімді қарым-қатынасын, адвокаттың сыйақы мәселелерін (роялти) және оның клиентпен мүліктік қатынастарын, адвокаттың өзара қарым-қатынасын анықтайды. Осы этикалық талаптардың көпшілігі әдебиетте бірнеше рет қарастырылғанын ескере отырып, жұмыста Заңға және сотқа деген құрметке қойылатын талаптарға баса назар аударылды. Дәл осы қағидаттар кәсіптік этика кодексінде тиісті маңызға ие болуы қажет.

Адвокаттың іс жүргізу мәртебесі қылмыстық іс жүргізудің барлық субъектілерінің құқықтық мәртебесіне енгізілген жалпы элементті, сондай-ақ олардың сот тергеуі кезеңіндегі құқықтары мен міндеттері туралы толық ақпаратты қамтиды.

Қорғаудың өкілеттіктері айыпталушының мүдделерін білдіру шеңберінде «жатыр». Оларды орындау кезінде адвокат қорғаушының құқықтары мен мүдделерін қорғауға әкелетін осындай іс жүргізу әрекеттерін жасауға міндетті. Бұл әрекеттерді заңгерлер таңдайды, бірақ олар «тәуелсіз» болмайды. Айыпталушының құқықтары мен мүдделерін қорғауға қатысты оған қылмыстық іс жүргізу кодексімен берілген сенімхат оған заң көмегін көрсету туралы шартқа сәйкес өзгертілмейді.

Қазақстан Республикасында әрбір азаматтың білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Айыпталушылар мен тергеушілер жағдайында бұл құқық құқықтар мен мүдделерді қорғауға және заңда белгіленген тәртіппен қылмыстық процесте заңгерлік көмек көрсетуге мүмкіндік беру арқылы жүзеге асырылады.

Адвокат қылмыстық қорғаушы ретінде қатысады – бұл заңда белгіленген тәртіппен адвокат мәртебесін және адвокаттық қызметпен айналысу құқығын алған адам.

Қорғаушы қызметінің мақсаты күдіктінің, айыпталушының немесе оның жазасы жеңілдетілетін мән-жайлардың заңды құралдары мен әдістерін анықтау болып табылады.

Қорғаушының құқықтары мен міндеттері, оны жүзеге асыру кезінде туындайтын құқықтық қатынастар және қорғаушы атқаратын функциялар оның іс жүргізу жағдайын анықтайды. Бұл мәселе қылмыстық іс жүргізу теориясында даулы болып табылады және ғалымдар бұл мәселеге басқаша көзқараспен қарайды. Заңды және негізделген үкім шығару үшін қажетті істің барлық мән-жайларын анықтау кезінде кейбіреулер қорғаушыны соттың көмекшісі, басқалары айыпталушының өкілі, басқалары қылмыстық іс жүргізу қызметінің дербес субъектілері немесе процестің тәуелсіз қатысушылары ретінде қарастырады және ерекше қылмыстық іс жүргізу функцияларын орындайды.

Қылмыстық қорғаушының іс жүргізу жағдайын және айыпталушылар арасындағы қарым-қатынасты дұрыс түсіну қылмыстық сот ісін жүргізудегі қорғаныс теориясы мен практикасы үшін өте маңызды, өйткені қорғаушының процеске қатысуының тиімділігі осыған байланысты.

Қазақстан Республикасының Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі сонымен қатар адамды күдікті мәртебесіне енгізген сәттен бастап қорғаушылардың міндетті қатысуын көздейді.

Қылмыстық іс бойынша айыпталушы (сезікті) онымен шарт жасасқаннан кейін қорғаушыны не туыстарын, заңды өкілдерін және басқа адамдарды жеке өзі шақыра алады.айыпталушының өтініші бойынша тергеуші, анықтаушы немесе сот қорғаушының қатысуын қамтамасыз етеді. Қылмыстық процесте қорғаушылардың болуы олардың міндеті емес, күдікті мен айыпталушының құқықтары екенін есте ұстаған жөн.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 70-бабы қорғаушылардың қылмыстық іс қозғалған кезден бастап олардың өкілеттіктерін белгілейді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде белгілеген рәсім сақталған кезде бірқатар проблемалар туындайды, оның ішінде заң көмегін көрсету үшін қажетті дәлелдемелерді жинау және ұсыну кезінде. Дәлелдемелерді жинау тергеу әрекеттерін жүргізу арқылы жүзеге асырылады. Оның қорғауындағы адамға заң көмегін көрсету шеңберінде тергеу әрекетін жүзеге асыруға қатысатын қорғаушы тергеушінің қатысуына және оған қысқаша консультация беруге, тергеушінің рұқсатымен анықтаушыға сұрақтар қоюға және тергеушіге жазбаша ескертулер жасауға құқылы.

Қорғау дәлелдемелерін жинау әдісі адамның келісімімен мемлекеттік органдардан, жергілікті өзін-өзі басқару органдарынан және қоғамдық мекемелерден анықтамаларды, нұсқаулықтарды және басқа құжаттарды сұрау мақсатында сұрау салынатын құжатты немесе оның көшірмесін ұсыну үшін қажетті заттарды, құжаттарды және басқа ақпаратты алу болып табылады.

Шын мәнінде, қорғаушы жинаған дәлелдер тергеуші немесе анықтаушы мұндай тану туралы тиісті өтінішті қанағаттандырғаннан кейін ғана дәлелдер ретінде танылады, бірақ ол мәлімделген өтінішті орындаудан бас тартуы мүмкін. Нәтижесінде қорғаушы өзінің қамқоршысының дәлелдерін қылмыстық іс материалдарында негіздеу мүмкіндігінен айырылуы мүмкін.

Қылмыстық-процестік кодексі адвокаттарға дәлелдемелер жинау құқығын берді, бірақ мұндай әрекеттер тіркелген әрекеттердің тәртібі, нысаны мен құрылымы анықталмаған.

Зерттеу жұмысында автор адвокат тәуелсіздігінің мәні мен мазмұнын талдайды. Тәуелсіздік санатын талдау оны өзге де жақын терминдермен (дербестік, Бостандық) салыстыру негізінде жүргізіледі; бұл ретте қылмыстық сот ісін жүргізуге қандай да бір қатысушының тәуелсіздігі туралы айта отырып, оның абсолютті, негізсіз кеңеюіне ұмтылудан аулақ болу керек екендігі атап өтіледі. Тәуелсіздікті абсолютті тәуелсіздікке қол жетімсіздігі туралы постулатты ескере отырып, автономия мен тәуелділіктің бірлігі ретінде ғана түсінуге болады.

Бүгінгі таңда тәуелсіздік туралы ереже көбінесе қылмыстық сот ісін

жүргізуге кәсіби қатысушылардың жұмыс принципі ретінде қарастырылатынына қарамастан, адвокат-қорғаушының қызметін сипаттаған кезде автор неғұрлым негізделген тәсілді көреді.

Тәуелсіздік қылмыстық процестің бірқатар принциптерінің қолданылуын қамтамасыз ететін қылмыстық іс жүргізу қорғанысының қасиеті, белгісі ретінде қарастырылады.

Зерттеуде адвокат-қорғаушының тәуелсіздігі мен дербестігі ұғымдарын ажырату қажеттілігі туралы қорытынды негізделеді. Тәуелсіз адвокат - қорғаушының экономикалық, психологиялық бостандығын, оған тек мемлекеттік органдар ғана емес, сонымен қатар сенім білдіруші, кәсіби қоғамдастық, бұқаралық ақпарат құралдары және т. б. тарапынан қысымды алып тастауды қамтитын көп қырлы категория ретінде қарастырылады. сонымен бірге қорғаушының іс жүргізу кезіндегі тәуелсіздігі объективті түрде шектеліп, ол айыптау тарбының ұстанымымен ішінара анықталғаны атап өтіледі.

Автор адвокат тәуелсіздігінің ішкі және сыртқы жақтарын анықтайды. Тәуелсіздіктің сыртқы жағы – бұл оның құқықтық құрамдас бөлігі, яғни қорғаныс позициясын дербес қалыптастыруға, мінез-құлықтың жалпы моделін және қорғаудың нақты құралдары мен тәсілдерін анықтауға заңмен берілген мүмкіндік (құқық). Тәуелсіздіктің сыртқы жағы оны заңнамалық қамтамасыз етуді, қорғаушының қызметіне үшінші тұлғалардың ықпалының болмауын қамтамасыз ететін қолданыстағы заңда көзделген кепілдіктер жүйесін қамтиды.

Тәуелсіздіктің ішкі элементі – моральдық – психологиялық категория. Оның мәні Заңда бекітілген өкілеттіктерді жүзеге асыру, қорғаушыларды оларды жүзеге асыруға саналы түрде дайындау және адвокаттардың іс материалдарының жеткілікті дербестігінің, нормативтік құқықтық актілердің ережелерінің және айыпталушының ұстанымын өз бетінше талдау қабілетінің қолданыстағы кепілдіктерін қабылдауы болып табылады. Қорғаудың ішкі тәуелсіздігі – оның заң мен мораль талаптарына сәйкес әрекет етуге дайындығы мен қабілеті. Қорғаушының тәуелсіздігіне сенбестен, тіпті ең жоғары кепілдік жүйесі де мағынасы жоқ.

Біздің ойымызша, қорғаушы адвокаттың тәуелсіздігі – қорғаушының өзінің мінез-құлық моделін қалыптастыру, қолданыстағы құқықтық нормаларда көзделген және оның тиімділігіне ішкі сенімге негізделген білікті құқықтық қолдау көрсету процесінде нақты қорғаныс құралдары мен қорғау әдістерін анықтау мүмкіндігі тікелей немесе жанама, жасырын немесе айқын әсерді қоспағанда.

Қорғау қызметінің маңызды және міндетті белгісі (қасиеті) және қылмыстық процестің бірқатар принциптерін іске асыруды қамтамасыз етеді.

Біздің көзқарасымыз бойынша, адвокатура туралы заңда және қылмыстық сот ісін жүргізу принциптерінде бекітілген адвокаттар алқасын ұйымдастыру және оның қызметі принциптері қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғаудың тәуелсіздігінің кепілі болып табылады.

Бұл жұмыста біз, айыпталушының барлық кезеңдерде қылмыстық іс жүргізуге қатысуының бірнеше аспектілерін қарастырдық. Осылайша, процестің белгілі бір кезеңінің алдында тұрған мақсаттар мен міндеттерге байланысты

қорғаушы өз қызметінің маңызды мақсатын – қорғаушының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың әр кезеңіндегі шаралар кешенін анықтайды деген қорытынды жасауға болады.

Осылайша, алынған нәтижелер осы саладағы ғылыми зерттеулердің өзектілігі мен қажеттілігін тағы бір рет растауға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 19.04.2023

2 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» 2023 жыл 1 қыркүйек\\https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416 17.02.2023

3 Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының тұжырымдамасы 2030 жылға дейін Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674 08.06.2023

4 Қазақстан Республикасыныі 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму Жоспары Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1800000636 26.02.2023

5 Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020-2030 жылдарға арналған Тұжырымдамасы. ҚР Президентінің 2020 жыылы 6 наурыздағы №280 Жарлығы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000280/info 10.03.2020

6 Закон Республики Узбекистан от 27 декабря 1996 года № 349-I «Об адвокатуре» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.08.2022 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30493023 28.05.2023

7 Закон Украинской Республики от 5 июля 2012 года №5076-VI «Об адвокатуре и адвокатской деятельности» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31241805 26.06.2023

8 Закон Республики Беларусь от 30 декабря 2011 года № 334-З «Об адвокатуре и адвокатской деятельности в Республике Беларусь» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 14.10.2022 г.) https://online-zakon-kz.translate.goog/Document/?doc_id=31101754&_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en&_x_tr_pto=sc16.03.2023

9 Федеральный закон «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации» от 31.05.2 002 N 63 ФЗ https://base.garant.ru/12126961/ 23.08.2023

10 Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңы (2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI ҚРЗ. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176 23.08.2023

11 Энциклопедический юридический словарь. Под общ. ред. В.Е. Крутских. М: Инфра-М, 1999. стр 12.

12 Воронина Л.В. Перспективы развития Адвокатуры. // Материалы международной региональной конференции «Современное состояние адвокатуры в странах Центральной Азии: проблемы и перспективы». – Ташкент-2003- 356 с.

13 Black R. Black's law: a criminal lawyer reveals his defense strategies in four cliffhanger cases. Simon & Schuster. 2010.

14 14.Адвокатура в Казахстане https://advokatura.kz/ru/document/264.

18.07.2021

15 Чашин А.Н. Адвокатура в России. – Москва: «Дело и Сервис» - 2008 - 432 с.

16 Умбетов М.Н., Битемиров Қ.Т. Қазақстан Республикасындағы адвокатураның ұйымдастырушылық құрылымы // ҚазҰУ Хабаршы Заң сериясы. – Алматы.– 2021. – №2 (98). – Б. 61-72.

17 Бойков А.Д. Статус адвоката: содержание, квалификационные требования и принципы адвокатской деятельности: автореферат диссертации, кандидат юридических наук, -Москва, 2010

18 Тыныбеков С.Т. Принцип обеспечения права подозреваемого и обвиняемого на защиту в уголовном процессе. - Алматы, 1997. - 277 с.

19 Адвокатская деятельность: Учебно-практическое пособие / Под общ. ред. к.ю.н. В.Н. Буробина. - М.: Изд-во МНЭ-Пу, 2001. – 536 с.

20 Сергеев В.И. Адвокатские образования и предпринимательская деятельность (о соотносимости норм законов о некоммерческих организациях и об адвокатуре) // Право и экономика. 2003. N 1- 26-29 с.

21 Васьковский Е. В. Организация российской адвокатуры. - СПб., 2013. - с. 35- 36.

22 Черкасова Н.В. Формирование и развитие адвокатуры в России. 60-80 годы XIX в. - М., 1987 г, с. 150.

23 Иванова А.В. Гарантии независимости адвокатов и пути их совершенствования. - М. - С. 20-45.

24 Азизова О.А.Адвокат как участник уголовного судопроизводства со стороны защиты: // Диссертационные исследования проблем адвокатуры и адвокатской деятельности: сборник материалов. - М.: Юрлитинформ, 2012. -С.13 - 14.

25 История русской адвокатуры.- М., 1914-1916. - 3 т.

26 История государства и права Казахской ССР: [Учеб. пособие для юр. фак. вузов / Л. В. Дюков, А. Н. Таукелев, Г. С. Сапаргалиев, К. А. Жиренчин; под общ. ред. С. С. Сартаева. Алма-Ата: Мектеп, 1982. Ч. 1. Алма-Ата: Мектеп, 1982. - 182 с

27 Сравнительный конституционно-правовой анализ института судебной власти в государствах - участниках СНГ // Правовая реформа в Казахстане. 2002. № 2. - С. 35-38

28 Строгович М.С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. - М., 1970. - 296 с.

29 Жамиева Р.М., Каиржанов Е.И. Тактика адвокатской защиты по уголовным делам: Учебное пособие. - Алматы: Өркениет, 2000. - 228 с.

30 Стецовский Ю.И. Становление адвокатуры в России - Москва : Волтерс Клувер, 2010. - 554 с.

31 Мейірбекова Г.Б. Қазақстан Республикасындағы адвокатура және адвокаттық қызмет: Оқу құралы. – Алматы, 2007. – 184б.

32 William L. Myers Jr. A criminal defense. Thomas & Mercer. 2017.-86 с.

33 Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / Под ред. проф. Л. И. Скворцова. - 28-е изд. перераб. - М.: Мир и образование, 2014. - 1376 с.

34 Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Ч. 4. - 1-е изд. - М.: Типография Т. Рис, 1866. - С. 1-4.

35 Конавалов А.В. Принципы права/ монография-Москва: издательство норма, 2023 г.-792 с.

36 Алексеев С.С. Общая теория права: курс в 2 т. М.: Юрид. лит., 1981 Т. 1. 360 с

37 Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав - М.: Статут, 2000.

38 Алиев Т.Т., Громов Н.А. Основные начала уголовного судопроизводства. - М.: «Книга сервис», 2003. - 144 с.

39 Толеубекова Б.Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть: Учебник. - Алматы: HAS, 2000. - 287 с.

40 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Учебное пособие. - Алматы: НОРМА-К, 2009. – 156 с.

41 41Оспанов С.Д. Актуальные проблемы уголовного судопроизводства (теория и практика). - Алматы: АЭ и П, 2002. - 299 с.

42 Оспанов С.Д. Реформа уголовного процесса в Республике Казахстан: некоторые итоги и перспективы (проблемы досудебного производства).- Алматы: АЭиП, 2002. - 380 с.

43 Тыныбеков С.Т. Понятие и общая характеристика уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан. – Алматы, 2000. – 296 с.

44 Демидов И.Д. Проблема прав человека в современном российском уголовном процессе: дисс. ... д-ра юрид.наук: 12.00.08. - М., 1996. - 250 с.

45 Чельцов М.А. Уголовный процесс. - М., 1979. – 255 с.

46 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1998 жылғы 14 мамыр N 1 Нормативтік қаулысы Қазақстан Республикасында сот билігі туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы // https://adilet.zan.kz

47 Ильясов Р.Х. Судебная практика Верховного Суда Российской Федерации в обеспечении прав личности в уголовном процессе: дисс. ... канд.юрид.наук: 12.00.01. - М., 1998. – 150 с.

48 Ларин А.М., Мельникова Э. Уголовный процесс России: Лекции-очерки. - М., 1997. - 470 с.

49 Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. - М., 1991. - 310 с.

50 Савицкий В.М. Презумпция невиновности. - М., 1997. - 297 с.

51 Navigating DUI drug cases: leading lawyers on understanding recent trends in DUIDs and developing effective defense strategies (inside the minds). Thomson Reuters Westlaw. 2012.

52 Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. В 2-х т. Т. 1.- СПб., 1996. - 350 с.

53 Қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерді бағалаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 20 сәуірдегі N 4 Нормативтік қаулысы// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P06000004S_

54 Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России: Учебное пособие. 3-е изд. -

М.: КНОРУС, 2006. - 288 с.

55 Строгович М.С. Основные вопросы советской социалистической законности. - М., 1966. - 310 с.

56 Рыжаков А.П. Краткий курс уголовного процесса (по УПК РФ 2001 года): Учебное пособие. - Тула: ПБЮЛ И.В. Рыжакова, 2002. - 254 с.

57 Стацовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. - М., 1986. - 298 с.

58 Перлов И.Д. Об основах уголовного судопроизводства. - М.: Наука, 1960. - 290 с.

59 Каракозов С.А. Участие адвоката-защитника в состязательном процессе (на примере суда присяжных): автореф. дис.. канд. юрид. наук. - М., 2009.

60 Москаленко Т.Н. Этика уголовно-процессуального доказывания. - М.: МГУ, 1996. - 345 с.

61 Кручинин Ю.С. Участие адвоката-защитника в уголовно-процессуальном доказывании: дисс. ... канд.юрид.наук: 12.00.09. - Ижевск, 1997. – 150 с.

62 Лужин Л.М. Адвокат в уголовном деле. - М., 1997. – 275 с.

63 Nurmaganbet, E.b, Bitemirov, K.T., Kalkashev, N.B., Yeslamgaliyev, Z.R. Some aspects of legal regulation in international law:human rights protection issues Rivista di Studi sulla Sostenibilita Volume 2020, Issue 1, 2020, Pages 479-495

64 Баева Н.А. Конфликты в деятельности адвоката-защитника в российском уголовном судопроизводстве: автореф. дис... канд. юрид. наук. - Воронеж, 2007.

65 Стацовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. - М., 1986. - 298 с.

66 Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V (2024.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakument 15.07.2023

67 Аксенов А. Д. Участие защитника в уголовно-процессуальном доказывании: автореф. дис... канд. юрид. наук. - М., 2009.

68 Ағыбаев А.Н., Алауханов Е.О. Алдын ала тергеудің аяқталуы. Алматы: Жеті Жарғы, 2004. -136 б.

69 Канафин Д.К. Соблюдение принципа состязательности, равенства сторон и права на защиту в уголовном процессе // https://lprc.kz/wp-content/uploads/2020/01/Soblyudenie-princzipa-sostyazatelnosti-ravenstva-storon-i-prava-na-zashhitu-v-ugolovnom-proczesse.pdf

70 Канафин Д.К. Проблемы реализации права на защиту в уголовном процессе Республики Казахстан //Проблемы усиления гарантий прав участников уголовного процесса: Материалы международной научно-практической конференции. - Алматы, 2003. – С. 68-72.

71 Солтүстік Қазақстан облысының аудандық соты №5912-23-00-2/1956іс Шешімі. – Архив. – 2023 ж.

72 Астана қаласының мамандандырылған ауданаралық экономикалық соты№ 7140-23-00-2/2527іс Шешімі.-Архив. – 2023 ж.

73 Астана қаласының ауданаралық соты № 7142-23-00-2/623 іс Шешімі.-

Архив. – 2023 ж.

74 Нұрмағанбет Е.Т. Қылмыстық іс жүргізудегі дәлелдемеге адвокат-қорғаушының қатысу нысаны // ҚР дамудың заманауи кезеңіндегі экологиялық құқықтық мәселелері: ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағы. - Алматы, 2009. - 107-111-бб.

75 Умбетов М.Н., Битемиров Қ.Т., Нақыпов Б.И. Күдіктінің адвокаттан білікті заң көмегін алу құқығы. // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. Заң сериясы. - Астана. - 2018. - №1/2 (55). – Б. 55-59.

76 Шахгелдов Ф.Г. Концептуальные аспекты презумпции невиновности в уголовном процессе: генезис и тенденции совершенствования: автореф. Дисс. док.юр.наук-Майкоп,2006

77 Попов В.С. Участие адвоката-защитника в процессе доказывания на стадии предварительного расследования и в суде первой инстанции: автореферат диссертации, кандидат юридических наук. Челябинск, 2005.

78 Абдымомунов Б.К. Судебное следствие в Кыргызстане: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Алматы, 1999. - 31 с.

79 Медведева Ю. А. К вопросу о законности действий, проводимых при допросе в отношении свидетеля в качестве потенциального подозреваемого // Сборник трудов «Сфера знаний: структурные преобразования и перспективные направления развития научной мысли». Казань, 2018. С. 137-140.

80 Абдиканов Н. Производство в суде первой инстанции по уголовно-процессуальному праву Республики Казахстан. Учебное пособие. – Алматы: Издательство «Норма-К», 2009. - 240 с.

81 Ибрагимов А.К. Действия адвоката-защитника в первые часы после задержания подзащитного: ошибки и предотвращение // Евразийская адвокатура. 2016. № 1 (20). С. 120-122.

82 Ахпанов А.Н., Хан А.Л., Биндюкова Т.С. Участие адвоката-защитника в досудебных стадиях уголовного процесса Республики Казахстан /https://www.zakon.kz/4986706-uchastie-advokata-zashchitnika-v.html (дата опубликования 20.09.2019 г.).

83 Шейфер С. А., Сапов Е. Ю.О функции адвоката представителя свидетеля в досудебном производстве // «Адвокатская практика», 2013, N7

84 Алауханов Е., Садыков А. Право подозреваемого (обвиняемого) и подсудимого на профессиональную защиту. Монография. - Алматы

85 Ахпанов А.Н., Хан А.Л. О процессуальном статусе свидетеля, имеющего право на защиту: теоретические и прикладные аспекты // http://www.zakon.kz/4750061o-processualnom-statuse-svidetelja.html

86 Мазур Н.В., Афанасьева С.А. Оказание квалифицированной юридической помощи свидетелю, имеющему право на защиту // Наука и образование в современном мире: Мат-лы международн. научно-практич. конф. Том 1. - Караганда: РИО «Болашак-Баспа», 2017. - С. 52-54.

87 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 22 желтоқсандағы № 13 нормативтік қаулысы «Сот ісін жүргізу тілі қағидатын қолданудың кейбір мәселелері туралы» [Электрондық ресурс].// https://online.zakon.kz

88 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1110 Қаулысы «Адвокат көрсететін заң көмегіне ақы төлеу мөлшерін белгілеу және қорғауға және өкілдік етуге байланысты шығыстарды өтеу туралы» https://online.zakon.kz

89 Гринь, Е. А. Адвокатская этика - основа деятельности адвоката / Е. А. Гринь // В сборнике: Поколение будущего. - Санкт-Петербург, 2020. - С. 97.

90 Умбетов М.Н., Нұрмағанбет Е.Т., Битемиров Қ.Т. Қорғаушы мен сотталушының қорғауды жүзеге асыру процесіндегі өзара қатынасы. // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. Заң сериясы. – Астана. – 2017. – №3 №6 (52). – 33-39 б.б.

91 Божко С.П., Матвиенко Е.А. Подозреваемый в советском уголовном процессе. - Минск: МВШ МВД СССР, 1969. – 291 с.

92 Аксенов А. Д. Участие защитника в уголовно-процессуальном доказывании: автореф. дис. канд. юрид. наук. - М., 2009.

93 Иванова И. Г. Допрос подозреваемого в качестве свидетеля - нарушение права на защиту // Сборник материалов криминалистических чтений. 2015.- №11. - С. 33-34.

94 Умбетов М.Н., Битемиров Қ.Т. Адвокаттың алдын ала тыңдау сатысындағы рөлі. // Қазақстан Республикасының Су қауіпсіздігін қамтамассыз етудің құқықтық мәселелері. Халықаралық ғылыми тәжірибелік конференция материалдары. - Алматы. - 2019.- 158-169 б.б.

95 Карякин Е.А. Формирование истинности приговора в состязательном судебном производстве: вопросы теории и практики / Под ред. А.П.Гуськовой. М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2007. - С. 203.

96 Navigating DUI drug cases: leading lawyers on understanding recent trends in Druids and developing effective defense strategies (inside the minds). -Thomson Reuters Westlaw. 2012.

97 Алиев Г. Ш. О некоторых вопросах допроса подозреваемых (обвиняемых) с участием защитника // Вестник науки. 2019. Т.4. №4 (13). С. 60-62.

98 Корякин И.П. Иммунитет в уголовном судопроизводстве. (Процессуальная регламентация применения отдельных видов) - Алматы: Данекер, 2005. 140 с.

99 Кибардин И. П. О некоторых аспектах противодействия защитника в ходе проведения допроса // Вестник Удмуртского университета. Серия: Экономика и право. 2014. №2. С. 226-228.

100 Собко, К. С. Гарантии независимости адвоката: некоторые вопросы теории и практики / К. С. Собко // В сборнике: Концепции современного образования: время перемен. - Казань, 2020. - С. 91.

101 Солтанович А.В. Право подозреваемого на защиту в уголовном процессе Республики Беларусь: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Минск, 1992. - 160 с.

102 Дорохов В.Я. Процессуальные решения на стадии возбуждения уголовного дела. - М.: МВШ МВД СССР, 1984. – 345 с.

103 Бычкова С.Ф., Гинзбург А.Я. Следственные действия по УПК РК. -

Алматы, 1998. - 355 с.

104 Ларин А.М. Доказывание и предпроцессуальная деятельность защитника //Адвокатура и современность. - М., 1997. - № 2. – 4 с.

105 Ямпольский А.П. Психологические основы формирования следственного мастерства. - Волгоград, 1980. - 288 с.

106 Шишков М.Л. Участники процесса на предварительном следствии. - Рига, 1988. - 360 с.

107 Корнуков В.М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве. - Харьков, 1987. - 296 с.

108 Нуржаубаева К.И. Соблюдение законности и организация прокурорского надзора при возбуждении дела, отказе в нем и прекращении производства по уголовному делу: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.08. - Алматы, 2002. - 148 с.

109 Филонов Л.Б. Психологические способы изучения личности подозреваемого и обвиняемого. - М., 1983. - 295 с.

110 Хасан В.И. О понятийной схеме и особенностях конфликта в деятельности по расследованию преступления // Проблемы психологии следственной деятельности. - Красноярск, 1986. – 305 с.

111 Пастухов М.И. Реабилитация невиновных: основы правового института: дисс.. канд. юрид. наук: 12.00.02. - Минск, 1993. -150 с.

112 Сотников Н.И. Отказ в возбуждении уголовного дела. - Караганда, 1997. - 271 с.

113 Филимонов Ю.В. Обвинение, как средство обеспечения прав и законных интересов обвиняемого в уголовном судопроизводстве: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.08. - Саратов, 1998. - 147 с.

114 Янович Ю.П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого. - Харьков, 1992. - 298 с.

115 Шимановский В.В. Законность задержания липа на предварительном следствии. - Л., 1988. - 311 с.

116 Фаткулин Ф.Н., Зинатуллин З.З. Обвинение и защита по уголовным делам. - Казань: КГУ, 1976. – 275 с.

117 Ширшов И. Психический недостаток обвиняемого, как условие обязательного участия защитника в уголовном судопроизводстве // Советская юстиция. - 1983. - № 2. – 35 с.

118 Нерсесян В.Р. Актуальные вопросы обеспечения права на защиту обвиняемого на предварительном следствии // Правоведение. - 1999. - № 3. – 22 с.

119 Царев В.М. Эффективность участия защитника в доказывании на предварительном следствии. - Красноярск, 1990. - 288 с.

120 Шагимуратов А.Я. Использование адвокатом средств защиты на предварительном следствии. - Ташкент, 1992. - 265 с.

121 Щерба С.П. Расследование и судебное разбирательство по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками. - М., 1975. - 300 с.

122 Жуковский В., Шуман В. Много ли прав у защитника // Советская юстиция. - 1991. - № 2. - С. 61.

123 Лубшев Ю.Ф. Защита подсудимого - высокий профессионализм // Российская юстиция. - 1997. - № 4. - С. 78.

124 Макарова З.В. Участие адвоката-защитника на предварительном следствии. – Калининград, 1978. -255 с.

125 Леви А. Защитник на предварительном следствии // Законность. - 1993. - №9. – С. 63.

126 Лукашевич В.З. Участие защитника в предварительном расследовании // Вопросы уголовного права и процесса в условиях правовой реформы.– Калининград, 1991. – 350 с.

127 Божьев В.П. Обеспечивается ли обвиняемому право выбора защитника? // Государство и право. - 1993. - № 2. – С. 19.

128 Царев В.М. Эффективность участия защитника в доказывании на предварительном следствии. – Красноярск, 1990. – 288 с.

129 Шагимуратов А.Я. Использование адвокатом средств защиты на предварительном следствии. – Ташкент, 1992. – 265 с.

130 Щерба С.П. Расследование и судебное разбирательство по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками. - М., 1975. – 300 с.

131 Жуковский В., Шуман В. Много ли прав у защитника // Советская юстиция. - 1991. - № 2. – С. 61.

132 Лубшев Ю.Ф. Защита подсудимого - высокий профессионализм // Российская юстиция. - 1997. - № 4. – С. 78.